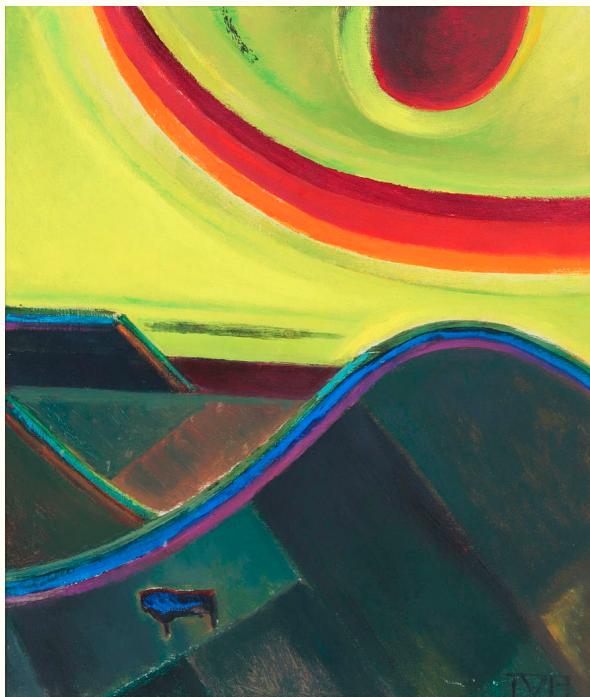

*Humanisten Hans Larsson.
Filosofiska och litterära praktiker
för vår tid*

HANS LARSSON SAMFUNDET

INSIKT & HANDLING

INSIKT OCH HANDLING

INSIKT OCH HANDLING

Utgiven av
Hans Larsson Samfundet

Volym 27

*Temnummer:
Humanisten Hans Larsson.
Filosofiska och litterära praktiker
för vår tid*

GÄSTREDAKTÖRER
VICTORIA HÖÖG & ANDERS MORTENSEN

REDAKTÖR
VICTORIA HÖÖG

TRYCKT MED BIDRAG FRÅN
ERIK OCH GURLI HULTENGRENS FOND FÖR FILOSOFI

TRYCKNING: MEDIATRYCK, LUND 2024
PRODUKTION: JOHAN LASERNA
OMSLAGSBILD: TORA VEGA HOLMSTRÖM,
KÅSEBERGA BACKAR
ISBN 978-91-985207-2-9 (TRYCK)
ISBN 978-91-985207-3-6 (PDF)
ISSN 0436-8096

Innehåll

7	Inledning <i>Victoria Höög & Anders Mortensen</i>
11	Konvergenstanken i Hans Larssons filosofi <i>Erik J. Olsson</i>
43	Platons världshistoriska sändning. Filosofi som aktuell diktning hos Hans Larsson <i>Anders Mortensen</i>
57	Hans Larsson och stämningens form <i>Viktor Emanuelsson</i>
87	Från pennspets till tankespel – in i Hans Larssons <i>Hemmabyarna</i> <i>Per Erik Ljung</i>
121	Hans Larsson, Axel Hägerström och världskrisen <i>Svante Nordin</i>
129	Medverkande

Inledning

En lördag i november 2022 arrangerade två av Lunds äldsta akademiska sällskap, Hans Larsson Samfundet och Lundensiska litteratursällskapet, ett symposium med titeln *Humanisten Hans Larsson. Filosofiska och litterära praktiker för vår tid*. Litteratursällskapet inrättades 1930 på förslag av av dåvarande docenten Olle Holmberg, senare professor i litteraturhistoria med poetik i Lund. Några decennier senare, 1953, bildades Hans Larsson Samfundet på initiativ av professorn i teoretisk filosof Gunnar Aspelin. Sällskapen stod varandra nära redan från början, med gemensamt fokus i studium av väsentliga livs- och kulturfrågor genom litteraturens respektive filosofins delade prisma. Såväl litteratur och filosofi hade vid denna tid en förankring i den historiska betraktelsen, något som sveptes bort i den sena 1960-talets dramatiskt förändrade syn på vad som utgjorde de humanistiska ämnenas kärna.

Men litteraturämnet och delar av filosofin har bevarat ett självklart intresse för estetik och historia, och inte heller släppt greppet om ett sokratiskt livsnära förnuft. I vårt gemensamma symposium kom detta till förnyat uttryck, när en större krets av deltagare fördes samman som delar de vida intressen för filosofi och litteratur som präglar Hans Larssons verk och gärning.

I Erik J. Olssons bidrag ”Konvergenstanken i Hans Larssons filosofi” diskuteras hur den s.k. lundafilesofin förvaltas och utvecklats vid Filosofiska institutionen i Lund i våra dagar. Kan man tala om en

ännu skönjbar Lunda-filosofi som skiljer sig från den filosofi som bedrivs vid andra svenska lärosäten? Svaret är ett ja för den teoretiska filosofin. Hans Larssons intuitionsbegrepp har likheter med dagens diskussion om kunskapsteoretisk koherens. I artikelns andra del diskuterar Olsson en annan tes, nämligen ”konvergenstanken”, vars innebörd är att olika filosofers teorier till syvende och sist konvergerar mot en och samma ståndpunkt, när de förstås på ett djupare plan.

I sitt anförande ”Platons världshistoriska sändning. Filosofi som aktuell diktning hos Hans Larsson” studerar Anders Mortensen *Platon och vår tid* dels med utgångspunkt i Larssons syn på den grekiske filosofens verk som betydande diktning, dels med avseende på hans genomlysning av dennes bristfälliga insikter i estetiska frågor. Konflikten mellan dessa tendenser, där de litterära förtjänsterna hos Platons dialoger utgör en avgörande förutsättning för deras beständiga kraft, samtidigt som Platon förringar denna potential hos konsten och dikten – alltså hos sig själv –, diskuteras även med fokus på en väsentlig bevekelsegrund för Larssons kritik: det negativa inflytande som Platons reflektioner i estetiska frågor befinns utöva genom historien och ”ännu i våra dagar”.

I Viktor Emanuelssons ”Hans Larsson och stämningens form” förbinds på ett nytt sätt två välkända litteraturteoretiska begrepp, ett verks stämning med diktens form. I vardaglig betydelse förstår de flesta av oss vad stämning betyder, en känsloton som färgar upplevelsen av nuet. På ett tankeväckande sätt visas hur Hans Larsson fördjupar vår vardagsförståelse och syntetiserar två olika slags stämningar; dels den inre stämningen som avser och förklarar hur dikten uppstår hos diktaren, dels den yttre stämningen som svarar mot diktens utformning, vilka möts i diktens förmåga att förmedla ett särskilt sätt att betrakta världen. Emanuelsson visar också att Larsson klart skiljde på en lägre nivå av känsla och stämningens övergripande

verklighetsupplevelse som gör verkligheten och konstverket till formande subjekt, som låter världen framträda utifrån sina perspektiv. Hans Larssons poetologiska teori om stämning, utformad för mer än 100 år sedan, borde ha en plats i dagens emotionsfilosofi.

Per Erik Ljungs artikel ”Från pennspets till tankespel – in i Hans Larssons *Hemmabyarna*” öppnar för ett annat fascinerande perspektiv på Hans Larssons verk genom att spåra de praktiker som omgav författandet av det skönlitterära verket *Hemmabyarna*. Vi börjar på Fredsgatan 5, i bostaden och arbetsrummet där manuskripten och anteckningsböckerna fylldes med stycken som blev till böcker och fortsätter till Lunds universitetsbibliotek. Sedan följer en annan praktik, nedstigningen i texten som i sin sammansatthet gäcker varje etablerad genrebestämning såväl i Larssons samtid som i vår. Ingen roman, ingen dagbok, inget besked om vem jaget är, men kanske en ”mycket subjektiv journal, en svit stämnings- och tankestycken” där byns människor och deras liv är i centrum. *Hemmabyarna* har fortsatt att föregripa den skönlitterära prosans framryckningar in i vår tid, inte minst genom sin särprägel av *levd filosofi*.

I volymens sista artikel ”Hans Larsson, Axel Hägerström och världskrisen” skildrar Svante Nordin konfrontationen mellan dessa mycket ansedda filosofer i mellankrigstidens svenska filosofi. Vad som gällde personligheterna kom också att gälla filosofin, skriver Nordin, mot humanisten ställdes värdenihilisten, empirikern mot rationalisten, lundensaren mot uppsaliensaren. Med Nordins ord, Hans Larsson ”vandrade sin väg längs fälten, Hägerström tog allt brantare stigar mot bergstopparna.” Men radikaliteten fick en vändpunkt 1933. Tidens ondska gav den platonska värdeobjektismen en förnyad samtida klangbotten.

Med denna volym av *Insikt och handling* hoppas vi bidra till att mötesplatserna för filosofi och litteratur förnyas och hålls vid liv i

akademin. Våra sällskap delar samma prisma, där kulturens och livets erfarenheter kan förmedlas av såväl en personlig kulturessä som en filosofiskt stringent uppsats. Så mycket har filosofin att lära av litteraturen, betydelsen av form, narrativitet och erfarenhetsförmedling, liksom litteraturstudiet behöver filosofins betoning på klara och tydliga argument. Hans Larsson förstod värdet av båda och beto-
nade filosofins uppgift som praktisk tillämpning. Förnuft och känsla hörde samman, men alltid i en balans där den sinnliga upplevelsens styrka kunde möta kritisk reflektion.

Victoria Höög och Anders Mortensen

Konvergenstanken i Hans Larssons filosofi

Erik J. Olsson

1. Inledning

Filosofin kan i ett historiskt perspektiv framstå som de intellektuella tvisternas område, där det ena filosofiska systemet efter det andra läggs fram, ofta i opposition mot föregångarnas påstådda irrläror. Så gick det till när Aristoteles lade fram sin lösning på universalistriden, som placerar allmänbegreppen i den empiriska verkligheten, i reaktion mot rationalisten Platons idélära, enligt vilken allmänbegreppen existerar i en översinnlig verklighet oberoende av tid och rum; eller när Kant, i uppfattningen att mycket av den kunskap som vi tror härrör från en oberoende verklighet i själva verket skapas av medvetandet, tog avstånd från de brittiska empiristernas tidigare läror om ett väsentligen passivt mottagande kunskapssubjekt.

Å andra sidan finns det ju också mycket som filosofer är överens om, inte minst när det gäller vilka problem som är värda att befatta sig med. Såväl Platon som Aristoteles var på det klara med vikten av själva problemställningen. Detsamma gäller Kant och empiristerna. Givetvis finns det också annat som många filosofer inte tvistar om utan tar för givet, exempelvis vissa föreställningar om vad som är god filosofisk metod. Men kanske finns det under ytan ännu fler gemensamheter hos de stora filosofernas tankeskapelser, vilka kanske bara

kan identifieras av det tränade filosofiögat. I denna anda drev den tidigare lundaprofessorn i teoretisk filosofi Hans Larsson testen att de stora filosofernas uppfattningar i olika frågor, vid närmare påseende, konvergerar mot väsentligen samma ståndpunkt. Bakom skenet av oenighet förborgar sig alltså enligt Larsson en djupare samstämmighet åtminstone om väsentliga ting.

En ren idéhistorisk studie av Larssons tänkande på denna punkt skulle huvudsakligen befatta sig med hur konvergenstanken kronologiskt framställs och utvecklas i Larssons skrifter. Även om en sådan studie är min utgångspunkt är den inte mitt mål, vilket närmare bestämt är att utröna vilket stöd som finns för denna tanke och i vilken mån den kan anses vara sann eller åtminstone plausibel. Jag betraktar således denna del av Larssons författarskap ur filosofens snarare än idéhistorikerns perspektiv. Utöver detta vill jag med min betraktelse illustrera skillnaden i metodologisk hänseende mellan, å ena sidan, Larsson och dåtidens lundafilosofi och, å den andra, den analytiska filosofin, som kom att avlösa den förra och fortfarande är den dominerande inriktningen vid Filosofiska institutionen i Lund. Denna skillnad i sättet att bedriva filosofi gör att vissa svagheter i Larssons metod ådagaläggs, vilka den analytiska metoden inte har, och som därför kan bidra till att förklara varför lundafilosofin fick ge vika för den analytiska riktningen.

Min första uppgift ska bli lägga grunden för mitt fortsatta resonemang genom att med bred pensel beskriva lundafilosofins särart och betydelse för filosofin såsom den bedrivs vid Filosofiska institutionen i Lund, där jag verkar, i Hans Larssons efterföljd och anda (även om det senare påståendet måste kvalificeras), som professor i teoretisk filosofi sedan 2008. Därefter övergår jag till mitt egentliga syfte: att bedöma övertygelsekraften hos Hans Larssons konvergenstanke. Denna diskussion leder sedan till den utlovade reflektionen över

Larssons filosofiska metod, såsom den exemplifieras av hans argumentation för konvergenstanken, och hur denna metod skiljer sig på en central punkt från den analytiska filosofins.

2. Det intellektuella arvet efter Hans Larsson och lundafilosofin

I svenska humanistisk idétradition associeras termen "lundafilosofi" med den filosofiriktning som var tongivande vid Lunds och delvis även Göteborgs universitet under första hälften av förra seklet. I denna krets ingick, förutom Hans Larsson själv Anders Karitz och Alf Nyman, varav den senare blev Larssons efterträdare på professuren i teoretisk filosofi; dit hörde även Åke Petzäll och Gunnar Aspelin, båda först professorer i Göteborg och senare i Lund. Svante Norden skildrar lundafilosofin så här:

Den utgjorde ingen skola, den hade inga gemensamma teorier, inget program. Dess filosofiska inriktning var empiristisk och nykantiansk, i vag mening. Dess dominerande intressen var historiska, humanistiska och psykologiska. Det förgångnas tänkare behandlades med den respekt man tillerkänner ett ännu förpliktigande kulturarv. Lundafilosoferna var inte idealister i teknisk bemärkelse, men väl i den att de stod avvisande mot materialism och värdenihilism. Jämförda med Hägerströms radikalism framstod de som kompromissmakare.¹

Även om det inte verkar ha funnit någon bestämd teori som alla tidiga lundafilosofer omfattade, förknippas begreppet lundafilosofi främst med Hans Larssons arbeten, som tematiskt rörde sig inom områdena estetik, kunskapsteori och kognitiv psykologi.

Lundafilesofin vann kampen mot den filesofi som odlades i Uppsala, som efter andra världskriget inte längre hade några företrädare bland professorerna, medan Petzäll och Aspelin innehade lärostolarna i praktisk respektive teoretisk filesofi i Lund. Nästa generation professorer skulle emellertid tillhöra den analytiska skolan. När Sören Halldén år 1964 blev professor i teoretisk filesofi i Lund efter Gunnar Aspelin hade den analytiska filesofin erövrat samtliga svenska lärosäten.

Medan lundafilesofin inte verkar ha påverkat den praktiska filesofin i Lund har jag argumenterat, i "Hans Larsson och lundafilesofin relevans idag" (Olsson, 2008), att arvet från lundafilesofin lever kvar inom Larssons eget ämne, den teoretiska filesofin. De tematiska inriktningar som för närvarande kännetecknar den teoretiska filesofin kan sammanfattas under rubrikerna "Kunskapsteori", "Filesofi, kognition och kommunikation" och "Vetenskapens metafysik" där åtminstone de båda första förvaltar ett lundafilesofiskt arv på det tematiska planet. Situationen är något mer komplicerad när det gäller metafysiken. Som Regnéll påpekar i sin intellektuella biografi över Hans Larsson ställde sig denne, till skillnad från många samtida filosofer, inte direkt avvisande till metafysiska frågor, utan "[d]e metafysiska frågorna engagerade honom verkligen" snarare än att betrakta dem som "idéhistoriska kuriositeter". Med detta sagt var Larsson enligt Regnéll icke desto mindre "tidigt påverkad av Kants kritiska syn på metafysiken" och hans främsta insatser inom filesofin hänför sig ju också till andra problemkomplex.

Som jag även argumenterat, i samma uppsats, finns det också detaljlikheter vad gäller den forskning som bedrevs inom lundafilesofin och dagens teoretisk-filesofiska teoribildningar. Det gäller exempelvis Hans Larssons kognitionspsykologiska analys av intuitionsbegreppet i böckerna *Intuition* och *Poesins logik*, varav den senare

analyserar intuitionens roll inom diktningen. Som Regnéll påpekar uppstår intuition i Larssons mening "då våra vanliga medvetenhetsfunktioner stegras till det yttersta i samspel med varandra", varvid motsatsen till den helhetssyn som på så sätt frambringas är det diskursiva tänkandes stegvisa rörelse. Kopplingen till våra dagars diskussion om kunskapsteoretisk koherens – den egenskap som föreställningar har om de hänger väl samman och bildar en helhet – torde vara uppenbar. För egen del har jag i en rad artiklar och böcker lagt fram en koherensteori som utgår från sannolikhetsbegreppet, varvid den centrala frågan är i vilken mån en mängd föreställningar blir mer sannolik om den är koherent. Ett negativt svar ges i boken *Against coherence: truth, probability, and justification* (Olsson, 2005). Den efterföljande diskussionen sammanfattar jag i nyligen utkomna *Coherentism* (Olsson, 2022). Flera andra forskare inom den teoretiska filesofin har lämnat viktiga bidrag till denna forskning, däribland Martin Jönsson och Stefan Schubert.

Konvergens har inte bara intresserat Larsson utan även senare lundaforskare. Då har det dock handlat, inte om konvergens mellan filosofiska uppfattningar, utan mellan vittnesmål i rättssammanhang. Anta att två vittnen pekar ut samma gärningsman och att vi känner till vittnenas tillförlitlighet var för sig. Hur kan vi i så fall räkna ut bevisvärdet hos denna kombinerade evidens? En matematisk formel som besvarar frågan har lagts inom den så kallade "Scandinavian school of evidentiary value", vari bland andra Peter Gärdenfors, Sören Halldén och Bengt Hansson ingick. En förträfflig översikt över denna internationellt uppmärksammade forskningsinriktning ges i Gärdenfors, Hansson och Sahlin (1983).

Även om likheterna på detaljnivå ovan är slående har jag inte kunnat belägga någon direkt koppling till Hans Larsson, exempelvis genom referenser till hans arbeten. Sådana hittar vi emellertid inom

temat ”Filosofi, kognition och kommunikation” som framför allt beforskas av Ingar Brinck. Exempelvis tar hennes ”From Intuition to Insight” (2003), som behandlar frågan vad som egentligen sker i det undermedvetna när man får en plötslig insikt, som sin utgångspunkt Larssons intuitionsteori och dess huvudtes att intuitionen kan identifieras med förmågan att direkt uppfatta relationer mellan olika föreställningar. Även Nils-Eric Sahlin har intresserat sig för liknande frågeställningar, varvid kreativitetens natur stått i förgrunden (Sahlin, 2001). Slutligen ska vi inte glömma det faktum att Lund som enda filosofiinstitution i Sverige har en särskild avdelning för kognitionsvetenskap, som skapades och under många år leddes av numera emeriterade professorn Peter Gärdenfors. Denna konstruktion skulle jag säga är helt i linje med Hans Larssons intellektuella arv.

Larsson hade som bekant ett brinnande intresse för filosofins historia och han återvände ständigt till tänkare som Platon och Spinoza. I vilken mån kan denna aspekt av Larssons filosoferande sägas ha överlevt? Utöver att de historiska tänkarna givetvis får stort utrymme i undervisningen, inte minst på grundnivå, är de ofta närvarande i de forskningsarbeten som produceras såväl inom den praktiska som den teoretiska filosofin. Däremot finns det när detta skrivs (maj, 2023) ingen filosof i Lund som har filosofins historia som specialitet. Den som kommer närmast är Victoria Höög, som länge var anknuten till ämnet teoretisk filosofi men vars doktorsavhandling *Upplysning utan förnuft. Begär och frihet hos Thomas Hobbes, John Locke, David Hume och Montesquieu* lades fram på Institutionen för idé- och lärdomshistoria.

Flera av mina egna artiklar tar avstamp i problem och lösningsförslag som först formulerats av Platon. Ett exempel är min forskning om kunskapens värde, beskriven på svenska i ”Har kunskapen ett

(mer)värde?” (Olsson, 2009), som utgår från Platons diskussion om detta i dialogen *Menon*. Platon frågar sig vad som är bäst – att veta var staden Larissa ligger, det vill säga ha kunskap om detta, eller att ha en blott sann tro. Platon framkastar att det inte verkar finnas någon skillnad i värde ur ett praktiskt perspektiv; personen kommer troligen fram i båda fallen. Exemplet tycks visa att kunskapen inte har det unika värde som vi ofta tillskriver den. Emellertid är Platon missnöjd med detta resonemang och föreslår till sist att kunskap ändå är lite bättre då den genom att bindas till en grund blir mer stabil och mindre flyktig än den blott sanna övertygelsen. I så fall har kunskapen trots allt ett övertag i värdehänseende. I min lärobok *Kunskapsteori: en historisk och systematisk introduktion* (Olsson, 2021) har jag, medvetet eller omedvetet följt i Larssons fotspår såtillvida som jag i ett inledande kapitel kortfattat redogör för kunskapsteorins historia. De centrala tankegångar som där identifieras tas sedan upp för ytterligare belysning i bokens senare, mera systematiska kapitel.² I läroboken ses filosofihistorien alltså som filosoferandets utgångspunkt snarare än som dess slutpunkt, vilket jag tror står i samklang med Hans Larssons syn på saken.

Jag avsluta denna del med en reflektion över filosofisk metod. Som jag skrev i ”Hans Larsson och lundafileosofins relevans idag” (sid. 12) och inte kan formulera bättre än jag gjorde då:

Filosofiska frågor är ofta oklara och måste preciseras för att ett tydligt svar ska kunna urskiljas och senare beläggas. Att det är på det sättet är kanske den analytiska filosofins stora insikt; förklaringen till att den varit och är så uppskattad bland seriösa yrkesfilosofer. En analytisk filosof, till skillnad från vissa kontinentala tänkare, tar normalt ett intellektuellt steg tillbaka vid konfrontationen med ett filosofiskt problem. I stället för att angripa problemet direkt frågar hon sig vad det egent-

ligen innebär, vilket leder över till en fas av klargörande och begreppsutredande karaktär. Först när den här inledande konceptuella analysen är klar känner hon sig mogen att ta nästa steg, som består i besvarandet av den mer hanterbara frågeställning som analysen förhoppningsvis utmynnat i. En analytisk filosof skulle alltså normalt inte försöka sig på att besvara frågan om, säg, viljans frihet direkt utan att först fråga sig vad vi ska mena med "vilja" och vad med "fri". För en otålig lekman som vill ha ett snabbt svar på sin kanske angelägna undran är det här naturligtvis frustrerande, och lockelsen är stor att istället vända sig till den som erbjuder ett rakt besked. Likväl är det så att den genuina filosofiska förståelsen och insikten kräver stort engagemang och inte kan stressas fram. Det finns ingen kungsväg till filosofin.

Frågan om kunskapens värde får illustrera även denna metodologiska poäng. Har kunskapen ett värde? Det vore lockande att försöka besvara frågan direkt, lockande men mindre fruktbart. För vad ska vi mena med "kunskap" och vad med "värde"? Inom kunskaps-teorin finns det en rad förslag på vad som ska menas med kunskap, något som jag återkommer till nedan, och det finns ingen brist på olika typer av värde som skulle kunna vara relevanta. Angående den senare observationen: talar vi exempelvis om egenvärde eller, som Platon gjorde i Larissa-exemplet, om instrumentellt värde, kunskapens värde för att vi ska kunna uppnå något annat, såsom att ta oss till Larissa? I den debatt som Platon initierade handlar det dessutom inte om kunskapens värde i allmänhet utan, om vad vi skulle kunna kalla dess mervärde, det vill säga det värde kunskapen har utöver värdet hos dess delar. Är kunskapen exempelvis mer värdefull än den blott sanna trosföreställningen om vi tänker oss att den som vet något åtminstone måste ha det senare? Exemplet ska illustrera att den ursprungliga frågan om kunskapens värde besvaras genom att en mer

detaljerad och precis fråga får ett konkret svar. Som vi ska se skiljer sig Hans Larssons filosofiska metod ifrån den analytiska på just denna punkt även om det rör sig om en gradskillnad och inte en kvalitativ differens.

3. Hans Larssons konvergenstanke

En för Larsson karakteristisk tes är som sagt föreställningen att olika filosofiska tänkesätt konvergerar, det vill säga närmar sig samma ståndpunkt, om de fördjupas. Konvergenstanken utvecklade han i flera skrifter, bland annat i boken *Platon och vår tid* från 1913, där han spårar anknytningar till Platons läror i modernare filosofi och psykologi och exempelvis menar sig finna substantiella likheter mellan Platons och Kants kunskapsteorier. Larssons försök att hitta likheter mellan Platon och Kant kritiserar av Rabenius som menar att det visserligen rör sig om "iakttagelser, som utan tvivel kunna kasta ljus över vissa sidor av den platonska filosofien", men han tillägger att "till några märkligare resultat har knappast denna parallellisering lett" (1944, sid. 96). Elin Wägner (1944) skriver vid inträdet i Svenska Akademien om sin föregångare Hans Larssons enligt egen utsago "fixa idé" om filosofiernas konvergens (sid. 24):

Han var inne på konvergenstanken redan på 90-talet gick till storms mot 80-talets litterära ideal. Varför denna strid om företrädet? frågar Hans Larsson. Realismen är ju en universell princip med oändliga möjligheter. Verklighetsskildraren får bara inte nöja sig med att plocka hop yttre detaljer, han måste förstå att höja sig till intuitiv helhetssyn. Fantasien ger blott större kraft att genomtränga verkligheten, och det är ett misstag att förakta den. Romantikern bör i sin tur inse att förutsättningen för ett rikt fantasiliv ligger i modet att tränga

igenom även den tunga verkligheten. Motsättningen mellan de stridande skolorna var alltså blott ett dumt missförstånd, och det kunde Hans Larsson icke avlägsna, ty alla ville ha det kvar. Men han tog därför inte sin hand från diktarna. Liksom romantikerna upphöjde han dem i en särställning men med motiveringen att dikten var tankens yttersta spjutspets.³

Här ska jag emellertid avgränsa framställningen till Larssons senare tänkande om filosofiernas konvergens i texter från 1920-talet och framåt.

I den postumt utgivna boken *Postscriptum* (Larsson, 1944, sid. 85) skriver Larsson i kapitlet "Min filosofi" om "konvergenstanken" som "ett grundmotiv" i sin filosofiska åskådning. "Den tränger sig med nödvändighet fram nästan i alla sammanhang", skriver han, "säkerligen icke av någon min lynnesläggning utan av den logiska förargelsen att ständigt se människor tvista om mycket som de i grunden äro ense om".⁴ Ändå är det så att det allmänt antas "att de filosofiska systemen upplösa varandra, att det ena river upp vad det andra satt ihop". Den förklaring han ger är att "filosoferna själva äro oftast ensidiga":

De ha sin egen idé att tänka på och äro överdrivet måna om att skilja den från andra, allra helst från de mest närstående. Men det finns alltid något uttalande som räcker handen åt dessa. Andra få ta fasta på dem. Filosofien själv är konvergent.

Filosofer har således ett egenintresse att framhäva sina tankeskapelser som unika och stridande mot tidigare tänkares föreställningar, men vid närmare påseende är detta, om vi får tro Larsson, ett intryck som bedrar. De frågor jag ställer mig här är, för det första, hur denna konvergenstanke ska närmare förstås och, för det andra, hur plausibel den är när den väl preciserats, varvid stödet i Larssons egna texter av naturliga skäl står i förgrunden.

Konvergenstesens i dess antagligen enklaste form, vi kan kalla den "den naiva konvergenstesens", kan uttryckas:

(K1) Det finns en slående tendens att filosofer omfattar slutsatser som sammanfaller med motståndarsidans.

Denna enkla tes omfattas dock inte av Larsson själv, som i kapitlet "Divergens och konvergens i filosofien" i *Filosofiska uppsatser* (Larsson, 1924) redan inledningsvis fastslår att det intressanta inte är teser som råkar sammanfalla, såsom när Demokritos omfattar Sokrates och Platons tes att "det är bättre att förorättas än att förorätta" (sid. 211). Detta är en rent tillfällig konvergens då tesen i fråga är oberoende av Demokritos karaktäristiska atomlära och inte på något sätt följer av denna. Det hade varit en annan sak, skriver Larsson, "om det skulle visa sig att materialisten från sin ståndpunkt drives till etiska satser, som sammanfaller med motsidans". Men så är alltså inte fallet.

En mer sofistikerad konvergenstes kan med ledning av ovanstående formuleras:

(K2) Det finns en slående tendens att filosofer utifrån sina filosofiska ståndpunkter drivs till slutsatser som sammanfaller med motståndarsidans.

Uttrycket "drivs till" kan givetvis förstås på lite olika sätt, vilket jag ska återkomma till. En liknande formulering återfinns i uppsatsen "Tre moralprinciper", som även den ingår i *Filosofiska uppsatser*. Efter att ha förklarat de tre moralprinciperna – välfärds-moral (lyckomoral), fullkomningsmoral och Kants moral – skriver Larsson (sid. 147–8):

Den mening jag här ville framställa till begrundan är de, att alla dessa tre principer äro riktiga, om de nämligen tänkas ut till sin fulla konsekvens, och att man kommer till samma resultatet vilketdera man går ut från – blott man är, som sagt, konsekvent och icke stannar på halva vägen.

I ljuset av denna tanke framstår följande formulering som träffande:

- (K₃) Det finns en slående tendens att filosofier oberoende av vilken filosofisk princip de utgår från kommer till samma resultat om principerna tänks ut till sin fulla konsekvens.

Vagheten hos ”drivs till” i K₂ kvarstår här i form av en vaghet i konsekvensbegreppet i förutsättningen att ”principerna tänks ut till sin fulla konsekvens”. Är det fråga om logisk konsekvens eller snarare ett svagare konsekvensbegrepp som även innefattar exempelvis empiriska eller statistiskt säkerställda slutsatser? Det är klart att ju striktare konsekvensbegrepp, desto mindre godtycke uppstår vid bedömningen av vad som konvergerar eller ej. Samma sak gäller uttrycket ”sammanfaller”. Ju striktare detta begrepp tolkas, desto intressantare blir konvergenstesens. Den ena ytterligheten är att det är fråga om identiska uppfattningar. Den andra är att uppfattningar liknar varandra på ett kanske slående sätt men utan att i strikt mening vara identiska. Jag återkommer till Larssons resonemang angående de tre moralprinciperna i avsnitt 4, där jag också förklarar deras innebörd.

Slutligen finns det en obestämdhet i fråga om vilka konsekvenser av principerna det är som jämförs. Den som läst lite elementär logik vet att man ur olika teorier alltid kan dra logiska konsekvenser som överensstämmer förutsatt att detta sker på ett tillräckligt abstrakt plan då alla teorier har samtliga logiska sanningar (”A eller icke-A”,

”inte både A och icke-A” och så vidare) som logiska konsekvenser. Det finns alltså för varje par av teorier en mängd logiska konsekvenser som kan dras av båda teorierna om man inkluderar logiska trivialiteter. Omvänt gäller att ju specifikare och innehållsrikare dessa konsekvenser är, desto mer slående blir överensstämmelsen.

Konvergenstesens i dess starkaste form kunde i ljuset av dessa betraktelser uttryckas:

- (K₄) Det finns en slående tendens att filosofer oberoende av vilken filosofisk princip de utgår från kommer till identiska specifika, icke-triviala resultat om de logiska konsekvenserna av principerna tänks ut till fullo.

Som analytisk filosof undrar man fortfarande vilken sorts ”resultat” som här avses. För att nå klarhet på denna punkt behöver vi skärskåda de exempel på förmodad konvergens som Larsson anför och den typ av resultat som där står i fokus. Där ska det visa sig att det ligger en hund begraven. Det vore i alla händelser en enastående filosofisk bedrift om K₄ kunde säkerställas eller ens göras trolig. Tyvärr lyckas nog Hans Larsson inte riktigt komma ända fram i detta hänseende. Snarare är det så, ska jag argumentera, att han när han lägger fram och försvarar konvergenstanken balanserar mellan det intressanta men svårbelagda och det väsentligen sanna men mindre uppseendeväckande.

4. Larssons exempel på filosofisk konvergens

Ett exempel som anføres i ”Divergens och konvergens i filosofien” (sid. 215) gäller epikuréernas och stoikernas syn på moral. Larsson skriver:

Epikuros predikade vishet och besinning, tapperhet och rättvisa, men endast som medel, som man tar medicin för hälsan. Bevekelsegrunden är för honom alltid lyckan, för stoikern alltid dygden, plikten. Men en nyare tids målsman för lycko- och nyttomoralen, Stuart Mill, säger ju, att den som gör en god handling i beräkning att därigenom erfara det goda samvetets lycka, han kommer icke i åtnjutande av denna lycka. Lyckan finge således ej vara bevekelsegrund, och vad blir det då längre för skillnad mellan välfärds-moral och dygd- eller plikt-moral? Jo denna: om lyckan är bevekelsegrund, så blir handlingen icke lyckoskapande, säger Mill; så blir den icke sedlig, säger Kant.

Larsson anmärker: ”Men väl må man säga, att välfärds-moral och plikt-moral här visa sig som olika sidor av samma sak och att i varje fall, praktiskt sett, konvergensen är anmärkningsvärd.” Tillägget ”praktiskt sett” är här signifikant, då det rör sig om en förmodad konvergens i fråga om utfall, dvs. vilka konkreta handlingar som teorierna klassificerar som etiskt goda eller dåliga. Larssons argument visar, i detta ljus, att lyckomoral eller välfärds-moral – två termer som Larsson använder synonymt – och dygdemoral, givet det Millska tillägget, ger samma utfall i de fall då lyckan är bevekelsegrund: de klassificerar samma handlingar som oetiska. Även om denna slutsats godtas kvarstår frågan vilken djupare konsekvens som ska dras. Resonemanget visar ju bara att de båda teorierna om moral ger samma utfall om lyckan är bevekelsegrund. Det säger inget om graden av överensstämmelse mellan teorierna i fråga om utfall om lyckan inte är bevekelsegrund.

Vidare förutsätter Larssons argument just det Millska tillägget att lyckan uteblir om den själv är bevekelsegrund. Om detta tillägg kan sägas att det inte verkar följa av själva idén om en lyckomoral utan måste antas utgöra just ett tillägg till en sådan och därför har en i

förhållande till lyckomoralen själv tillfällig karaktär. Med andra ord: det är väl knappast så att lyckoetikern, för att parafrasera Larssons egna ord, ”utifrån sina filosofiska ståndpunkter drivs till slutsatsen att lyckan uteblir om den själv är bevekelsegrund”. Såvida det inte rör sig om en analytisk sanning, dvs. att lycka definieras såsom det som uteblir om det själv är en bevekelsegrund, vilket verkar mindre plausibelt, är detta en empirisk tes som ingen filosofi i världen med säkerhet kan slå fast grundat i rent tänkande.⁵

För att sammanfatta mina slutsatser så långt: Larssons resonemang visar i bästa fall att den specifikt Millska formen av lyckomoral ”i praktiken” konvergerar mot dygdemoral, på så sätt att det etiska utfallet blir detsamma i båda fallen såvida lyckan är bevekelsegrund. Med andra ord följer även om det Millska tillägget antas endast att den resulterande konvergensen är blott partiell och rör utfall snarare än principer. Någon starkare form av konvergens rör det sig knappast om.⁶

Ett annat exempel som Larsson tar upp gäller Lockes och Kants syn på motsägelselagen, att inget kan både vara och inte vara, och särskilt frågan huruvida denna är en empirisk generalisering eller en grundläggande tankelag. I bok ett av *An Essay Concerning Human Understanding* resonerar John Locke enligt Larsson så här:

1. Vi bilda oss föreställningen äpple, likaledes föreställningen eld.
2. Vi fälla omdömet: äpple är något annat än eld.
3. Så småningom går det upp för oss, att vi kunna uppställa som en allmän tex: intet ting kan på samma gång vara och icke vara (motsägelselagen).

Här får motsägelselagen karaktären av en empirisk lag som vi når kunskap om genom att generalisera från enstaka observationer. Som

Larsson påpekar är detta just den åsikt som Kant vänder sig emot och vill vederlägga. ”Mellan Locke och Kant synes ett svalg vara befäst”, skriver Larsson.

Larsson observerar emellertid att Locke tycks ha bytt uppfattning i sin fjärde bok. Schematiskt beskriver han den nya uppfattningen på följande sätt:

1. Motsägelselagen som en förutsättning för all uppfattning.
2. Medvetandet, visavi äpple och eld, att det ena är något annat än det andra, tills
3. detta ’något’ och detta ’annat’ småningom får den fylligaste formen av äpplet och elden med var sin mångfald av egenskaper.

Denna nya Lockeska uppfattning sammanfaller med Kants syn på saken, varför tänkarnas uppfattningar således konvergerar, konstaterar Larsson. I detta exempel föreligger konvergensen på principnivå, inte som i fallet med moralteorierna i fråga om utfall. Men här kan man ju argumentera att den nya Lockeska uppfattningen knappast följer från hans empiristiska utgångspunkt utan verkar helt frikopplad från denna. Det är i så fall, såsom i fallet med Demokritos och Sokrates/Platon, fråga om en endast tillfällig konvergens. Larsson är givetvis medveten om denna svaghet i resonemanget och kommenterar i ”Divergens och konvergens i filosofien” (sid. 223-4) saken så:

Några skola säga att den förra är den mest typiska Locke och att den är viktigast för oss, vetenskapligt och pedagogiskt, och att han konvergens med Kant beror på en inkonsekvens och ej är att räkna med. Jag är av motsatt mening, men i vilket fall som helst får konvergenspunkten inte förbises, och det kan nog sägas, att ju djupare forskningen nått in i Lockes filosofi, dess mera har denna visat sig vara på väg mot kriticismen.

Även om detta är sant, kvarstår läsarens intryck att det finns en hel del godtycke i bedömningen att Locke och Kant konvergerar på denna punkt. Riktigheten antas ju bero på potentiellt svårbestämbara faktorer såsom vad som ska anses vara den ”djupare” forskningen om Locke och vad denna forskning i så fall kommit fram till.

Larssons mest ambitiösa och detaljerade försök att belägga konvergens mellan olika filosofiska principer har jag hittat i den tidigare nämnda uppsatsen ”Tre moralprinciper” (daterad februari 1923).⁷ De tre principer som här jämförs är välfärdsprincipen, fullkomningsmoralen och Kants moral. Dessa förklaras så att för välfärdsmoralen är den handling god som leder till välfärd, för fullkomningsmoralen den som leder till fullkomlighet och för Kants moral den som leder till samstämmighet ”så att det skulle gå ihop om alla människor handlade efter samma grundsats som man själv gör” (sid. 148) i enlighet med det så kallade kategoriska imperativet, som i en strängare formulering lyder att man ska handla efter en maxim som man skulle vilja blev allmän lag. En annan ordalydelse som Larsson nämner är: ”Handla så, att du – i din egen person som i andras – alltid behandlar människor även som ändamål, aldrig blott som medel.” (ibid.).

Larsson noterar att välfärdsmoralen kan ta olika former. Den kan ta sikte på egen eller allas eller det helas välfärd. Den kan också ”avse mera de materiella behoven, välbefinnande, välmåga, eller ock därjämte de andliga behoven, t.ex. behovet av rättvisa, av plikttrohet, av sanning, av skönhet” (sid. 148–9). Larsson avgränsar sin studie till den senare formen av välfärds-moral. Detsamma gäller enligt Larsson fullkomningsmoralen som kan ta fasta på den egna fullkomligheten, allas eller det helas. Den eftersträvensvärda fullkomligheten kan även i detta fall vara inriktad på enbart det materiella livet ”eller ock på de högsta tänkbara fullkomligheterna” (sid. 149). Det skulle vara Larsson främmande att likställa dessa två synsätt. Den Kantska moralen

däremot ”tar från början just sikte på universalitet och ideella värden” (ibid.).

Larsson framhåller nu att etiska diskussioner brukar leda till frågan hur man ska avgöra vad som är gott och ont, varpå den ene kommer att säga att det kommer an på välfärden, den andra på fullkomligheten och den tredje på handlingens universaliserbarhet – och där, i oenighet, brukar diskussionen sluta. Det är i detta sammanhang Larsson framkastar att, i kontrast till vad som ofta tas för givet, ”alla dessa tre principer äro riktiga, om de nämligen tänkas ut till sin fulla konsekvens, och att man kommer till samma resultatet vilkendera man går ut från – blott man är, som sagt, konsekvent och icke stannar på halva vägen” (sid. 150).

Larssons argument för denna konvergenstes tar sin utgångspunkt i Kants moral. Han observerar inledningsvis att Kant tar avstånd från såväl välfärdsmoralen (”eudaimonismen”) och fullkomningsmoralen. Kant vill, skriver Larsson, ”hålla sin princip fullkomligt ren från de andra – har det lyckats honom, har han kunnat undgå att vädja till dem?”. Larsson fortsatta resonering utgår från ett exempel med en person som behöver låna pengar men vet att han inte kan betala tillbaka lånet. Han vet emellertid också att han inte får låna om han inte lovar att betala tillbaka, så han ger ett sådant löfte. Kant menar ju att ett sådant handlande – att lova med föresatsen att inte hålla löftet – är orätt då maximen ifråga, om den blev allmän lag, skulle underminera själva den praxis som löftet innebär: ”ingen skulle sätta tro till att något lovas honom utan bara skratta åt sådant tomt tal” (sid. 150). Men Larsson menar nu att företrädaren av en välfärds-moral skulle säga samma sak: ”En sådan handling skulle utilitistiskt sedd vara samhällsfördärlig, omöjliggöra förtroende och samliv” (ibid.). Utifrån denna iakttagelse anser sig Larsson kunna säkerställa ”ett samgående med välfärds-moralen” (ibid.).

Ett annat av Larssons exempel på sådant ”samgående”, också det från Kant, handlar om en person vars talanger vore värda att utvecklas, men där personen fördrar att leva ett liv ”i maklig njutning” (sid. 151). Kant menar att personen inte skulle kunna vilja att alla handlade enligt samma maxim ”ty såsom varande ett förnuftigt väsen vill han nödvändigt att alla hans förmögenheter skola utvecklas, emedan de ju ändå äro honom givna och till gagn för alla möjliga syften”. Som Larsson noterar är detta är fullkomningsmoralens tankegång och att denna morals krav här får ”en auktoritet som de knappast annars har för Kant” (ibid.).

Det sista exemplet Larsson tar upp, i detta argumentationssteg, rör en person som inte vill skada men heller inte anser sig skyldig att hjälpa någon (sid. 151). Även en sådan person kan enligt Kant inte vilja att han handlande skulle bli allmän lag ”[t]y en vilja som beslöte detta skulle stå i strid med sig själv, emedan det kan bli många tillfällen då han behöver andras kärlek och deltagande”. Personen skulle, genom att ställa upp en sådan maxim, ”beröva sig själv allt hopp om det bistånd han för sin del önskar” (ibid.). Larsson observerar att ”[d]etta är också välfärds-moral, till och med privatutilitistisk sådan” (ibid.).

Vad blir då Larssons konklusion? Han är givetvis på det klara med att Kants hänvisningar till välfärd och fullkomlighet inte är för honom fundamentala, utan det viktiga för Kant är den i motsägelsefulla karaktären hos de oetiska handlingarna. ”Det är motsägelsen som den omoraliska handlingen faller på, icke i grunden på sina följder”, anmärker Larsson och fortsätter (sid. 152):

Att Kants princip bevarar sig som en självständig sådan, var, som av det föregående framgår, icke vår mening att bestrida. Det skulle endast visas, att han jämte sin egen princip får rum för en parallellmotivering efter välfärds- och fullkomlighets-

principen, och det tyder på att principerna ej stå i motsägelse till varandra utan fastmer gå hand i hand.”

Här kan man invända att om det mesta som kan sägas är att principerna inte motsäger varandra utan går ”hand i hand” är det trots allt fråga om en svag form av konvergens. Vi har fjärrmat oss ganska så rejält från den ursprungliga Larssonska tanken om principer som i mer handfast mening leder till samma eller åtminstone slående lika slutsatser. I grunden handlar det, i Kants fall, kunde man mena om ett åberopande av överväganden hämtade från välfärds- och fullkomningsmoral för att kunna redogöra för de önskvärda etiska utfallen i de exempel som tas upp. Det är begripligt varför Kant anser sig nödgad att hänvisa till sådana tankar då ett ofta uppmärksammat problem med det kategoriska imperativet är att det, då det uttrycker ett blott formellt villkor för moraliskt handlande, inte är tillräckligt för att förklara våra etiska omdömen i många konkreta fall med mindre än att olika tillägg görs. Kants morallära kan visserligen förklara varför det är oetiskt att avge löften som man inte tänker hålla, nämligen därför att därmed själva löftet som institution undermineras. I de andra exemplen ovan, såsom i fallet med personen som inte vill skada men heller inte anser sig skyldig att hjälpa någon, är en hänvisning enbart till det kategoriska imperativet emellertid mindre övertygande. Motsvarande maxim är knappast motsägelsefull i någon mer påtaglig mening, men skulle givetvis, om den blev allmän lag, ha digra konsekvenser även för individen själv varför handlandet framstår som oetiskt ur ett välfärdsperspektiv.

Om dessa iakttagelser är på rätt spår, betyder det att Kants moralprincip inte så mycket konvergerar med andra moralprinciper som behöver dessa för att kunna redogöra för våra moraliska intuitioner i konkreta fall. Omvänt kunde man hävda att välfärdsmorale å sin sida inte kan i djupare mening förklara varför det är oetiskt att ingå

ett löfte i avsikt att inte hålla det, och detsamma torde gälla fullkomningsmorale, varför dessa skulle behöva kompletteras med ett tillägg motsvarande det kategoriska imperativet.

Dessa tentativa slutsatser leder över till Larsson avslutande diskussion av välfärdsmorale och dess eventuella överensstämmelse med de övriga moralprinciperna.⁸ Utgångspunkten är en ”representant” för denna uppfattning, nämligen Höffding. Det första steget i argumentationen är att göra troligt att ”välfärdsmorale omärkligt och nödvändigt övergår i fullkomningsmoral” (sid. 153). Utan att gå in på detaljerna denna gång utmynnar Larssons betraktelse i slutsatsen att välfärdsmorale, i Höffdings tappning, ”övergår av sig själv till fullkomningsmoral i den mån som den mognar, därför att högsta lyckan ligger just i fullkomningsprocessen” (ibid.).

Även till Kants moralprincip går enligt Larsson en väg från välfärdsmorale. Visserligen ansluter sig Höffding inte till Kant som han menar i sitt kategoriska imperativ endast fångat ”den opartiskhet som den på sympatien byggda etiska känslan fordrar, ett bortseende från ovidkommande och tillfälliga hänsyn” (sid. 154). Även för Höffding blir således orättvisan ”en föreseelse mot logiken” (ibid.): ”Grunddygden, som i sig innefattar alla dygder, blir rättfärdigheten, varmed just menas denna etiska och logiska opartiskhet” (ibid.), konstaterar Larsson, vars konklusion lyder:

Det är medveten metod när Höffding sålunda visar att välfärdsprincipen i sig kan upptaga de andra principernas krav. Annat har man icke att göra för att stödja sin egen princip. Dessa andra principer bli riktiga men avledda ur den egna. Jag skulle nu endast vilja ge de andra principerna samma ställning, så att vardera principen kan betraktas som självständig och mäktig att i sig upptaga de andra.”

Den petige anför nu mot detta resonemang att det ingalunda är välfärdsprincipen i sig som visat sig vara förenlig med de andra principernas krav, utan argumentet har i bästa fall visat detta för Höffdings version av den förra. Situationen påminner om exemplet med välfärds-moral och dygdemoral, där viss konvergens kunde konstateras men i så fall under förutsättningen att den förra förstås i J. S. Mills mening. Men om vi bortser från detta rör sig Larsson på ett metaforiskt plan när han förklarar relationen mellan de olika principerna: de andra principerna antas vara "avledda" ur den egna och vardera principen kan "i sig upptaga de andra". Att det skulle röra sig om någon mer stringent form av ömsesidig härledning kan nog uteslutas, utan argumentationen visar, återigen i bästa fall, att ingen av de tre moralprinciperna är i sig tillräcklig för att redogöra för alla eller en övervägande del av våra moraliska intuitioner i konkreta fall och att de därför behöver stöd av varandra och i denna mening "går hand i hand".

5. Hur övertygande är Larssons exempel?

Larssons diskussion om konvergenstanken säger något om hans allmänna metod, som utgår från och främst befattar sig med olika exempel på konvergens hos filosofers uppfattning, dock utan att själva idén om konvergens får en tydlig innebörd. Detta är både en styrka och en svaghet. Det är en styrka att diskussionen förankras i exempel och på så sätt konkretiseras. Samtidigt är det en svaghet att Larsson inte reflekterar mer kring innebörden hos konvergenstesens, vilket leder till att denna intressanta idé inte utvecklas och preciseras på det sätt som den hade varit värd. Den enda betydande begreppsbestämning Larsson gör gäller, som vi sett, det viktiga tillägget att det inte får handla om en rent tillfällig konvergens, utan att filoso-

ferna i fråga måste drivas till de samstämmiga resultaten utifrån sina filosofiska uppfattningar.

En filosof i den analytiska skolan skulle ha lagt mycket mer krut på preciseringen. Det analytisk-filosofiska tillvägagångssättet hade, i enlighet med min tidigare metodologiska reflektion, varit att först precisera konvergenstanken för att på så sätt ge den ett tydligare innehåll och först när detta har åstadkommits fråga sig om den är sann. Jag brukar sammanfatta den analytiska metoden i devisen "mening går före sanning"; för att kunna avgöra om något är sant måste vi först veta vad det betyder, vilken mening det har. Det gäller filosofiska påståenden generellt, och konvergenstesens som specialfall. Som jag ska argumentera visar sig denna vara antingen väsentligen ogrundad eller relativt trivial. Möjligen hade Larsson själv upptäckt detta om han hade gjort en noggrannare begreppsutredning. Dessa överväganden ger en förklaring, kanske inte den enda, till att lunda-filosofin i Lund och Göteborg fick lämna plats för den analytiska skolan med dess större krav på klarhet och exakthet.

Oavsett detta hade det varit ett slående resultat om helt olika filosofiska inriktningar och teorier inom ett visst problemområde hade konvergerat på principplanet, så att de filosofer som omfattar teorier hade i logisk eller annan stringent mening drivits till samma slutsatser utifrån sina filosofiska uppfattningar, varvid Larsson har i åtanke för filosofen karakteristiska uppfattningar av mer fundamental karaktär. Dock är det så, som vi sett, att Larssons egna exempel på detta knappast på ett övertygande sätt uppfyller principen att filosoferna drivits till de konvergerande principerna utifrån sina filosofiska grunduppfattningar. Detta gäller – som Larsson själv noterar – Demokritos i förhållande till Sokrates och Platon, men även Locke i förhållande till Kant, även om Larsson själv, dock utan att ge ett detaljerat argument, anser att det föreligger mer än en accidentell

konvergens i det senare fallet. Därför menar jag att konvergenstanken om den uppfattas som en tes om konvergens på principnivå i dess allmänna form förblir väsentligen ogrundad efter läsning av Larssons skrifter. Då verkar Larssons exempel på konvergens på utfallsnivå mer övertygande, på så sätt att helt olika filosofiska teorier i många fall klassificerar samma konkreta händelser eller situationen på samma vis. Emellertid tror jag att detta beror på vissa grundantaganden angående filosofisk metod som många filosofer tar för givna, och att det är dessa grundantaganden som förklarar konvergens, snarare än att det skulle handla om något djupare resultat, något som jag nu ska argumentera för mera i detalj. Konvergens är i så fall en artefakt av den metod som använts.

I min egen disciplin, kunskapsteorin, är nästan alla överens om att begreppet kunskap inbegriper åtminstone sann trosföreställning. Anledningen till detta är att vi intuitivt inte är benägna att klassificera konkreta fall som kunskap med mindre att det åtminstone föreligger en sann trosföreställning. Här finns alltså en oerhörd konvergens utan att vi alltid uppmärksammar den. Nästa alla menar också att en gissning som visar sig vara sann av en tillfällighet inte utgör kunskap. Det behövs något ytterligare, vid sidan av sann tro, för att utesluta sanna trosföreställning som vunnits av en slump. Det är här, på detaljnivå, som divergens uppstår. Ska detta tredje ses som "goda skäl", "tillförlitlig metod", "stabilitet mot underminerande information" eller något annat? Den historiskt vanligaste uppfattningen är att det är det faktum att personen i fråga har goda skäl för sin uppfattning som gör att en sann övertygelse blir till kunskap. Denna uppfattning brukar betecknas JTB efter engelskans "Justified True Belief".

En vanlig metodologisk målsättning är att i Aristoteles anda filosofera på ett sätt som i möjligaste mån "bevarar fenomenen". Om ett av målen inom filosofin är att systematisera våra intuitiva uppfatt-

ningar om konkreta fall eller bringa dem i samklang med allmänna principer är det inte konstigt att olika tänkare leds i ungefär samma riktning, och att divergenserna uppträder främst på detaljnivå och gällande fall där vi inte har riktigt klara intuitioner om hur de ska klassificeras.

Den analytiska filosofins metod hör till denna Aristoteliska tradition då målet med en filosofisk teori eller definition normalt uppfattas som att hitta allmänna principer som, i form av nödvändiga och tillräckliga villkor, fångar vår intuitiva klassificering av konkreta fall. En lyckad definition eller analys av begreppet kunskap skulle se ut så här: Ett subjekt S vet att p, där p är en påstående sats, om och endast om V är uppfyllt, där V är ett eventuellt sammansatt villkor som är såväl nödvändigt som tillräckligt för kunskap. V kan exempelvis utgöras av de tre JTB-villkoren: att p är sant, S är övertygad om detta samt har goda skäl för sin övertygelse. Kritiken av en sådan definition kan ta sig två uttryck. För det första kan kritikern invända att V kan vara uppfyllt utan att S vet att p. I så fall är V inte ett tillräckligt villkor för vetande. Det var denna typ av kritik som Edmund Gettier, i en berömd artikel från 1963, riktade mot JTB-teorin. Enligt Gettier kan en person ha goda skäl att vara övertygad om en sann sats utan att vi spontant anser att personen vet att den är sann. Detta visade han genom att ge exempel på möjliga situationer där en tänkt person uppfyller JTB-villkoren men enligt vår intuitiva bedömning inte har kunskap. Förenklat uttryckt rör det sig om exempel där omständigheterna gör att man skulle förvänta sig att satsen i fråga skulle bli falsk, men där situationen räddas av en annan omständighet så att satsen ändå blir sann – "tur i oturen", kunde man säga. För det andra kan kritikern invända att S kan veta att p utan att V är uppfyllt. I så fall är V inte nödvändigt för kunskap. Vissa, låt vara en minoritet, har på denna grund invänt, återigen mot JTB-teorin, att även en blott

sann övertygelse, som inte omfattas av goda skäl, kan utgöra kunskap – eller åtminstone att motsatsen inte bevisats (se exempelvis Levi, 1980, och Sartwell, 1991).

Det jag vill illustrera med dessa överväganden är att utgående från Aristoteles metod eller liknande ansatser innebär redan den process genom vilken en filosofisk teori eller definition uppställs ett inte obetydligt sneglande på önskvärda utfall. Vi vill uppställa en teori som i möjligaste mån fångar det begrepp vi är intresserade av, och det sätt på vilket detta sker innebär att vi utgår från konkreta fall där begreppet är tillämpligt och ändrar teorin om den ger intuitivt fel utfall i reella eller tänka scenarier. Om filosofer med helt olika inriktning delar denna metodologiska grundtanke kommer resultatet av deras teoretiska vedermödor att uppvisa betydande konvergens: de kommer att klassificera åtminstone uppenbara fall där begreppet i fråga är tillämpligt på samma sätt. Detta gäller exempelvis de alternativ till JTB-teorin som nämndes ovan, för vilka utfallen konvergerar i betydande grad. Exempelvis kommer många fall av ”sann, berättiga tro” också vara fall av ”sann tro som tillägnats genom en tillförlitlig metod”.

För att återgå till Larsson exempel med lyckomoral (välfärds-moral) och dygdetik: betrakta ett konkret fall där en person, låt oss kalla honom Johan, hjälper en medmänniska, Anna, men där han gör detta enbart i förhoppningen att hon ska fatta tycke för honom och utan tanke på hennes väl och ve. Låt oss anta att två filosofer från olika filosofiska skolor anser att detta och liknande exempel inte bör klassificeras som etiskt handlande. Denna förutsättning blir nu en utgångspunkt i uppställandet av deras moralfilosofiska teorier, där syftet är att den resulterande teorin bland annat ska ha detta utfall. Den ene landar i en nyttomoral men, för att hantera exemplet, med tillägget att lyckan försvinner om den utgör bevekelsegrund för

handlandet. Den andre ställer upp en dygdeetik enligt vilken det etiska handlandet kräver plikten som enda bevekelsegrund. Båda teorierna klassificerar Johans handlande som oetiskt. Detta är emellertid inte ett slående faktum utan något vi kunde förvänta oss givet utgångspunkten att Johans agerande är oetiskt. Om det anses vara en del av de fenomen som ska bevaras att det är moraliskt tvivelaktigt att handla med sin egen lycka som bevekelsegrund, är det således inte så konstigt om lyckomoralen för att rädda dessa förses med det Mill-ska tillägget om lyckans uteblivande om den görs till bevekelsegrund, vilket sedan leder till viss konvergens på utfallsplanet mellan lyckomoral och dygdetik i fråga.

Liknande reflektioner om metod finner man hos Larsson i uppsatsen ”Tre moralprinciper” (sid. 154–5), där denne med gillande återger Höffdings uppfattning om moralprincipers epistemologiska status:

Ingen moralprincip kan enligt Höffding bevisas. ... Man går ut från principen som en hypotes, liksom den fysiska experimentatorn går ut från hypotesen om ett orsakssamband. Hypotesens tillämplighet och fruktbarhet blir dess prov. På denna ståndpunkt kan man mycket väl ställa sig för att icke fastna i en strid som ingenting betyder för den etiska diskussionen i verkliga livet. Det ska alltid visa sig att var och en, medvetet eller omedvetet, går ut ifrån någon princip – så får man hypotetiskt hålla sig till den.

Om ett tecken på ”tillämplighet och fruktbarhet” är den grad i vilken moralprincipen i fråga kan redogöra för våra moraliska intuitioner i konkreta fall, följer – av ovan nämnda skäl – att vi inte bör bli förvånade av att observera stor konvergens mellan principerna i fråga om utfall; tvärtom är sådan konvergens att vänta.

6. Slutsatser

Min första slutsats blir, återigen, att Hans Larssons konvergenstanke är väsentligen ogrundad om de resultat som avses förstås på principnivå. Följande föreslagna precisering av denna tanke får således knappast stöd i Larssons texter i dess allmänna form:

- (K5) Det finns en slående tendens att filosofer oberoende av vilken filosofisk princip de utgår från kommer till identiska slutsatser i fråga om övriga principer om de logiska konsekvenserna av de förra tänks ut till fullo.

Det viktiga undantaget är diskussionen av de tre moralprinciperna, vilken som jag uppfattar eller kanske snarare rekonstruerar resonemanget utmynnar i insikten att ingen av dem tycks tillräcklig för att redogöra för våra intuitiva etiska omdömen i konkreta fall, varför det finns ett behov av "samgående" mellan olika principer. Den som startar med en av moralprinciperna drivs ju, enligt Larssons argumentation, till att även omfatta någon variant av de andra, så att slutpunkten blir mer eller mindre densamma, i enlighet med sentensen att "alla vägar leder till Rom". Såvitt jag vet har Larsson emellertid inte beskrivit fler exempel av denna typ, varför intrycket förblir att det saknas stöd i hans texter för att det skulle röra sig om ett mera allmänt fenomen.

För att övergå till min tredje slutsats: om de konvergerande resultaten i stället förstås på utfallsnivå finns det visserligen en hel del sanning i konvergenstanken, som i så fall måste ges följande utformning:

- (K6) Det finns en tendens att filosofer oberoende av vilken filosofisk princip de utgår från kommer till identiska slutsatser i fråga om klassificeringen av utfall i konkreta situationer om de logiska konsekvenserna av principerna tänks ut till fullo.

Men detta är knappast ett slående resultat då orsaken till utfallskonvergensens väsentligen härrör från metodologiska förutsättningar som många, kanske de flesta, filosofer av rang, oavsett skolbildning, omfattat, om inte explicit så i alla fall implicit, i sitt faktiska filosofiska arbete, varvid det centrala antagandet är att våra intuitioner i konkreta situationer så långt möjligt ska bevaras. De filosofer vars principer Larsson anser konvergerar i denna mening framstår därvidlag inte som några undantag.

På ett metodologiskt plan har jag slutligen argumenterat att Larsson med fördel hade kunnat ägna mer tid åt att precisera sin konvergenstes. I stället övergår han tämligen direkt från en rätt allmän formulering till att diskutera dess sanningshalt. Däri skiljer sig Larssons sätt att filosofera från den metod som nutida analytiska filosofer, åtminstone i idealfallet, använder sig av. Genom att skilja olika innebörder från varandra hade diskussionen kunnat föras med ännu större klarhet än den som Larssons texter uppvisar, vilket troligen hade lett till att några av de problem jag identifierat hade uppmärksamats av Larsson själv. Jag har antytt att denna metodologiska ofullkomlighet i förhållande till ett mera analytiskt förhållningssätt utgör en möjlig delförklaring till den analytiska filosofins senare dominans, på lundafilosofins bekostnad, vid lärosätena i Göteborg och Lund. Denna metodologiska invändning påverkar inte på något sätt det tematiska arvet från Hans Larsson och lundafilosofin, vilket, som jag framhållit, fortfarande är högst påtagligt.

Noter

1. Nordin (1983), sid. 22.
2. Boken är en vidareutveckling av ett i samarbete med Bengt Hansson sammanställt kompendium som länge tjänade som kursmaterial på kursen i kunskapsteori i Lund.
3. Om konvergenstankens betydelse i Hans Larssons filosofi skriver även Alf Nyman i ett eftermäle där konvergenstanken härleds från en allmän Larssonsk strävan efter gemenskap (Nyman, 1944), sid. 5.
4. Hans Regnéll antyder i sin intellektuella levnadsteckning över Hans Larsson angående konvergenstanken att den trots allt kan ha haft hade en djupare grund i Larssons personlighet då den manifesterade sig även i hans politiska ställningstaganden: "L hade stark känsla för traditioner men betraktade sig själv som vänsterman. Han hade, som redan antytts, förståelse för arbetarrörelsens strävanden, även om han inte var socialist. Att helt identifiera sig med någon 'ism' var L främmande. Här, liksom då det gällde olika filosofiska riktningar, hade han en benägenhet att finna något rimligt i de flesta. Han tyckte sig ha märkt, att, om man fördjupar de olika tänkesätten o tänker ut dem i deras yttersta konsekvenser, så har de en benägenhet att närma sig till varandra. Detta är L:s konvergensfilosofi. Denna får emellertid inte uppfattas så, att alla motsättningar mellan de skilda tänkesätten kan elimineras. Det kvarstår ett 'divergensnetto', o detta kan vara viktigt att framhäva. Men L betonar ändå starkast konvergensmotivet. Detta har, säger han, utkristalliserat sig hos honom genom att han ständigt upplevt förargelse, då han märkt, 'att människor tvista om mycket som de i grunden äro ense om' (Postscriptum, s 85)."
5. Larsson återkommer till tesen om lyckans uteblivande om den blir bevekelsegrund i "Tre moralprinciper". Där skriver han, angående Aristoteles idé om självförverkligande (eudaimonia): "Gott är det som sätter våra krafter i rörelse utan att spänna dem över förmågan. Det är till och med sörjt för att vi icke få slå oss till ro i lyckokänslan. Så snart den hejdar och drar vår uppmärksamhet till sig och från saken som vi äro lyckliga över, så angripes lyckokänslan. Detsamma har Mill sagt, och alla ha iakttagit det. Lyckokänslan försvinner då bort. Den har icke längre näring, den tär på sig själv och förintar sig själv." Här framgår med om möjligt ännu större tydlighet att Larsson tänker sig att det ifråga om påståendet att riktandet av uppmärksamheten mot lyckan gör att denna försvinner rör sig om ett empiriskt säkerställt faktum om den mänskliga naturen.

6. Wägner (1944) skriver, i viss kontrast till ovanstående, att Larsson "[m]ycket skickligt påvisade ... att plikt och lyckomoral djupast sett är detsamma" (sid. 25).
7. "Tre moralprinciper" är daterad februari 2023, medan "Divergens och konvergens i filosofien" enligt vad som antyds i förordet tillhör de kapitel som skrivits med bokutgivningen i åtanke och således är en senare skrift. Båda ingår som nämnts i *Filosofiska uppsatser* (Larsson, 1924).
8. Larsson tillägger inom parentes: "Att särskilt undersöka fullkomningsmoralens förenlighet med de två andra principerna synes icke nödigt då det alltid visat sig svårt att hålla den isär från dessa." (sid 153).

Referenser

- Brinck, I. (2000), "From intuition to insight", i *Intuitive Formation of Meaning*. S. Sandström (red), Konferenser 48, KVHAA: 39–52.
- Gettier, E. (1963), "Is Justified True Belief Knowledge?" *Analysis* 23: 121–123.
- Gärdenfors, P., Hansson, B. och Sahlin, N-E (1983), red., *Evidentiary value: philosophical, judicial and psychological aspects of a theory*, Library of Theoria, nummer 5, Gleerups.
- Höög, V. (1999), *Upplysning utan förnuft. Begär och frihet hos Thomas Hobbes, John Locke, David Hume och Montesquieu*, Brutus Östling Symposion förlag.
- Larsson, H. (1892), *Intuition*, Bonniers.
- Larsson, H. (1899), *Poesins logik*, Gleerups.
- Larsson, H. (1913), *Platon i vår tid: tillika en introduktion i de filosofiska grundproblemen*. Gleerup.
- Larsson, H. (1924), *Filosofiska uppsatser*, Bonniers.
- Larsson, H. (1944), *Postscriptum*, Bonniers.
- Levi, I. (1980), *The Enterprise of Knowledge, An Essay on Knowledge, Credal Probability, and Chances*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- Nordin, S. (1983), *Från Hägerström till Hedenius: den moderna svenska filosofin*, Doxa.
- Nyman, A. (1944), "Hans Larsson", *Theoria*, april 1944.
- Olsson, E. J. (2008), "Hans Larsson och lundafilosofins relevans idag", *Filosofisk tidskrift* 29(3): 3–17.
- Olsson, E. J. (2009), "Har kunskapen ett (mer)värde?", *Filosofisk tidskrift* 3: 3–11

- Olsson, E. J. (2021), *Kunskapsteori: en historisk och systematisk introduktion*. Studentlitteratur.
- Olsson, E. J. (2022), *Coherentism*, Elements in Epistemology, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rabenius, O. (1944), *Hans Larsson: en svensk diktarfilosof*, Fritzes.
- Regnéll, H. "Hans Larsson", Riksarkivet.
- Sahlin, N-E (2001), *Kreativitetens filosofi*, Nya Doxa.
- Sartwell, C. (1991), "Knowledge is merely true belief", *American Philosophical Quarterly* 28 (2), 157–165
- Wägner, E. (1944), "Hans Larsson". Tal vid inträdet i Svenska Akademien den 20 december 1944. Bonniers.

Platons världshistoriska sändning

Filosofi som aktuell diktning

hos Hans Larsson

Anders Mortensen

I den samling av *abstracts* som distribuerats inför symposiet, utfäster jag mig att tillämpa två av Hans Larssons centrala verk ömsesidigt på varandra: dels genom att *Platon och vår tid* (1913) studeras med utgångspunkt i några av grundtankarna i *Poesiens logik* (1899), både beträffande Larssons syn på Platons verk som betydande diktning och hur hans egen framställning därav är utformad, dels på så vis att *Poesiens logik* diskuteras som ett försvarsverk mot Platons oförstånd och negativa inflytande i estetiska frågor: "Platons grundmisstag rörande diktningens uppgift förleder honom till ganska trångsinnade anmärkningar, vilkas betydelse för oss ligger däri, att de ännu i våra dagar uttalas och tänkas" (*Idéer och makter*, 1908). Något bör då även sägas om hur dessa sammanhang mellan filosofi och litteratur belyser Larssons egenart som humanist och pedagog.

Jag kommer i stort att följa dessa utfästelser, även om *Poesiens logik* får en mer undanskymd roll – det är förstås inte heller så att Hans Larsson huvudsakligen utformar den boken som ett genmäle mot Platons "grundmisstag rörande diktningens uppgift", som det heter i hans utförliga kritik av "Platons värdering av diktning och konst" i *Idéer och makter*.¹ Även min titels uttryck, "Platons världshistoriska

sändning”, är i själva verket ett citat hämtat ur den studien,² och jag har valt det för att locka auditoriets tankar i riktning mot mer samtida föreställningar om mediehistorisk performativitet – likartade uttryck förekommer på andra ställen i Larssons skrifter, i meningen av livaktig, pågående *traditio* – i det här fallet rörande litteraturens kraft, livskraften hos filosofi som aktuell diktning. Ni som är väl förtrogna med Hans Larsson-samfundets eminenta skriftserie *Insikt och handling*, inser också snart att jag har för avsikt att göra något motsvarande vad Staffan Björck i volym 4 (1962) tog sig för med Larssons roman *Hemmabyarna*, nämligen att något begrunda dess ”konstform”³ – men mitt uppslag är att tillämpa detta grepp på en bok som återfinns i bibliotekets avdelning för filosofi.

Det här är en uppgift som väntat på mig sen jag kom till Lund för över 40 år sedan. Mina främsta intressen fanns på den tiden i sammanhangen mellan filosofi och litteratur, och jag började studera båda ämnena – men valde efter ett tag det senare, eftersom bejakelsen av denna samhörighet då framstod som så mycket starkare inom litteraturämnet; därtill inspirerades jag starkt av samma böcker av Hans Larsson som i det följande kommer att beröras. Litteraturvetenskapliga institutionen, där jag snart blev antagen som doktorand, var en påfallande vital miljö med en påfallande inklusiv bildningsprofil av intellektuell humanism, estetik- och filosofihistoria, och förstås *High Theory*, vid sidan av litteraturstudierna. Min gode vän Per Erik Ljung, som på det här symposiet föreläser om *Hemmabyarna*, spelade en tongivande roll där. Ett stort gäng blev vi efterhand som arrangerade otaliga seminarier, större evenemang och mindre, både i och utanför institutionens ramar. Det kunde ske inom hägnen för Sällskapet Textens vänner, med härliga palaver om litteraturteori och filosofi som pågick till sent om kvällarna eller den integrerat litterära och filosofisk-teoretiska tidskriften *Res Publica*, som jag var redaktör för

under sex år på 1990-talet – det var vi som utgav de ohotat mest omfattande tidskriftsnumren i Skandinavien. Det här var en tid då sammanhangen mellan filosofi och litteratur prioriterades, inte minst inom den postmoderna litteraturen – här framstod den argentinske författaren Jorge Luis Borges som husguden framför andra, han som förändrade våra föreställningar om litteraturens klassiker i grunden genom att införa en ny ordning, där den fantastiska litteraturen förenar vitterheten som starkast vidgar läsarens möjlighetssinne med motsvarande texttyper inom sakprosan, främst filosofi och religiösa urkunder. Och så bråkade vi om vad företrädarna för *Deconstruction* och pragmatiska filosofer som Richard Rorty försökte åstadkomma med att upplösa gränserna mellan litteratur och filosofi. I dessa sammanhang aktualiserades även Hans Larsson, som återkommande uppmärksammades i *Res Publica*. Exempelvis skrev Helena Nilsson en fin essä om Larsson i vårt Spinoznummer och jag kommer aldrig att glömma den engagerade brevväxlingen med Jonathan Freud, fri intellektuell och överste i den israeliska armén, som till slut publicerade en läsning av Larssons samlade verk i tidskriften.⁴

När Per Erik Ljung och jag några få år in på innevarande millennium uppforderades av Carl Fehrman att överta Lundensiska litteratursällskapets vilande handlingar för att åter dra igång verksamheten – som legat nere i ett par decennier – fann vi i dokumenten att Hans Larsson varit en aktiv deltagare i sällskapet under 1930-talet.⁵ Ja, Lundensiska litteratursällskapet, som är med om att arrangera detta symposium över sin medlem, firar hundraårsjubileum inom några få år, 2030! Nåväl. Återigen påmind om Larssons förenande gestalt läste jag nu om de fyra böckerna av hans hand som länge stått i min bokhylla, och såg nu klarare vari de nära sammanhangen mellan filosofi och litteratur i hans verk skilde sig från parallellerna hos en Borges eller en Rorty, som jag några decennier tidigare gärna asso-

cierat med honom. För relationen kan också preciseras så här – jag citerar ur Harald Höffdings inledning i festskriften till Hans Larsson 1927:

Der er en Modsætning, Larsson især har søgt at belyse, det er den mellem Tænkning og Poesi. Hans betydningsfuldeste Bog er Poesiens Logik. Hans Opgave i denne Bog er, efter hans egen Erklæring, ikke æstetisk, men logisk. Han vil vise, at Intuition, saaledes som han opfatter den, i Virkeligheden ledes af logiske Love, ja, at den forudsætter en finere Logik end Tænkning i snevrere Forstand. Derfor er det, at Poesien kan have sin Logik.⁶

Nå, motsättningsens samband är det som Höffding här tecknar, i det han pekar på skiljelinjen mellan logik och estetik. Vad han skriver är odiskutabelt riktigt. Men som vi ska se, rör det sig samtidigt om komplementära bestämningar av Larssons syften och vokabulär: omvänt är just föreställningen om poesins oändligt komplexa finlogik – med sin samtidigt storskaligt syntetiserande och aktualiserande verkan, eller med andra ord intuitionens dynamik – själva grunden för Larssons estetik. Och om hans främsta estetiska skrift enligt Höffding främst hör hemma i filosofiämnet, handlar det betydelsefulla filosofiska verket *Platon och vår tid* om Platon som diktare, också enligt Larssons egen utsaga.⁷ Egenarten i hans åskådning ligger i fokus på diktens kognitiva processer, dess särskilda heuristiska sanningfunktioner i vilka detaljernas logik interagerar med intuitionens övergripande kraft.

Som estetiker hör Hans Larsson hemma främst i den tyskorienterade romantikens huvudlinje, med bas i Kants *Kritik der Urteilkraft* men även Fichte, Goethe, Schiller, Schelling förstås, dock tydligt moderniserad genom förankring i samtida psykologisk teori.⁸ Under arbetet med uppgiften som jag förelagt mig, har jag förstås påmint

om att äldre teorier om litteraturens kraft också ingår i denna verkningshistoria – vilket indirekt framgår av titeln på hans Platonmonografi. Hans uppmärksamhet på diktens *livsduglighet* för tankarna till den materialistiska humanismens tradition hos Horatius, som ju både talade om sitt diktverk som mer varaktigt än koppar och sin diktkroppss särskilda slag av odödlighet, *non omnis moriar* – ”helt dör jag inte” –, över Petrarcas teori om diktens triumf över döden till en Gunnar Ekelöf, som skrivit tänkvärt om det efterlämnade verkets materiella livsbetingelser, den lekamen som i egen myndighet fortlever, av mig, *Ta Erga*: min kropp, mitt verk.⁹ Jesper Svenbro har i flera böcker lärt oss förstå de djupare innebörderna av det grekiska gravepigrammets klassiska fiktion, som också rymmer en poetik: att det är den döde själv som talar ur inskriften, med stenen som hans vilande talorgan, vilket väntar på att en vandrare skall låta det ljuda.¹⁰ En sådan teori om diktens livsfunktioner kan under de senaste sextio årens *boom* av Grand Theory slå följe med hermeneutiken hos Gadamer och Jauss, det expansiva forskningsfältet om litterär och litteraturhistorisk performativitet och en eminent bok som Antoine Compagnons *La littérature, pour quoi faire?* Som framgår av denna exposé, hör Larssons föreställningar om diktens livskraft och ”Platons världshistoriska sändning” även hemma i en mediehistoriskt informerad tradition.

Enligt Hans Larsson utgör de litterära förtjänsterna hos Platons dialoger själva den avgörande förutsättningen för deras beständiga kraft, den som finner sin väg till läsare genom historien, till vår tid. Om *Gorgias* skriver han vackert: ”Dess verkan på samtiden tycks ha varit utomordentlig. Den har gripit människor långt borta från Grekland, så att de lämnat plog och gård för att söka Platons skola.”¹¹ Och detta samtidigt som Platon – till Larssons harm – förringar denna potential hos konsten och dikten – alltså hos sig själv! För att följa

Larssons förståelse av livsbetingelserna hos Platons verk ter det sig ofrånkomligt att begrunda den väsentligen estetiska grunden i hans vokabulär. Jag har berört innebörden i *Poesiens logik* med utgångspunkt i Höffdings karakteristik men vill tillägga något om hans väl mest centrala begrepp, intuition – som besvärar den till Hans Larssons skrifter nytillkomna läsaren med sin tänjbarhet, och i associativt hänseende generösa inklusivitet gentemot tankelivets skiftande fält. När man återvänder till hans skrifter efter längre frånvaro dröjer det flera dagar innan man åter får grepp om vad han närmare menar med intuition, detta i vår tid så gränslöst allmänna och diffusa begrepp – vilket Larsson förstås inte kan lastas för. Men jag ser ju att andra som skriver i ämnet har samma svårigheter. Att det häri ligger ett problem att begrunda är klart. Dessa omständigheter illumineras med minnesvärd tydlighet av Helena Nilsson, som i en uppsats i *Insikt och handling* volym 20 (2000) kommenterar Larssons svårigheter även i sin samtid att klargöra sitt intuitionsbegrepp:

Vid professorskonkurrensen 1901 då Larsson fick sina skrifter nagelfarna av sakkunniga, och särskilt *Poesiens logik* blev ifrågasatt som vetenskapligt arbete, försvarade sig Larsson med att han valt just den form han behövde för att den skulle bli bevisande:

”Min uppgift var analog med anatomens, som kan bevisa förefintligheten af exempelvis ett kärlsystem endast genom att dissekera fram det, så att hvem som helst kan se det. Men min uppgift företer en viktig skillnad: det som genom analys lägges i dagen på det introspektiva området kan icke framläggas så tydligt, att hvar och en *måste* se det. Således kom allt an på, om jag kunde återge de själsakter, som jag analyserade, så åskådligt och skarpt, att min läsare kunde hos sig själf, på sina egna själsakter, göra min analys efter.”

Då dög inte en mer abstrakt framställning. Intuition ser ut att behöva bevisas med ytterligare en intuition, och där får man nog nöja sig.¹²

Ja, mitt i prick: ”Intuition ser ut att behöva bevisas med ytterligare en intuition”. Att hans intuitionsbegrepp främst hör hemma i estetikens tradition får man inblickar i hos Reidar Ekner, i hans avhandling om Hans Larssons konstsyn från 1962. Boken är synnerligen lärorik men samtidigt påfallande svåröverskådlig och ganska rörig genom att ständigt förlora sig i detaljer – men så plötsligt bjuder Ekner på en rik intellektuell upplevelse, när han efter slutordet till avhandlingens huvuddel infogar några täta sidor om Samuel Taylor Coleridge, vars helt centrala estetiska föreställning i *Biographia Literaria* om *Imagination, the esemplastic power*, företer intressanta överensstämmelser med Larssons intuitionsbegrepp – ja, i allt av vikt – en ”synthetic and magical power”, som bringar ”the whole soul of man into acticity, with the subordination of its faculties to each other, according to their relative worth and dignity”.¹³ Med allra största sannolikhet hade inte Hans Larsson någon kännedom om Coleridges estetik, som först genom I.A. Richards *Principles of Literary Criticism* 1924 fick spridning.¹⁴ Men för den som är bekant med *Biographia Literaria* får Eknens briljanta inskott den intressanta effekten, att man sedan aldrig kan uppfatta Hans Larssons föreställning om intuition som annat än en estetiskt definierad storhet, med hemvist i romantisk tradition. Och den föreställningen står i centrum både i *Poesiens logik* och för hur Platons dialoger tänks gripa framåt i tiden.

I *Platon och vår tid* avsätter Hans Larsson utrymme, ofta betydande, för att kommentera inte bara den litterära formen hos var och av Platons dialoger, utan framför allt hur välgjorda och estetiskt funktionella de är – i enlighet med boktitelns utfästelse om att visa på deras varierande aktualitet över tid; och detta syfte interfererar,

när så blir aktuellt, med Larssons behov att hantera Platons kritiska syn på konsten.

I det avsnitt som behandlar *Ion*, den första av dialogerna där diktkonsten utförligt kommenteras och värderas, finner vi flera intressanta exempel på hur konstformen hos *Platon och vår tid* kommunicerar med sina läsare. Dialogerna ska först behandlas i kronologisk ordning – men denna kronologi visas vara underkastad estetisk-progressiv styrning, både beträffande själva dateringen av dialogerna (med ”ledning av dialogens mer eller mindre konstnärliga formning”) och som pedagogisk-estetisk dispositionsprincip för Larssons bok.¹⁵ Att *Ion* tillhör de tidiga dialogerna är ingen märkvärdig ståndpunkt, inte heller att den skulle tillhöra de svagare i Platons oeuvre – Goethe och Schleiermacher ifrågasatte rentav om Platon var dess upphovsman – men i den någorlunda talrika skaran av dialoger som anses tillhöra de tidiga, väljer Larsson ut två, *Ion* och *Hippias*, som närmast avfärdas – där ”saknas humor och hövlighet. Så aldrig sen.”¹⁶ – och behandlas drastiskt kort, *Ion* i ordalag som låter ana textens mediokra argumentation: ”Diktaren är ett lätt, bevingat, heligt väsen, som ej är i stånd att dikta förrän han blir från sina sinnen och ej mer har sitt förnuft.”¹⁷ Särskilt som bokens kronologiska kompositionsprincip snart likväl bryts, framstår denna inledande manöver som en främmandegöring i den ryske formalisten Viktor Sklovskijs mening, ett estetiskt grepp vars form är ägnat att väcka läsaren till full uppmärksamhet.¹⁸ Bokens författare har därmed gjort en dubbel markering, dels av distansering från *Ion* och dess banala synpunkter på diktkonsten, dels en värderingsmässig avgränsning av vad som bör räknas som Platons betydande, egentliga verk – och därmed anteciperat hur Platons kärva omdömen om diktkonsten ska bemötas längre fram i boken.

I ett avsnitt med rubriken ”Poesien ringaktas” kommenteras dialogen *Staten*, där som bekant diktarna utesluts ur samhällsordningen.

Larsson hänvisar här till sin tidigare utförliga utredning i *Idéer och makter*, ska nu bara ”yttra mig kort”, men avsätter likväl fem intensivt laddade sidor åt att sammanfatta sin dom över Platons tillkortakommanden.¹⁹ För den som inte blivit varse bokens konflikt mellan Platons egna förtjänster som diktare och hans bristande allmänna förståelse av dikt, kan några av Larssons utsagor uppfattas som förvånande barska: ”Platon leddes av en oriktig psykologi, vars första steg vi bevittna, och han återhölls ej av sin sunda instinkt, som han dövat i kampen för rationaliteten.”²⁰

Men även här reflekterar Larsson över den dramatiska dialogens mer indirekta former av meddelelse, och man märker att han förvisso har begrundat möjligheterna att ge Platon *the benefit of a doubt* och tillskriva honom mer genomtänkta ståndpunkter. Om den kända passagen där konsten sägs avlägsna sig tre steg från verkligheten heter det: ”Platons eget exempel för att illustrera förhållandet har en drastisk tydlighet och en överdrift som vill överskyla – eller bekänna? – svagheten i resonemanget.”²¹ Sokrates klena argumentation kunde peka på att upphovsmannen Platon antingen medvetet eller med bristande inre övertygelse så att säga sätter ut sitt språkrör på svag is, och därmed inrättar en potential hos texten för läsaren att ifrågasätta, genomsåda, förvärva en vidare överblick. Liknande estetiska analyser av hur Platon utnyttjar dialogens dramatiska estetik återkommer varstans i boken – den som en längre tid umgåtts med Hans Larssons skrifter är väl bekant med hur han gång efter annan tillämpar insikter från sin läsning av Henrik Ibsen, tidens store dramatiker, på filosofiska problem.²² Men nu, nej, här blir det ingen äreräddning – ”Åter en brist i analysen”, konkluderar Larsson.²³ Likväl menar han att Platon garderar sig i en replik, och i andanom tycks se ”att poesien en gång skall prästera ett försvar, åstadkommet icke av poeter, men av poesiens älskare och i obundet föredrag. Det för-

svaret har ju under tidernas lopp så småningom kommit...²⁴ – Och så är det ju, även dessa apologier för diktkonsten, i direkt eller indirekt genmäle mot Platon, tillhör också den grekiske filosofens världshistoriska sändning och verkningshistoria.

Åtskilliga aspekter på konstformen hos *Platon och vår tid* kan lyftas fram, till att börja med hur den står i samspel med Larssons syn på filosoferandets nödvändiga omständlighet och Platons konkretiserande gestaltning av tankens irrgångar.²⁵ – Och därtill, på det övergripande planet: ”Man måste alltjämt beundra Platons förmåga att själv upptäcka svaga punkter i sin lära och därigenom ideligen fortgå till nya problem.”²⁶ En annan ingång ges i avsnitten där bokens författare excellerar i dynamiskt skiftande stilkonst mellan sakligt, filosofiskt resonemang av neutralt slag och återkommande glimtar av en högre stil, ibland med passager som närmar sig hans likaledes sakliga dikter. Här kan man med fog argumentera för att den imaginativa, överblickande intuitionspoetiken ges företräde:

Det är alldeles som när man går i bergen – här har jag det dunkla intryck som trängt sig på mig under denna framställning. Hunnen uppåt ser man nya höjder, de största och avlägsnaste, och slutligen ligga de där mäktigt ensamma och man vet icke rätt vad sinne de ha, om de kanske med en gäckande förtegenhet se ned på våra mänskliga bemödanden – så som Turgenjff i en av sina ”Senilia” låter dem göra. Stig med Platon eller någon annan filosof uppåt, och ni skall till slut se två kolosser, jag menar icke nu Parmenides eller Heraklit utan Parmenides-tanken och Heraklit-tanken, vi skola se dessa på det sättet stiga och dominera, och när jag genomlever det första försöket att förnuftbinda urmotsatserna och av dem skapa en värld, så vill jag gärna göra det med dessa höjder i sikte och medveten om det gigantiska motstånd som i dem kan innebo.²⁷

En kort kommentar om hur bokens *paratexter* – alltså det ramverk av supplerande texter och grafiska företeelser som omger brödtexen – fungerar i sammanhanget är också på sin plats. Boken har som undertitel ”Tillika en introduktion i de filosofiska grundproblemen”, vars antydning om avskalad pedagogisk framställning ju inte överensstämmer med den litterärt anlagda formen – men detta problem avhjälpas i bokens avslutande, ytterst rediga ”Översikt” i petit ”av de viktigaste frågorna i Platons filosofi”²⁸ – vilken i sin tur står i bjärt kontrast till det majestätiska förordet: ”Man har så ofta hört Platons dialoger *liknas* vid diktverk, att man blir helt förvånad när man en dag inser att de *äro* det. Och då förstår man att det skulle vara lika omöjligt för Platon som för en annan dramatiker att då och då själv spatsera in på scenen för att direkt säga vad han menar.”²⁹

Jag finner mig nu inte längre bunden till att vidare kommentera *Poesiens logik*, vars rön redan har tillämpats mer indirekt och befunnits tillgängliga i *Platon och vår tid*, utan begränsar mig till att formulera en avslutande iakttagelse om dess vidare sammanhang som knyter an till mina inledande utfästelser.

Vi som under längre tid har intresserat oss för poetiktexter, märker snart att *Poesiens logik*, utgiven under 1800-talets sista år, tydligt anknyter till den poetikskrifternas subgenre som utgörs av försvarskrifter för poesin. Sådana skrevs det många av under renässansen, däribland Philip Sidneys *An Apology for Poetry* eller i ett alternativt tryck *The Defence av Poesy*, postumt utgiven 1595.³⁰ Men nu kommer vi in på en intressant omständighet. Det slutande 1800-talet var en period av konstkult, en esteticismens högfloed i Europa där poesin mindre än kanske någonsin behövde försvaras, vilket den välorienterade Hans Larsson givetvis var införstådd med – *Poesiens logik* utkom under Oscar Wildes stora årtionde, för att ge ett belysande exempel. Att boken återupplivar renässansens försvar för dikten under denna

era kan således förefalla besynnerligt, men är förklarligt av två skäl. Det ena finner vi i Larssons påtagliga *longue durée*-perspektiv på humanismens historia, där konflikterna i Platons akademi är beständigt uppfordrande och levande, som vi lär av *Platon och vår tid*. Och han har ju – som jag var inne på nyss – själv besvarat appellen han riktar mot Platon: ”att poesien en gång skall prästera ett försvar, åstadkommet icke av poeter, men av poesiens älskare och i obundet föredrag. Det försvaret har ju under tidernas lopp så småningom kommit...”. Det andra skälet ges i en parallell till Peter Bùrgers ofta åberopade teori om den konstnärliga avantgardismen i ungefär samma era, hur den vänder udden främst mot själva den litterära institutionen i sin tid, mot det egna systemet.³¹ På likartat vis är Hans Larssons apologi för poesin och dess logik riktad inåt mot det egna verksamhetsfältet, mot utbredda tendenser inom filosofiämnet: ”Platons grundmisstag rörande diktningens uppgift förleder honom till ganska trängsinnade anmärkningar, vilkas betydelse för oss ligger däri, att de ännu i våra dagar uttalas och tänkas.” Att bryta detta trängsinne inom filosofin framstår som en väsentlig målsättning hos *Platon och vår tid*, med estetisk analys och formgivning som metod. I slutorden till sin kritiska vidräkning med ”Platons värdering av diktning och konst” anger Larsson den romantiska estetikens avancemang som en förutsättning för denna reformation: ”i det hela har [Platon], själv en siare och skådare, under sin åtrå efter begreppens klarhet varit förhindrad att göra konst och litteratur full rättvisa. Det behövdes för att övervinna denna fördom en fördjupad estetik, sådan som romantiken kom till genom den metafysiska spekulatjonen, eller som i våra dagar blir resultatet av en noggrannare psykologisk analys.”³²

Noter

1. Hans Larsson, ”Platons värdering av diktning och konst”, *Idéer och makter* (1908), 3 oförändrade upplagan. Stockholm 1922, s. 152.
2. Larsson, ”Platons värdering av diktning och konst”, s. 149.
3. Staffan Björck, ”Några anteckningar om Hemmabyarnas konstform”, *Insikt och handling*, vol. 4, 1962, s. 19–39.
4. Helena Nilsson, ”Spinozismens livsluft”, *Res Publica* vol. 41/42 (1999), s. 173–177; Jonathan Freud, ”Kloke Hans i Lund”, *Res Publica* vol. 46/47 (1999), s. 183–212.
5. Se Anders Mortensen, ”Lundensiska litteratursällskapet”, i Bernhardsson, K., Bexell, G., Möller, D. & Stenström, J. (red.). *En lundensisk litteraturhistoria: Lunds universitetet som litterärt kraftfält*, Lund 2018, s. 461.
6. Harald Höföding, ”Hans Larsson”, *Festskrift tillägnad Hans Larsson den 18 februari 1927. Studier och uppsatser överräckta på sextiofemårsdagen av kollegor och lärjungar*, Stockholm 1927, s. 4.
7. Hans Larsson, *Platon och vår tid. Tillika en introduktion i de filosofiska grundproblemen*, 2 oförändrade upplagan, Lund 1915, s. I–III et passim.
8. För det senare, se särskilt kap. De poetiska figurerna, Andra avdelningen, 4, i *Poesiens logik*, Lund 1908, s. 104–120.
9. Se Carl Fehrman, *Diktaren och döden*, Stockholm 1952, s. 145, 273 et passim; Mortensen, *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf*, Stockholm/Stehag 2000, s. 403.
10. Jesper Svenbro, se exempelvis *Myrstigar*, Stockholm 1999; motsvarande grekiska föreställning/estetik gestaltas i Gunnar Ekelöfs *En Mölna-elegin*, Stockholm 1960 (se Mortensen, ”Om konsten och konsterna hos Gunnar Ekelöf”, i Askander, M. (red.), *Intermedia Studies Press*, vol. 2 2010, s. 7–23).
11. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 83.
12. Helena Nilsson, ”Hans Larssons värdering av diktning och konst”, *Insikt och handling*, vol. 16, 2000, s. 43.
13. Reidar Ekner, *Hans Larsson om poesi. En analys av hans estetik*, Stockholm 1962, s. 229–233.
14. Ekner, *Hans Larsson om poesi*, s. 230.
15. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 3–5, 43, 52; se särskilt hur ”konsekvensprincipen” blir en av ”kompositionsprinciperna”, s. 87; citatet är hämtat s. 332.
16. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 5.
17. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 6.

18. Viktor Sklovskij, "Konsten som grepp", i Entzenberg, C. & Hansson, C. (red.) *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion*. Del 1. Lund 1993, s. 15–32.
19. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 232–236.
20. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 233.
21. Ibid.
22. Se första essän "Henrik Ibsens 'Peer Gynt'" i *Studier och meditationer* (1899).
23. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 234.
24. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 235.
25. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 87.
26. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 243.
27. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 123 f.
28. Larsson, *Platon och vår tid*, s. 338–345.
29. Larsson, *Platon och vår tid*, s. II.
30. Philip Sidney, "Försvartal för poesin", övers. Lars-Håkan Svensson i Ljung, P.E. och Mortensen, A. *Texter i poetik*, Lund 1988 – i antologin ingår även Boccaccios bidrag till genren.
31. Peter Bürger, *Theorie der Avantgarde*, Frankfurt am Main 1974.
32. Larsson, "Platons värdering av diktning och konst", s. 154 i *Idéer och makter* (1908), 3 oförändrade upplagan. Stockholm 1922.

Hans Larsson och stämningens form

Viktor Emanuelsson

Introduktion

Följande artikel ska handla om två saker som sällan förenas, nämligen stämning och form. Båda var emellertid centrala för Hans Larssons poetik. Han skriver till exempel att diktens "teoretiska innebörd [...] omhöljer sig i stämningen liksom en gren i sitt löfverk".¹

2011 skrev Stefan Hajduk i sin begreppshistoriska studie av *Stimmung* att "knappt någon" de senaste "tre seklerna" har "vågat prata om stämningen i en dikt, ett verk eller en epok".² Sedan dess har begreppet dock studerats flitigt.³ Hans Ulrich Gumbrecht har rentav föreslagit stämning som del av ett nytt teoretiskt paradigm, vilket enligt hans mening ännu fattades efter det att dekonstruktion ebbat ut men ännu inte fått en efterträdare.⁴

Vid sidan av Gumbrecht har också Rita Felski använt begreppet. Hon har då framförallt fokuserat på *läsarens* affektiva respons på läsning. Rita Felski har inte minst pratat om "attunement", som det sätt på vilket läsare blir samstämda med litterära verk och känner samhörighet och känslomässig anknytning till dem.⁵ Gumbrecht och Felski förenas alltså i att båda åsidosätter diktens form och mening, till förmån för dess effekter, och att stämning är en sådan effekt. Stämning blir alltså antingen något som visar på närvaro, hos Gumbrecht, eller något som skapar anknytning och samstämdhet med verket, hos Felski.

Jag vill närma mig frågan från ett annat håll, nämligen från verkets form. Sianne Ngai beskriver i sin affektteoretiska bok *Ugly Feelings* med begreppet "tone", "the formal aspect of a work that has made it possible for critics [...] to describe a work or a class of works as 'paranoid' [...] 'euphoric' [...] or 'melancholic'".⁶ Ngai knyter explicit stämning, eller "tone", till form.⁷

I det följande ska jag ställa mig frågan hur samtida teorier om affekt kan hjälpa oss att förstå Hans Larssons poetologi. Och hur kan omvänt Larssons poetologi användas för att utveckla samtida teorier om affekt? Jag ska visa att Larssons teori om stämning rymmer både en diskussion av verkets formella egenskaper, och en diskussion av själva upplevelsen.

Både Reidar Ekner och Gunnar Matti har i sina respektive avhandlingar om Larssons estetiska filosofi utförligt analyserat den estetiska stämningen. Däremot menar jag att varken Ekner eller Matti på ett genomgående sätt förbinder stämning med diktens form. Kopplingen mellan stämning och form har inte bara varit förbisedd i receptionen och forskningen om Larsson, utan är också underteoretiserad i affektteorin i stort.

I det följande ska jag alltså, efter en kort genomgång av vad stämning är, visa på relationen mellan stämning och form, i tre av Hans Larssons skrifter: *Studier och meditationer* (1899), *Intuition* (1892) och *Poesiens logik* (1899). Därigenom hoppas jag dels visa på fruktbarheten i stämningsbegreppet för dagens litteraturvetenskap, dels kontextualisera Larssons poetologi i en samtida litteraturvetenskaplig teoribildning.

Larssons teori om poesi rymmer både en teori om hur poesi uppstår, och en teori om hur poesi är uppbyggd. Stämningen kan alltså förklara uppkomsten av dikten (vad jag kallar inre stämning), och hur dikten framträder (vad jag kallar yttre stämning). Men jag ska också

visa att han, sann mot sin dialektiska metod, talar om något tredje, som syntetiserar dessa två ståndpunkter, vilket han benämner som diktens "öga". Stämning blir i denna syntes något som genererar en världsbild, ett perspektiv, ett sätt att se.

Hans Larssons poetologi kan ge viktiga insikter i de teorier om stämning och form som Ngai och andra formulerat. Genom att skärskåda stämning hos Larsson återfinns en möjlighet att både identifiera en väsentlig aspekt hos Larsson, och att bidra till hur stämning används inom litteraturvetenskapen som teoretiskt begrepp.

Hans Larssons känsla

Den vanligaste receptionen av Larssons bok *Poesiens logik* och hans estetiska teori i stort är att han ville studera poesins logik, snarare än dess sätt att uttrycka och framkalla känslor. Och att sättet han gjorde det på var att hävda att *känslan* i sig är präglad av logik. Känslan var inte ett lägre stadium hos den intelligenta organismen, utan tvärtom det högsta, och präglades inte av en motsättning mot logik, utan tvärtom av en särskild sorts finkornig logik. Reidar Ekner menar i sin avhandling om Larssons poetik att Larsson visar att känslan i allmänhet inte bara har en kognitiv funktion, utan också i sig präglas av logik, och därmed är ett slags sätt att tänka. För Ekner ger alltså Larsson upprättelse åt känslan i allmänhet, genom att hävda att känslan präglas av en "finlogik".⁸

En liknande uppfattning går igen i Gunnar Mattis avhandling, med skillnaden att Matti framhåller känslans "känslomässiga" sida också, förutom dess kognitiva eller logiska.⁹ Dessutom förbinder Matti på ett genomgående sätt särskilt stämningsbegreppet med Larssons humanistiska bildningsideal. Eftersom stämning är för-

bundet med intuition, måste det också sättas i samband med begrepp som "liv", "enhet", "bildning".¹⁰

Men varken Ekner eller Matti skiljer på ett meningsfullt sätt mellan stämning och olika slags känslor och affekter. Tvärtom menar Ekner att stämning för Larsson är lika med textens "samlade emotiva mening".¹¹ Ekner inkluderar alltså *all* affektiv mening i begreppet. Jag menar dock att en sådan definition blir missvisande. Inte minst avspglas det i analysen som följer av en sådan förståelse, där affektiva aspekter av dikten analyseras utförligt. Vad stämning som specifikt begrepp är blir däremot mindre utforskat. Med andra ord finns här möjlighet att från ett affektteoretiskt och emotionsfilosofiskt håll utöka förståelsen av Larssons stämningsbegrepp. Det finns alltså anledning att göra några distinktioner. Dels mellan känsla och affekt, dels mellan stämning och känsla.

Den brittiska filosofen Peter Goldie menar att känslor har tydliga intentionala objekt, medan stämningar visserligen har intentionala objekt, men att de ständigt skiftar. Vidare är känslor korta och ganska avgränsade emotionella episoder, medan stämningar är långvariga. Känslor påverkar ens förhållande till specifika saker, stämningar påverkar ens förhållande till hela världen.¹² En annan skillnad är att stämningar predisponerar en till vissa handlingar men också känslor, och att känslor då kräver en stämning för att kunna uppkomma.¹³ Stämningar är då generativa i en annan mening än vad känslor är. Och denna generativitet är också en aspekt som passar väl in på Larssons diskussion om stämning i relation till intuition.

Brian Massumi skiljer i stället mellan känsla (emotion) och affekt. Känslor bär på identiteter och är alltid förlagda till individers upplevelse. Affekter däremot är varken förbundna till identitet eller till individer.¹⁴ Man kan uttrycka det så, att känslan är affekten (eller konstellationen av affekter) medvetandegjord, upplevd och diskursivt

artikulerad. Affekter är då enligt Massumis synsätt bara kroppsliga sensationer.

Det går alltså att gå ett steg längre från Ekner och Matti, och urskilja stämning som en specifik kategori som inte enkelt kan reduceras till eller jämföras med känslor i allmänhet. Att prata om en texts samlade emotiva mening är alltså för allmänt. Exempelvis skulle representationer av känslor behöva ingå i textens "samlade emotiva mening". Men när det gäller Larssons stämningsbegrepp finns ingenting som tyder på att han var intresserad av representationer av vad Peter Kivy kallar "garden variety emotions", så som glädje eller ilska.¹⁵ Inte heller var Larsson med begreppet intresserad av hur konstnären uttryckte exempelvis ilska genom ett verk. Omvänt verkar också Larsson inkludera representationer av annat än känslor. Stämning hos Larsson är alltså både mer och mindre än textens samlade emotiva mening. Mer därför att den även inkluderar saker som inte enkelt kan sorteras som känslor, mindre därför att den inte inkluderar vardagliga känslor som ilska eller ledsamhet.

Två formuleringar från Larsson kan tjäna som exempel. Det första exemplet är ur texten "Pedagogiska miniatyrer" i *Studier och meditationer*. Där skriver han, angående stämningens funktion i den pedagogiska framställningen: "Jag har härvid icke glömt att i stämning också ingår ett affektivt element".¹⁶ Han skriver vidare att han tycker att ur den pedagogiska teknikens synpunkt, bör det affektiva elementet "betraktas som något sekundärt". I stämning "ingår" alltså ett affektivt element. Stämning innehåller alltså aspekter som inte är affektiva. Han likställer alltså inte på något sätt stämning och affekt. Och stämningen kan därmed inte förstås som textens samlade emotiva mening. Han tycks nämligen se på stämning som något vidare än känslor och kroppsliga sensationer.

Ett annat exempel är från hans psykologiska bok om känslor,

Gränsen mellan sensation och emotion (1911). Där nämner han inte stämningar alls.¹⁷ Det antyder, menar jag, att han ser stämning som något som kanske innefattar känslor eller kan ge upphov till känslor, men som inte är *ett slags känslor*, inte är en underdel av känslor, och alltså inte kan reduceras till känslor, och detsamma gäller för affekter.

Stämning och form

För att genast göra klart inte bara den stora förekomsten av stämning i Larssons estetiska teori, utan också den *vikt* han fäster vid det, kan vi gå till hans essä "Enkla och sammansatta stämningar i dikten", ur *Studier och meditationer*.

Där argumenterar han för att stora diktare binder samman en mängd motsägelsefulla stämningar i en dikt till en enda stämning. Motsättningarna i de olika stämningarna övervinns, så att motsättningen blir kvar som en rest men utan att skapa dissonans. Det betyder inte att motsättningarna försvinner, snarare att de *övervinns*, så att motsatsen finns kvar, men utan att utgöra något hinder, utan att störa.¹⁸

Han exemplifierar med A. T. Gellerstedt, vars dikter "äro enkla" men trots det består av sammansatta stämningar.

Att dikten måste sammanbinda motsägelsefulla stämningar i en harmonisk stämning gör att dessa övervunna stämningar måste få något gemensamt. Diktaren måste hitta ett sätt att föra samman dem på. Den sammansatta stämningen visar alltså på hur en mängd motsägelsefulla saker passar ihop.

Detta innebär inte att Larsson kort och gott menar att dikter måste vara mångtydiga snarare än enkelspåriga. Det finns nämligen en central temporal aspekt här. Att det rör sig om en *stämning* som innefattar många övervunna motsatta stämningar, innebär nämligen

att mångtydigheten är *samtidig*. En stämning kan inte vara först det ena och sedan det andra, utan finns bara i sin samtidiga helhet.

När han diskuterar framställningen av en historisk redogörelse, använder han stämning och form för att beteckna samma sak, nämligen det som får innehållet att hänga ihop på ett djupare plan: "Stämningen, formen, allt det omedelbara".¹⁹ Stämning och form hör inte bara ihop – stämningen är rentav nödvändig för att ge historien dess form. Stämning blir alltså det som utgör den historiska förklaringen.

En annan formulering visar på hur djupt förbunden stämning är med form: "I en företeelse har man dels bestämda data, som var för sig kunna återgivas med bestämda ord, dels *ett mer obestämbart, som icke ligger i något isolerat drag utan i alla tillsamman* och som är företeelsens mest specifika och individuella karaktär, *dess innersta stämning*" (min kursivering).²⁰

Ett litterärt verks innersta stämning är alltså något som ligger hos alla dess delar tillsammans, och denna innersta stämning är verkets mest specifika och individuella karaktär. Stämningen kan inte isoleras utan måste uppfattas i sin helhet. Inte heller här tycks Larsson tala om känslor eller affekter, utan något annat.

Färg eller sortering?

Jag har hittills försökt visa dels att stämning är annorlunda från känsla och affekt. Dels att Larsson såg ett tydligt samband mellan stämning och form. Jag har alltså visat *att* stämning och form hör ihop. Jag ska nu visa *hur* stämning och form hör ihop. För att visa det måste jag börja i en vanlig förståelse av stämning där stämning *inte* kan visa på form.

En sådan uppfattning om stämning företräds av Noël Carroll och Richard Wollheim. De menar på var sitt håll att en stämning projiceras på världen, så att hela världen färgas i enlighet med den. Är man i en melankolisk stämning framträder hela världen *som* melankolisk. Carroll menar att stämningar till skillnad från känslor saknar intentionala objekt och därför färgar allting i enlighet med det: "In a melancholy mood, whatever one encounters carries a patina of sadness. When feeling high, everything appears bright. [...] Moods incorporate the onrush of phenomena and cast them in the light of the pervasive *coloration of the mood*" (min kursivering).²¹

Eftersom stämningen i Carrolls uppfattning påverkar allting, har den ingen vidare förmåga att få oss att urskilja mönster i världen: "Moods pervade the area within the perimeter of perception, rather than *carving out or shaping its contour*, as an emotion does" (min kursivering).²²

Wollheim menar att stämningen som psykologiskt tillstånd projiceras på ett landskap och får landskapet att framträda exempelvis melankoliskt.²³ Hans uppfattning grundar sig i tanken att stämning inte är något som finns utanför kännande varelser. Ett landskap kan inte själv ha en stämning, och således, argumenterar han, måste stämningen vara något vi *projicerar* på omvärlden. En liknande ståndpunkt håller för övrigt Kjell Espmark i sin bok om stämningslandskap i dikt, även om Espmark skiljer mellan "dubbelexponering" av världen och psyket och ren projektion.²⁴ Detta är alltså ett sätt på vilket stämningen *färgar* hela omgivningen utan urskillning. Visserligen innebär det att vad vi får i dikten är en avspegling av *diktarens* subjekt. Men stämningen låter oss inte ur det perspektivet urskilja någonting om formella förhållanden i dikten eller om förhållanden mellan företeelser i världen. Ur det perspektivet kan stämning alltså inte visa på form, eftersom den inte urskiljer någonting, utan snarare förvränger.

För Espmark, och även Wollheim kan sägas företräda något liknande, innebär stämningen en sammansättning av världen i enlighet med diktarens subjektivitet. Diktaren skapar en stämning som ska representera dennes själstillstånd, därav själsöversättningen. De samband som därigenom skapas mellan objekt har däremot inte giltighet utöver som representation för diktarens subjekt, eller annorlunda uttryckt för dikten själv. Skillnaden är att Larsson, som vi sett ovan, kan prata om en "företeelses" stämning. Stämningen visar på samband mellan saker och tillstånd i världen.

Tanken om projektion och att färga tillvaron är inte heller förenlig med tanken om att stämning *predisponerar* en åt olika känslor och handlingar. För om allt färgas mer eller mindre likvärdigt, vad skulle vi då bli predisponerade mot? Wollheims och Carrolls hållning skulle innebära att i en melankolisk stämning framträder hela världen som melankolisk. Men att detta inte är fallet kan illustreras med ett exempel. Vi kan enkelt tänka oss att vi kommer till en tillställning, en fest eller ett sammanträde av något slag, i en melankolisk stämning och tänker "jag är inte på humör för det här". Om vår stämning hade projicerats på världen så att hela världen förändrades i enlighet med den, så skulle vi alltid vara i rätt stämning för vad som helst. Men som sagt kan det snarare ofta uppstå diskrepans mellan vår stämning och olika situationer vi försätts i.

Bättre förstått är att i en stämning ser vi världen *i enlighet* med stämningen. Vi kan då se vilka element av världen som hör ihop med stämningen, och vilka som inte gör det. Vi ser vad som passar in och vad som inte gör det. Världen filtreras genom melankolin, snarare än färgas av den. Alla melankoliska saker framträder, snarare än att alla saker framträder som melankoliska. Det *verkar* som att världen framträder som melankolisk. Men i själva verket är det bara de melankoliska sakerna i världen som framträder. Vi ser alltså inte världen som

om den vore melankolisk, vi ser det melankoliska i världen. Vi kan också se de melankoliska aspekterna av saker som vi inte visste hade melankoliska aspekter tidigare. Omvänt låter en stämning oss alltså även se vad som *inte passar in* i den melankoliska världen, genom att en diskrepans uppstår. Stämningen bidrar alltså till ett slags sortering.

Nelson Goodman och Catherine Z. Elgin har argumenterat för att känslor har en epistemologisk funktion, inte i att de kan ge oss insikter i sanna eller falska förhållanden, utan snarare i hur saker passar ihop.²⁵ Det är på det viset Larssons teori innebär att stämning har en epistemologisk funktion, nämligen att urskilja form. Om stämning projiceras på världen och får världen att framträda helt i enlighet med stämningen, kan den inte ha en sådan epistemologisk funktion, utan förvränger istället världen. Om den istället är något som *sorterar* världen, då får den en epistemologisk funktion, genom att visa på en form.

Stämning innebär alltså en sortering av världen och dess objekt. Den visar på nya constellationer av objekt, värderingar, förhållanden o.s.v. Stämningar kan knappast förändra tings spatiala form eller hur världen framträder exempelvis visuellt. Men den kan förändra vilka saker som betonas, och vilka aspekter av saker som betonas. Stämning kan förändra hur ting framträder i constellationer. Ett annat sätt att uttrycka det är att stämningen förändrar vilka ting som står i relation till varandra, och hur dessa relationer ser ut. Den visar vilka saker, idéer och egenskaper som hör ihop. Den bidrar alltså inte till kunskap, utan till förståelse, med Goodmans och Elgins distinktion.²⁶

Inre stämning

Larssons teori om stämning är dels en teori om hur dikten uppstår, dels om vad dikten uttrycker. Det förra kallar jag inre stämning,

eftersom det rör diktarens stämning, och det senare kallar jag yttre stämning, eftersom det rör diktens stämning.

I *Intuitionsproblemet* skriver Larsson att intuitionen åstadkommer en ordning som han kallar ”*konfiguration*”. Och i *Intuition* skriver han att ”När diktarsjälén vibrerar, utkristalliserar sig tillvaron i *systemer av konfigurationer* – och dessa ha nog en *djupare grund* än det vanligen antages” (min kursivering).

Här görs kopplingen mellan intuition och stämning genom att ”diktarsjälén vibrerar”. Stämningsbegreppets etymologi kommer ur musiken, och det är vanligt att förklara stämning med hjälp av metaforer kopplade till det ljudmässiga.²⁷ Även hos Larsson, liksom i den estetiska traditionen i stort, beskrivs alltså stämning i musikaliska termer av resonans och vibration.

Rent konkret rör det sig om att diktaren fokuserar på särskilt rika punkter av associationer, som till följd av sin täthet och komplexitet genast föder nya associationer: ”För diktaren är säkerligen det synekdokeiska förfarandet utmärkande. Till hans begåvning hör att med skarpt öga upptäcka den punkt, som är rik på relationer, den enskildhet, som är ägnad att utlösa andra”.²⁸ Han kallar sådana punkter för ”henider”.²⁹

Det relevanta är dock inte bara mängden associationer, utan framför allt det sätt på vilket associationerna hör ihop. Stämning är ett centralt begrepp här eftersom en stämning har en tydlig karaktär av att kunna sortera. Det viktiga är alltså inte att stämningen väcker många eller starka associationer, utan snarare att den utgör en form, till vilken associationerna inordnar sig.

Det finns en klar parallell här med Karl Ove Knausgårds beskrivning av stämning i den poetiska processen i *Min kamp*. Han skriver där om sin upplevelse av att läsa Adorno:

Och i detta tunga, intrikata, precisa språk fanns något annat, denna särskilda hållning till verklighetens stämning, skuggan av dessa meningar väckte önskan i mig att använda denna särskilda stämning på något verkligt, något levande. Inte på ett argument, men på en lokatt, till exempel, eller en fågel, eller en cementblandare. För det var inte så att språket dolde verkligheten i sina stämningar, det var tvärtom, att verkligheten steg upp ur dem.³⁰

Man kunde tro att Knausgård slukat Larssons poetologiska texter. Så snarlik tycks mig hans sätt att resonera Larssons poetik. I själva verket skulle man kunna beskriva *Min kamp* som inordnad i en stämningens form, där handlingen framåtskrider genom att Knausgård fokuserar på ”henider”, sådana laddade associationspunkter, och låter innehållet flöda ur dem, på ett sätt som tycks sakna form men i själva verket är underordnat en stämningsform.

Även i en essä om Ingmar Bergman har han skrivit om processen att fokusera på en association och låta den föda andra associationer.³¹

Poängen är att detta inte är det slags automatiska skrift som surrealismen ägnade sig åt – det rör sig varken om en särskild åtkomst till psyket eller om en fri association. Snarare rör det sig om att genom associationer upptäcka samband och relationer i världen. Knausgård själv är ju alltid intresserad av att nå närmare *världen*, och det är därför talande att han pratar just om att använda stämningar, och om att låta associationer föda varandra. Här blir liksom hos Larsson stämningen ett slags raster, som får verkligheten att framträda på ett särskilt sätt.

Denna förståelse blir tydlig då Larsson beskriver hur upprinnelsen till en dikt kan gå till:

Åsynen av ett landskap hade t.ex. försatt honom i en stämning; med den omedelbara uppfattningen af former och färger och

dagrar hade förenat sig en skara af föreställningar, som väckts till lif, associationer hade inträdd, som till endast ringa del voro medvetna, som fortledde sig från en punkt till en annan och förlorade sig långt borta, där ögat icke längre kunde följa, gofvo i aflägsna vrår ett anslag, utan att han själf visste hvar, och endast kände, att någonstädes en sträng vibrerade [...] med ett ord, det hade bildats en för honom själf föga skönjelig bakgrund af föreställningar, hvilka hvar och en för sig förde in en känsloton i den stämning, som omgaf honom.³²

Författaren inges en stämning av något yttre förhållande, exempelvis åsynen av ett landskap. Stämningen hos författaren visar på former, färger och dagrar i världen. Samtidigt förenar sig en mängd föreställningar och associationer till dessa former. Genom stämningen upptäcker alltså författaren ett samband mellan föreställningar och associationer, som så att säga har sin grund i världen så som den kommer till honom eller henne. Och *denna* stämning är det som författaren lägger in i dikten.

Yttre stämning

Så långt har det rört sig om den form som utkristalliserar sig när diktaren själv upplever stämning. Men hur är det med själva diktens stämning? Att Larsson också intresserade sig för hur dikter själva har, eller uttrycker, stämning är tydligt då han diskuterar möjligheten att inrätta ett ”psykologiskt herbarium”.

I *Poesiens logik* jämför Larsson ”på fullt allvar” beskrivningen av psykologiska tillstånd med beskrivningen av växter. Botaniken delas in i en allmän botanik, som har med växters funktioner att göra, och en speciell botanik, som har med växternas former att göra. Liksom botaniken enligt Larsson har ägnat för mycket tid åt den allmänna

botaniken, har psykologin ägnat för mycket tid åt allmänna själs-tillstånd. Istället, menar Larsson, borde man börja fokusera på "själs-formerna som helhet".³³ Precis som växtformerna har också själs-formerna "såväl ytliga och tillfälliga som väsentliga likheter".³⁴ Man kunde alltså upprätta en taxonomi även för stämningar: ett herbarium. En viss sådan taxonomi är redan i bruk, menar Larsson, eftersom "Vi kunna ju redan tala om Fauststämningar. Hamletstämningar o.s.v."³⁵

Larsson talar alltså om psykologiska tillstånd; litteraturen skildrar en mängd olika stämningar som inte definierats inom psykologin ännu. Men det går på ett enkelt sätt att använda herbariet som metafor även för verkets stämningar. Fauststämningar och Hamletstämningar kunde ju referera antingen till *verken* Fausts och Hamlets stämningar, eller till *karaktärerna* Fausts och Hamlets stämningar. Steget är alltså inte långt från att kategorisera sinnesstämningar, till att kategorisera dikters stämningar.

Detta blir ännu tydligare senare i *Poesiens logik*, när han pratar om "stämningslikhet": "Detta blir i ännu högre grad förhållandet med den 'stämningslikhet' [...] som ytterligare tillkommer: det finns en likhet mellan den stämning, som hållningen på ett träd och hos en människa antyder, t.ex. en sorgsen lutning eller en kraftig resning".³⁶

Och ytterligare senare: "De kinestetiska förmåmnelserna beledsaga apprehensionen och giva den resonans. Det som apprehenderas, översättes i deras språk. Därför kan det göra oss detsamma, om en stämningsövergång återgives i en kroppsrörelse (incl. miner), eller en ton-rörelse, eller en färgpassage, eller en ordrytm, eller i ord, som måla för oss något av detta".³⁷

Flera slags poetiska element kan alltså uttrycka samma stämning. Larsson har alltså tydligt en tanke om att stämningar i verk – inte bara representationen av psykologiska stämningar – går att identifiera och skilja från varandra.

Detta är mycket likt vad Espmark menar med "dubbelexponering" av verklig geografi och känsla. Men jag menar att vi med hjälp av Larsson kan ta det ett steg längre. Nyckeln här är Larssons utsaga om "stämningslikhet" liksom hans jämförelse mellan de kinestetiska aspekterna av stämningen och motsvarande rytmiska aspekter i världen. Espmarks formuleringar antyder att han hela tiden ser geografin som en sak, känslan som en annan, och att poeten ibland så att säga aktualiserar båda samtidigt. Men vad Larsson uttrycker är snarare att verkligheten, vad Espmark då kallar "geografi", har ett slags känslolik form.

Min tolkning av Larsson ger alltså om man så vill en teori av översättningen åt andra hållet. Snarare än hur dikter gestaltar "materialiseringen av det inre livet",³⁸ visar den hur dikten utgör ett slags avtryck av den yttre verkligheten. Genom stämningen upptäcker diktaren sammanhang i världen, som denne sedan översätter i dikten. Dikten kan därmed få en att urskilja stämningslika aspekter i världen.

Detta kan bättre förstås i relation till Susanne Langers estetiska teori. Langer menar att konst uttrycker känslor som ett slags "significant form".³⁹ Musik, exempelvis, uttrycker ett slags känslolikt form. Inte i bemärkelsen att den uttrycker sorg eller glädje, utan att den är ett uttryck för en kombination av sinnlighet, känslor och rörelse.

En diskussion av den yttre stämningen förs också i *Intuition*. Efter att i polemik mot en kritiker ha diskuterat värdet av stämningen i en historikers nytkomna arbete menar Larsson att det är "*denna form*" som är "*arbetets väsentliga innehåll*" (min kursivering).⁴⁰ Inte bara använder han stämning och form för att beteckna samma sak, han ser också stämningen som det mest väsentliga i det historiska arbetet.

Historikerns stämning ger nämligen en "enhetlig känsla av deras totalverkan", alltså händelserna och skeendena i framställningen.⁴¹ Snarare än utsmyckning är stämningen vad som möjliggör för histo-

rikern att förklara historiens skeenden mer fullödigt, genom att sätta händelserna i rätt förbindelse med varandra.

Hur kommer då en stämning till uttryck i en dikt? Ett förslag är genom vad Larsson kallar "bitoner". Vid sidan av den refererande funktionen har varje ord också sina "bitoner". Två ord som refererar till samma sak är ändå inte lika passande att använda, eftersom de har olika bitoner. Han skriver "Bitonerna determinera ordet i en viss riktning, så att det ej egentligen passar in på allt, som det strängt taget är benämning på".⁴² En stämning skiftar baserat på ordens bitoner. Bitonerna är ur det perspektivet en del i vad som visar på samband mellan saker. Man kan skapa eller visa på ett samband mellan disparata saker, genom att använda bitoner i samma skala.

Enligt den amerikanske litteraturvetaren Peli Grietzer visar ett litterärt verks stämning, eller "vibe" som är det ord han använder, på strukturella likheter mellan objekt i världen. Grietzer skriver till exempel att likheten mellan att melankoliskt äta frukost och att melankoliskt köra bil ligger inte i en delad materia, utan i en gemensam struktur, mönster och rytm.⁴³ Det är precis det här som jag menar att Larsson syftar på med den estetiska stämningen, att den visar på strukturella likheter mellan olika, gärna motsägelsefulla, saker. Att äta frukost och att köra bil kan också sammanföras i en annan stämning än en melankolisk, och det skulle då till exempel kräva ord med andra bitoner.

Grietzer menar att ett verks stämning kan fungera som en strukturell representation av en stämning hos verkliga objekt och fenomen. Och detta är precis vad Larsson också säger att dikten gör. Diktens stämning visar på samband och affiniteter mellan objekt och föreställningar.

Larsson och Ngai

Hans Larssons teori om stämning har påfallande många likheter med Sianne Ngais teori om "tone". Detta är intressant i sig självt, av genealogiska skäl. Ngai har nämligen framförallt två källor till sin teori: Heidegger och nykritikerna. I sin undersökning av stämningens *formella* egenskaper finner hon ursprunget i nykritikernas diskussion av "disposition" eller "stance". Det vill säga diktarens hållning till sin läsare.

Ngai menar emellertid att nykritikerna konsekvent ignorerade den affektiva sidan av denna hållning.⁴⁴ När hon alltså vill återupprätta affekt inom den formalistiska analysen åberopar hon Heidegger: "Yet the general strangeness of this evasion [...] comes to the fore when one considers how entirely appropriate emotive or affective qualities seem, as compressed assessments of complex 'situations' for indicating the *total* web of relations sought after in each of these redefinitions. It is this holistic context we find emphasized, for instance, in Heidegger's theory of moods as 'attunements' (*Stimmungen*)".⁴⁵ Genom att därmed rädda den affektiva sidan av nykritikernas projekt når hon så en omdefiniering av ett annat av deras begrepp, nämligen det "tone" hon använder i sin bok. Vars definition är som följer: "a global and hyperrelational concept of *feeling* that encompasses attitude: a literary text's affective bearing, orientation, or 'set toward' its audience and world".⁴⁶

Så långt är alltså Larssons och Ngais tankar påfallande lika. Skillnaden uppstår just i frågan om realismen. Larsson menade angående realismen att "Den glömde, att hvad vi söka efter är *utsiktspunkter*, från hvilka vi kunna *öfverskåda* lifvet" (min kursivering). Tanken om att realismens brist var att den saknade "utkikspunkter" eller syntetisering, pricken i kattens öga som han skriver på annat håll,

är den tydligaste aspekten i vilken hans uppfattning skiljer sig från Ngais.

Ngai menar nämligen att "tone" *inte* är bäst lämpad för formell litterär analys, utan istället för analys av ideologi.⁴⁷ I praktiken blir därför Ngai framförallt intresserad av hur litterära verk uttrycker kollektiva stämningar. Problemet som jag ser det är att detta reducerar det litterära verkets potential att rymma egensinniga sammansättningar av motsägelsefulla stämningar, till att endast uttrycka mer vardagliga psykologiska tillstånd. Vilket avspeglas i hennes exempel: "envy", "irritation", "anxiety" o.s.v. Borta är det litterära verkets *unika* och *individuella* stämning, som inte kan ges ett namn som enkelt överensstämmer med en stämning vi kan ha i det vardagliga livet. Då blir hennes intresse hur olika litterära verk uttrycker stämningar av irritation, eller avund, eller ångest.

För Ngai har stämning en epistemisk potential såtillvida att den indexerar samhälleliga förhållanden. Lite som man kan se att Walter Benjamin tänkte när han diskuterade hur staden skapar en chockverkan i individen: chocken som affekt indexerar ett urbant tillstånd, och att undersöka affekten skulle bidra till att undersöka detta tillstånd.⁴⁸ Stämningen har ur det perspektivet ingen kognitiv funktion för individen, utan det handlar snarare om att litteraturkritikern använder litteraturen som ett slags samhällelig seismograf, och ser stämningar i litteraturen som tecken på förhållanden i samhället. För Ngai är "tone" framförallt något som visar på förhållanden i samhället. Att studera verk utifrån detta perspektiv är att praktisera ideologikritik, eftersom den utgör ett slags affektivt negativ av ideologiska strukturer.

För Larsson var snarare stämningen ett redskap. Snarare än att vi ska *få syn på* det som stämningen är *ett tecken på*, så ska vi *se med hjälp av* stämningen. Detta är en milsvid skillnad från Ngai. Och den har

att göra med syntesen av inre och yttre stämning. Ngais analys håller sig kvar vid den yttre stämningen.

Gunnar Matti har visat att Larssons syn på stämning var ofrånkomligt kopplad till hans humanistiska tanke om bildning och själslig mognad. Och detsamma gäller dikter. Dikter ska innehålla så många övervunna ståndpunkter som möjligt, dess stämning ska vara resultatet av så många övervunna stämningar som möjligt. Ju mer sammansatt stämning, desto högre bildning. Stämningen tillhör individen, och framförallt tillhör den individens bildning.⁴⁹

Litteraturen är inte bara en ingång till samhället, något som avslöjar hur det verkligen står till, utan framför allt ett redskap för att kunna överblicka samhället.

Ett annat sätt att uttrycka skillnaden mellan Larsson och Ngai är alltså att fokusera på deras syn på subjektet.

När Ngai närmar sig frågan om *verkets* "tone", utgår hon från att stämningar är externa och består av affekter som delas mellan människor.⁵⁰ Med andra ord tycks hon lika mån som vissa analytiska filosofer om att vidhålla att konstverk inte är subjekt och därför inte kan tillskrivas känslor. Ett konstverk har varken kropp eller medvetande och kan därför inte sägas ha några känslor. Eftersom affekter däremot är subjektlösa och materiella, kan affekter, men inte känslor, tillskrivas verk. Här har hon visserligen också många likheter med Larsson, inte minst hans analys av rytm och sensation i *Poesiens logik*. Men Larsson vidhåller alltid subjektet, individen. Ngais teori om "tone" är i princip helt befriad från ett subjekt. Larsson är generellt mer intresserad av verkets unicitet och individualitet än vad Ngai är. Exempelvis när han talar om stämning som verkets "specifika och individuella karaktär".⁵¹

Den samtida litteraturvetare vars hållning i dessa frågor ligger närmast Larssons är Peli Grietzer, som i mångt och mycket direkt

bygger vidare på Ngais tankar om "tone". Grietzer vidhåller däremot istället på ett fundamentalt sätt *verkets* perspektiv. Grietzer har ett aristoteliskt perspektiv där strukturer och formella relationer finns mellan ting i sig själva. Man kan därför använda ett litterärt verks "vibe" – vilket är hans ord för stämning – för att få syn på formella strukturer i verkligheten: "I would offer, similarly, that the 'dense aesthetic structure' in question thus potentially provides a schema for interpreting the objects and phenomena of a real-world domain in accordance with a 'systemic gestalt' given through the imaginative landscape of the literary work".⁵² Ett litterärt verks "vibe" är dess "basic system-hood, its primordial having-a -way-about-it".⁵³ Ett verks vibe eller stämning säger någonting om hur verket fungerar och hur dess delar hänger ihop. Eftersom "a *dense vibe* in the imaginative landscape associated with a work of art potentially acts as a structural representation of a *loose vibe* of the collective objects and phenomena of a real-world domain", kan man använda förståelsen av ett verks stämning för att upptäcka mönster och förhållanden mellan objekt i världen: "We learn to grasp a Kafkaesque aesthetic logic in certain worldly phenomena, in other words, partly by learning that the pure Kafkaesque aesthetic logic of Kafka's literary world can generate a surprisingly good likeness of these worldly phenomena".⁵⁴

Vi kan alltså "använda", för att tala med Knausgård i hans diskussion av Adorno, ett verks vibe eller stämning på "verkligheten" för att upptäcka mönster och strukturer. Denna syn på samband och strukturer mellan objekt, inte som att objekt *representerar* eller *symboliserar* någonting, så som Espmark förstår diktarens aktiva skapande av konstellationer av objekt, utan som att dessa samband redan finns hos objekten, går ju på ett uppenbart sätt fram hos Larsson i hans bok om intuition: "Verkligheten ligger till vardags för oss som

en hoppgyttrad massa af isolerade, förströdda, liksom sofvande ting, och det är endast i ögonblick af större andlig spänstighet och högre lif, som vi kunna bibehålla den i den kristalliniskt ordnade, klara form, som är den sanna, nakna verkligheten".⁵⁵ Huruvida citatet grundar sig i en platonsk eller aristotelisk förståelse av relationen mellan ting; alltså huruvida dessa former och strukturer finns mellan tingen själva, eller om formen kommer först, är inte viktigt för mitt argument här. Poängen är bara att visa att Larssons tanke om stämning är något som kan *användas* och som ligger mycket nära Grietzers tanke om vibe, oavsett om de delar samma aristoteliska utgångspunkter eller inte.

Diktens öga och Larssons humanism

Nu är vi till sist i en position att kunna uppskatta Larssons metafor om stämningen som diktens öga, och det som jag förstår som en syntes av inre och yttre stämning, där den inre och yttre stämningen kombineras i läsarens upplevelse.

Metaforen om visuellt perspektiv är viktig för Larsson genom hela hans poetologiska produktion. Exempelvis det redan citerade stycket om "utkikspunkter" och att kunna "öfverskåda lifvet".

På ett annat ställe skriver han angående diktarens uppgift: "han skall förstå att följa en tråd med ögat och fixera den och icke se de andra, skall kunna på det sättet gifva relief åt ett helt system af trådar, så att det blir skönjbart för sig".⁵⁶

För det första menar han att den djupa likhet som han menar att en stor dikt ska visa på "icke kan uppfattas av vilket öga som helst: den är på en gång avlägsen och väsentlig". Så långt är det såklart en metafor som rör *författarens* öga. Alltså den inre stämningen. Den stämning som förklarar uppkomsten av dikten. Det är också den

tolkning Reidar Ekner har gjort. Och det har han naturligtvis stöd för. Till exempel skriver Larsson i *Intuition* att "Och detta obestämbara gripes endast af den som har konstnärens förmåga. Det kan i själfva verket endast återgifvas omedelbart, så att det ligger i framställningens stämning och ton, hvori personligheten meddelar sig".⁵⁷

Inte minst säger också Ekner själf att stämningen också finns i verket: "medan Hans Larsson med samma term avser något som finns i konstverket själv, nämligen den stämning som ett konstverk har om den som skapat det haft sitt medvetandesinnehåll aktuellt och därigenom kunnat fylla konstverket med hela sin personlighet".⁵⁸

Jag tror alltså inte att Ekner har fel så mycket som att fokus på hur diktaren inlägger sin stämning i verket blir missvisande. Man förlorar nämligen därigenom något av det väsentliga i att dikten har en stämning, som inte på ett självklart sätt är jämförbar med diktarens stämning.

Dessutom finns en viss diskrepans mellan å ena sidan Eknars uppfattning om att stämningen är diktens "samlade emotiva mening", som jag varit inne på, och att han här talar om att stämningen är ett resultat av att diktaren "haft sitt medvetandesinnehåll aktuellt" och därmed fyllt verket "med sin personlighet". Varför skulle detta förhållande avspeglas i diktens "samlade emotiva mening"? Nog måste det vara mycket vidare än så.

För det första måste vi uppskatta igen att det är i stämningen diktens själva teoretiska funktion ligger. För det andra skriver inte Larsson bara om diktarens öga utan också om själva *diktens öga*: "konstverket är *ej blott ett objekt, utan ock ett subjekt, ett öga, vari det sedda återspeglas*" (min kursivering).⁵⁹

Så det vi ser i verket är en återspeglning av det verket själv sett. Man kan såklart tolka det som att det är en återspeglning av vad *diktaren* sett. Just så har Ekner tolkat stycket. Ekner har framförallt tolkat

Larssons utsagor om diktens subjekt som *diktarens* subjekt, så som det avspeglas i dikten. Han skriver till exempel att subjektet handlar om "det i dikten beskrivna eller skildrade" och "den skrivande själv", och han skriver att "rytmen avbildar subjektet, den skrivandes inre hållning". Men jag tror att detta fokus på författarens subjekt missar något väsentligt i vad Larsson menade med diktens subjekt. Larsson skriver ju tydligt att "konstverket är [...] ett subjekt". Det är tydligt i citatet att det alltjämt är *diktens* öga som står för "seendet", så "det sedda" måste tolkas som det av dikten sedda. Det som ses av konstverket *som subjekt, som öga*. I stället för att objekt refererar till dikten, och subjekt till författaren, tror jag man ska tolka Larsson som att det är *dikten själv* som kan vara både subjekt och objekt. Sin karaktär av objekt får dikten när man analyserar den utifrån. Som subjekt framträder den när man betraktar den så att säga inifrån. När Larsson talar om "diktens öga" är det inte bara för att beteckna "det i dikten beskrivna" eller "den skrivande själv". Det är istället diktens, som *helhet*, egna perspektiv.

Konstverket representerar inte bara ett subjekt, eller är ett resultat av ett subjekt eller kanaliserar ett subjekt, utan är *själv* ett subjekt. Snarare är det samma typ av hållning som Heidegger har i essän om konstverkets ursprung, där han, i en ofta citerad formulering, skriver att konstverket "ställer upp en värld".⁶⁰

En passage visar tydligt att det rör sig om diktens perspektiv och sätt att se, och inte om det som finns beskrivet i dikten: "Man behöver icke läsa många rader av Turgenjew, innan *man ser detta öga*, eller rättare *själv ser med detta* stora, stilla och vemodiga öga. *Det är subjektet, dess själ, dess stämning, dess sätt att se* som måste vara skönt" (min kursivering).⁶¹

Notera att han säger "subjektet, dess själ, dess stämning" som att alla ord här betecknar samma sak. Subjektet är diktens stämning. Och

stämningen är diktens subjekt. När vi fylls av estetisk stämning framträder världen enligt diktens perspektiv. Världen *ordnas* efter diktens perspektiv. Fram träder former som vi uppfattar genom att anta diktens subjektspostion. Att se med diktens öga. Detta är alltså att likna vid vad Mikel Dufrenne kallar ett verks världsåskådning.⁶²

Larssons analys av Goethes dikt "Über allen Gipfeln" kvarstår som det bästa exemplet på hur stämningen får oss att urskilja form, och utgör ett perspektiv. När Larsson läser Goethes rader får han syn på världen i ett nytt ljus, plötsligt hänger nya saker ihop och Larsson uppfattar detta som ett sant förhållande dessa objekt emellan.

På detta sätt kunde vi då tala om olika verks stämningar, inte bara i det herbariska sättet av yttre stämningar utan också som denna syntes av inre och yttre. Vi kan gå längre än att fråga oss: vad kan den kafkaeska stämningen säga oss om de formella egenskaperna hos Kafkas verk? och istället fråga oss: hur framträder världen sedd igenom en kafkaesk stämning? Poängen är att denna analys är annorlunda än att säga att Kafkas verk representerar byråkratiska situationer, och därför kan vi igenkänna liknande byråkratiska situationer när vi exempelvis ska förnya vårt pass. Snarare rör det sig om något mycket mer fundamentalt som inte inskränker sig till representationen av exempelvis byråkrati. Att se världen genom ett verks stämning är att låta världen som helhet förändras. Det är att inta en utkikspunkt, för att använda Larssons ord, snarare än att jämföra situationer i verket med situationer i världen.

Jag har i den här essän försökt jämföra Hans Larssons teori om stämning med en affektteoretisk tradition, för att genomlys och delvis utveckla en gren av dagens litteraturvetenskapliga affektteori. Förhoppningsvis har jag visat att varje försök att diskutera stämning och atmosfär i en formorienterad tradition borde räkna Hans Larssons poetologiska teori om stämning till sin genealogi.

Noter

1. Hans Larsson, *Intuition. Några ord om diktning och vetenskap*, Stockholm: Bonnier, 1892, 32.
2. Stefan Hajduk (2011), "Vom Reden über 'Stimmungen': Ihre Geschichte in der Literaturwissenschaft, ihre aktuelle Erforschung und ihre Medialität", *KulturPoetik*, Bd. 11, H. 1, 76–96.
3. Se Tonino Griffero (2019), "In a neo-phenomenological mood: *Stimmungen* or atmospheres?", *Studi di Estetika*, no. 14, för en utförlig inventering av begreppet och dess närliggande begrepp.
4. Hans Ulrich Gumbrecht, *Atmosphere, Mood, Stimmung: On a Hidden Potential of Literature*, (övers. Erik Butler), Stanford, California: Stanford University Press, 2012.
5. Rita Felski, *Hooked: Art and Attachment*, Chicago: The University of Chicago Press, 2020.
6. Sianne Ngai, *Ugly Feelings*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2005, 43.
7. Genom att utgå från Susanne Langer och Otto Baensch. Ngai, *Ugly Feelings*, s. 44.
8. Reidar Ekner, *Hans Larsson om poesi. En analys av hans estetik* (diss.), Stockholm: Norstedt, 1962.
9. Gunnar Matti, *Det intuitiva livet. Hans Larssons vision om enhet i en splittrad tid* (diss.), Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1999.
10. Matti, *Det intuitiva livet*.
11. Ekner, *Hans Larsson om poesi*.
12. Peter Goldie, *The Emotions: A Philosophical Exploration*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
13. Mathew Ratcliffe, "The Phenomenology of Moods and the Meaning of Life", i Peter Goldie (red.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Emotion*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2010, 361–362.
14. Brian Massumi, *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*, Durham, NC: Duke University Press, 2002; Se också Ngai, *Ugly Feelings*, 42 för diskussion av denna distinktion.
15. Peter Kivy (2007), "Moodology: A Response to Laura Sizer", *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, vol., 65, no. 3, pp. 312–318, 312.
16. Hans Larsson, *Studier och meditationer*, Lund: Gleerup, 1899, 130.
17. Hans Larsson, *Gränsen mellan sensation och emotion. Vad är en känsla?* Lund: Gleerup, 1911.

18. Larsson, *Studier och meditationer*.
19. Larsson, *Studier och meditationer*, 121.
20. Larsson, *Studier och meditationer*, 129.
21. Noël Carroll (2003), "Art and Mood", *The Monist*, vol. 86, no. 4, pp. 521–555, 526, 528.
22. Carroll, "Art and Mood", 528.
23. Richard Wollheim, *Painting as an Art*, London: Thames and Hudson, 1987, s. 82–83.
24. Kjell Espmark, *Att översätta själen. En huvudlinje i modern poesi. Från Baudelaire till surrealismen*, Stockholm: Norstedt, 1975.
25. Nelson Goodman och Catherine Z. Elgin, *Reconceptions in Philosophy and Other Arts and Sciences*, London: Routledge, 1988, s. 155–158.
26. "Knowledge" och "Understanding" i deras uttryck. Goodman och Elgin, *Reconceptions in Philosophy*.
27. Erik Wallrup, *Musical Attunement: The concept and phenomenon of Stimmung in music* (diss.), Stockholms universitet, 2012.
28. Hans Larsson, *Poesiens logik*, Lund: Gleerup, 1899, 86.
29. Hans Larsson, *Intuitionsproblemet*, Stockholm: Bonnier, 1912, 37.
30. Karl Ove Knausgård, *Min kamp del 1*, (övers. Rebecca Alsberg), Stockholm: Norstedt, 2010, 334.
31. Karl Ove Knausgård, *In the Land of the Cyclops*, (övers. Martin Aitken), London: Harvill Secker, 2021.
32. Larsson, *Intuition*, 24.
33. Larsson, *Poesiens logik*, 49.
34. Larsson, *Poesiens logik*, 50.
35. Larsson, *Poesiens logik*, 53.
36. Larsson, *Poesiens logik*, 105.
37. Larsson, *Poesiens logik*, 117.
38. Kjell Espmark, *Själen i bild. En huvudlinje i modern svensk poesi*, Stockholm, Norstedt, 1977, 6.
39. Susanne K. Langer, *Feeling and Form: A theory of art developed from Philosophy in a new key*, New York: Scribner's, 1953; se diskussion av detta i Ngai, *Ugly Feelings*, 44.
40. Larsson, *Intuition*, 36.
41. Larsson, *Intuition*, 34.
42. Larsson, *Poesiens logik*, 33.
43. Peli Grietzer (2017), "A Theory of Vibe", *Glass Bead: Site 1. Logic Gate: The Politics of the Artifactual Mind*.

44. Ngai, *Ugly Feelings*, 41.
45. Ngai, *Ugly Feelings*, 42–43.
46. Ngai, *Ugly Feelings*, 43.
47. Ngai, *Ugly Feelings*, 47.
48. Walter Benjamin, "Om några motiv hos Baudelaire", i Walter Benjamin, *Bild och dialektik*, (övers. Carl-Henning Wijkmark), Stockholm, B. Östlings bokförl. Symposium, 1991.
49. Matti, *Det intuitiva livet*.
50. Ngai, *Ugly Feelings*, 41.
51. Larsson, *Studier och meditationer*, 129.
52. Grietzer, "A Theory of Vibe", 7.
53. Grietzer, "A Theory of Vibe", 13.
54. Grietzer, "A Theory of Vibe", 7, 9.
55. Larsson, *Intuition*, 29.
56. Larsson, *Intuition*, 25.
57. Larsson, *Intuition*, 65.
58. Ekner, *Hans Larsson om poesi*, 178.
59. Larsson, *Poesiens logik*, 40.
60. Martin Heidegger, *Konstverkets ursprung* (övers. Sven-Olov Wallenstein), Göteborg: Daidalos, 2005.
61. Hans Larsson *Poesiens logik*, 40.
62. "The unity of an atmosphere is thus the unity of a *Weltanschauung*; its coherence is the coherence of a characteristic or quality" citerat ur Ngai, *Ugly Feelings*, 47–48.

Referenser

- Benjamin, Walter, "Om några motiv hos Baudelaire", i Walter Benjamin, *Bild och dialektik*, (övers. Carl-Henning Wijkmark), Stockholm, B. Östlings bokförl. Symposium, 1991
- Carroll, Noël (2003), "Art and Mood", *The Monist*, vol. 86, issue 4
- Ekner, Reidar, *Hans Larsson om poesi. En analys av hans estetik* (diss.), Stockholm: Norstedt, 1962
- Espmark, Kjell, *Att översätta själen. En huvudlinje i modern poesi. Från Baudelaire till surrealismen*, Stockholm: Norstedt, 1975
- Espmark, Kjell, *Själen i bild. En huvudlinje i modern svensk poesi*, Stockholm: Norstedt, 1977

- Felski, Rita, *Hooked: Art and Attachment*, Chicago: University of Chicago Press, 2020
- Ngai, Sianne, *Ugly Feelings*, Cambridge, Mass; London, England: Harvard University Press, 2005
- Goldie, Peter, *The Emotions: A Philosophical Exploration*, Oxford: Oxford University Press, 2002
- Goodman, Nelson och Elgin, Catherine Z., *Reconceptions in Philosophy and Other Arts and Sciences*, London: Routledge, 1988
- Griffero, Tonino (2019), "In a neo-phenomenological mood: Stimmungen or atmospheres?", *Studi di Estetika*.
- Grietzner, Peli, "Theory of Vibe", *Glass Bead: Site 1. Logic Gate: The Politics of the Artifactual Mind*
- Gumbrecht, Hans Ulrich, *Atmosphere, Mood, Stimmung: On a Hidden Potential of Literature*, Stanford: Stanford University Press, 2012
- Hajduk, Stefan (2011), "Vom Reden über 'Stimmungen': Ihre Geschichte in der Literaturwissenschaft, ihre Erforschung und ihre Medialität", *Kultur-Poetik*, Bd. 11, H. 1
- Heidegger, Martin, *Konstverkets ursprung* (övers. Sven-Olov Wallenstein), Göteborg: Daidalos, 2005
- Kivy, Peter (2007), "Moodology: A Response to Laura Sizer", *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, vol. 65, no. 3
- Knausgård, Karl Ove, *Min kamp 1*, (övers. Rebecca Alsberg) Stockholm: Norstedt, 2011
- Knausgård, Karl Ove, *In The Land of the Cyclops*, (övers. Martin Aitken) London: Harvill Secker, 2021
- Langer, Susane K., *Feeling and Form: A theory of art developed from Philosophy in a new key*, New York: Scribner's, 1953
- Larsson, Hans, *Intuition. Några ord om diktning och vetenskap* Stockholm: Bonnier, 1892
- Larsson, Hans, *Studier och meditationer*, Lund: Gleerup, 1899
- Larsson, Hans, *Gränsen mellan sensation och emotion. Vad är en känsla?*, Lund: Gleerup, 1911
- Larsson, Hans, *Poesiens logik*, Lund: Gleerup, 1899
- Larsson, Hans, *Intuitionsproblemet. Med särskild hänsyn till Henri Bergsons teori*, Stockholm: Bonnier, 1912
- Massumi, Brian, *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*, Durham, NC: Duke University Press, 2002

- Matti, Gunnar, *Det intuitiva livet. Hans Larssons vision om enhet i en splittrad tid* (diss.), Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1999
- Ratcliffe, Mathew, "The Phenomenology of Moods and the Meaning of Life", i Peter Goldie (red.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Emotion*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2010
- Wallrup, Erik, *Musical Attunement: The concept and phenomenon of Stimmung in music* (diss.), Stockholms universitet, 2012
- Wollheim, Richard, *Painting as an Art*, London: Thames and Hudson, 1987

Från pennspets till tankespel – in i Hans Larssons *Hemmabyarna*

Per Erik Ljung

1. in i, ned i

Redan att formulera en rubrik till ett symposium och en artikel gav mig en del bryderier. Båda orden, ”pennspets” och ”tankespel”, är hämtade från de berömda brev som Hans Larsson skrev till Ivar Harrie i december 1932 och som stod att läsa i *Svensk litteraturtidskrift* 1944 under rubriken ”Hur Hemmabyarna kom till”.¹ – ”Jag måste fixera den erfarenheten jag gjorde att det gick bäst om jag bokstavligen aktade mig för att gå före den punkt på papperet, där pennspetsen befann sig”, skrev han där. I andra ändan av tillkomstprocessen kunde han glädja sig åt det ”smidiga och fantasistarka tankespel” som Hjalmar Bergman hade funnit i boken och nämnt i ett brev. Men var *jag* nu på väg *in i* eller *ned i Hemmabyarna*? *In i* låter mer lokalt, rumsligt kanske, *ned i* ger snarare associationer till ett nedstigande *i texten*, vilket det snarare är tal om, som att stiga ned i ett bad, ett ord som Hans Larsson för övrigt tar till när han berättar om sitt arbete med texten. ”Jag behövde ett bad”, skriver han i samma brev. ”Måste skölja av mig nånting. Den friskhet jag kände var nästan obeskrivlig.” Det handlar om hur han på vinst och förlust hade gett sig in i ”människoklungan”, med sin önskan att förstå människorna sådana de är innerst inne som enda föresats. – Genom att börja tvivla så här, som

jag, så börjar man också, pretentiöst nog, att *mima* Hans Larssons projekt. För det är så han håller på, med att ifrågasätta och problematisera sitt fantasistarka skrivande rakt igenom.

2. fredsgatan

Vi går ner till Fredsgatan, inte långt från Clemenstorget i Lund.

Det var där Hans Larsson bodde alltifrån sitt giftermål 1905 med Johanna Pålsson från Anderslöv till pensionsåldern kring 1927. Vi går uppför trapporna till lägenheten på Fredsgatan 5, till arbetsrummet som påminde om ett gammaldags studentrum med gungstol mitt på golvet och en bädd i hörnet. På nattduksbordet låg det en trave små anteckningsböcker, berättar Ivar Harrie, där det stod "Infall" på pärmen – ett sätt att arbeta som han gärna prioriterade.² På hyllorna stod det en rad filosofiska klassiker i anspråkslösa upplagor och nötta band. Det var hit studenterna kom vid tentamen, efter att ha passerat vestibulen och mötts av professorn och ibland kanske också hans hustru.

I Lund, där allt blir till mytologi, finns det naturligtvis gott om historier om hur det kunde gå till. Jag saxar två exempel ur en anekdotsamling:

En besökare hos Hans Larsson föll en gång i beundran över en vacker, pampig kista, som stod i tamburen i hans våning vid Fredsgatan. "Den är väl gammal", undrade hans gäst. "Nej", sade Hans Larsson, "men den kan bli".

Ingen poäng att försöka ställa sig in hos professorn. Däremot upplevde man kanske att han ställde krav:

Kandidat Johansson gick upp för att ta sitt betyg i filosofi. Professorn L. satte sig i gungstolen, tittade upp i taket och

formulerade den första frågan: "Har kandidaten nån livsåskådning?"

Johansson svarade stillsamt: "Nä jag trodde inte det behövdes till ett betyg."³

Samma historia har professorn själv berättat för Anders Österling, så den är säkert sann.⁴

3. ovanrummet

Men det var i "ovanrummet" *Hemmabyarna* kom till. Det låg på vinden ovanför våningen och dit släpptes ingen upp. Det var där han satt och skrev och där han ålade sig en disciplin av särskild art i fråga om just denna roman. Det gällde att hålla planer och scheman i schack, skriver han till Harrie. "Någon skymt i förväg, det gick an, men tänkte jag i detalj, så gick det inte så bra när jag skulle skriva. Då skrev jag vad jag tänkte skriva, men inte just mer. Aktade jag mig för att utforma, innan jag satte mig ner och tog pennan, så kom det allt möjligt som jag inte haft en aning om innan, att det fanns i mitt medvetande." De dagliga rutinerna har också sitt att betyda. "Ungefär när klockan var sex på eftermiddagen – mitt under brinnande krig – gick jag på ovanrummet och bara började på, så fick det komma vad där ville. Jag var inte vad man kallar inspirerad, men var dag vid samma tid infann sig behovet att skriva. Inspirationen stör." Regelbundenheten i "skrivbehovets inställelse", med skymningsstunden som det var den gången, har han inte annars haft behov av, säger han, och sedan han väl kommit igång kunde lusten tydligen infinna sig i andra sammanhang också. "Det där om Frisken och större delen av hemmansköpet skrev jag på en hemresa från Stockholm, då det var så trångt i kupén att jag någon gång hade en barnunge så gott som på knät och kravsande mig i ansiktet."

4. *ub*

”Johanna får renskriva detta också”, står det i ett P.S. till brevet.

Det har hon gjort med mycket, förstår man när man går upp till UB och sedan ned för trapporna till Specialläsesalen, där man kan bekanta sig med de manuskript och anteckningsböcker kring *Hemmabyarna* som finns bevarade i handskriftsavdelningens Hans Larsson-samling.

I en kapsel (9) finner man ett slags paket, vackert inslaget med snören, ett inledningsvis handskrivet manus; handstilen är inte Hans Larssons egen, utan en som är ’ordentligare’ och mer välartad – med en behaglig och läsvänlig piktur. Plötsligt, i kapitel 5, kommer ett maskinskrivet avsnitt, där korrigeringar (”skrupenser”) är införda, med Hans Larssons egen handstil. Variationen återkommer längre fram. Det är tydligt att flera händer har varit med och hjälpt till. Troligen är det detta manuskript som Anders Österling som den förste har läst och kunnat styrka Hans Larsson ”inför det ur hans synpunkt äventyrliga företaget att plötsligt framträda som genuin folklivsskildrare”.⁵

I en annan kapsel (10) återfinns ”Hemmabyarna No 1-4” i fem blåa anteckningsböcker med rutade blad, där uppklistrade blad ur anteckningsböcker i mindre format återfinns till höger i en väl tilltagen marginal – här rör det sig om en mer fartfylld skrift, med strykningar och ändringar, på några ställen också inklistrade små kuvert. Det rör sig av allt att döma om en grundversion av boken som speglar tillkomstprocessen på mikronivå.⁶ ”Du har väl gett akt på att klockorna ringa på ett annat sätt sen en månads tid. Och allt annat också för resten låter annorlunda [- -]”, kan man läsa i utkastet till det första kapitlet. Och så, i marginalen den signifikativa preciseringen som ska flikas in. Efter den poetiska, samlade formuleringen, med klockorna som ringer, fylls föreställningarna i: ”Det är icke

underligt. Klockor låta icke på samma vis, när det är skumt under himmelen, som annars, och ej likadant julkvällarna som midsommarafton, och när halva världen är i krig, blir all klang en annan, och bitterhet, bitterhet kommer till...”. Också separata utkast till olika avsnitt kan man finna här.

Hans Larssons egen handstil och sätt att skriva när han är igång ordentligt – kanske i sina benådade ”skymningsstunder” – möter man i de fem gula anteckningsböcker i mindre format som samlats i en separat kapsel (11), tillsammans med bland annat det prosafragment och utkast till *Hemmabyarna* som kallats ”Min by” och som Reidar Ekner har presenterat i sin avhandling *Hans Larsson om poesi* (1962).⁷ Den femte anteckningsboken slutar på s. 556. Alltsamman har kommit till på ”ovanrummet”.

5. *nedstigningen*

Att stiga ned i textens värld är både enkelt och svårt. Det är verkligen lätt att dras med, och invecklat, om man vill göra reda för hur det går till (Hans Larsson var själv undrande, han visste bara att *det skulle vara så* – och Johanna höll med, liksom Hjalmar Bergman, långt senare).⁸ Har man bråttom får man nog skynda sig förbi titeln, med den inbyggda motsättningen mellan det som är *Hemma* (-byarna) och det som är *värld* (-en) i den lite pompösa rubriceringen *Världsbetraktelser i femton kapitel*. Någon vanlig roman är det inte, även om man skulle vara rätt *large* i sina idéer om vad en roman kan vara. Till att börja med får man kanske också bortse från det under som består i att man läser *nu* i en bok som gjordes och till en början lästes *då*, för mer än hundra år sedan. Berättandets grundsituation – *jag* berättar *nu* för *dig* om något som hände *då* – hade redan den gången flyttat in i texten, fiktionen. Så är det ju i en mening nästan alltid, i och med

att läsaren går in och accepterar att – om så också bara tillfälligt – vara berättelsens adressat, dess *du*, som får sig till livs det som sägs. Men i *Hemmabyarna* blir förhållandet mer gestaltat och tematiserat redan i bokens upptakt:

Det händer en ibland – och det är försmädligt – att man två gånger förstår samma sak. Till exempel nu ett ord som jag hörde vår gamle vän Holger fälla, någon dag under hans sista år: "Det finns inga frågor, det finns bara människor."⁹

Javisst, tänker "man", visst händer det "en" saker och ting, också i det inre, i tankarna, som här – att man plötsligt förstår något. Redan i första meningen är man med – och omedelbart beredd på ett exempel. Så när det talas om "vår gamle vän", så är *vi* öppna för såna möjligheter, även om de ligger långt bak i tiden, kanske blir det ännu lättare så. Tiden, å ena sidan det som händer en *ibland* – som om man är inne i ett mer stillastående förlopp, nästan ett existentiellt *rum*, det vi kallar det inre – och å andra sidan den sorgfälliga skiktningen av tidpunkter som redan är introducerad som hållpunkter, vår "gamle" vän (som ger både värdering och tidsrymd i associationerna) och "hans sista år", allt detta blir fästen för det ännu större tema som introduceras med Holgers och Hans Larssons enkla (och berömda) ord: "Det finns inga frågor; det finns bara människor."

Nästa mening är lite längre och vindlande och ger ytterligare besked om hur situationen tättnar:

Du träffade honom [Holger] väl inte så ofta sen han lämnat oss och gick därnere i sin gamla by och satt på sin farfars trädgårdsbänkar och tänkte estetik, såsom jag förmodar, men jag var nere och hälsade på honom ibland, sista gången en dag långt ut på efterhösten, när det prasslade av löv på de nattfrusna gångarna och nätt och jämnt var så mycket solvärme, att man en stund kunde sitta på en bänk.

Plötsligt är det tre personer som agerar på (den inre) scenen, det vill säga vår och berättarens. Ett jag är där, som inte bara berättar utan också figurerar i sin egen berättelse, och ett tilltalat och införstått *du* och dessutom en sökande äldre vän (en som "tänkte estetik") som sitter på sin farfars trädgårdsbänkar, med tentakler ner i en mycket mer omfattande historia.

Tillsammans tecknar de tre en situation, som öppnar sig nedåt i tiden. Och plötsligt blir det väldigt många nyanser och preciseringar kring *tid* när jaget ska aktualisera det hela. En *cesur* någon gång, då han, Holger, hade lämnat oss, eventuellt för en mer egen livsform, där han *gick* omkring, *satt* och *tänkte*, det är kanske sånt man gör när man är estetiker. En lång period, av allt att döma, eftersom *du* väl inte träffade honom så ofta, det vill säga snarare som *punkter* i ett längre förlopp. Där *du* "träffar", dvs. kanske *stöter på* Holger, så är *jag* nere och hälsar på honom ibland, vid mer deciderade tillfällen, varav ett är det sista. Där blir det sinnligt och exakt, ett ögonblick av ett slag som inte bara berättelsens du, utan också läsaren har lätt att ta till sig, med de prasslande löven, de nattfrusna gångarna och solvärmen som gör det möjligt att fortfarande sitta på en bänk. På en sådan bänk slår man sig ju gärna ned, tillsammans med den som berättar.

Och han, i sin tur, har lyssnat noga till sin gamle vän: "den gången förstod jag de där orden mycket bra". Men också sättet att ta till orda har han noterat: "jag kände hans förkortningar, när han var i sitt lakoniska humör, och bråkade aldrig med honom med om dem". Tvärtom – "Jag försäkrar dig, jag lade själv ganska vackra ord till." Han är glad för berättelserna och för dem gärna vidare, kanske fyller han ut lite i konturerna. Vi är vid någon form av berättandets och traderandets urscen: lyssna noga på vad de gamle säger, lägg vackra ord därtill.

När nu orden – ”Det finns inga frågor; det finns bara människor” – ska förstås en andra gång, så ter det sig följdriktigt att det sker i ett nu som liknar den förra gången, då Holger hade uttalat sin formel. Tanken faller ner över den som nu, ”idag”, tänker på orden igen och låter dem falla ut i skrift. Den faller ner på ett så påtagligt sätt att han tittar upp – ”för att se om det var ett blad som prasslade ner från äppleträdet”. Här är vi så inne i de helt fina tidssekvenserna, där man tittar upp och inte vet om det är prasslet av ett löv som väcker tanken, eller tvärtom tanken som får en att titta upp, det är nästan så man tror att man är inne i en av Ola Hanssons dikter där ”(...) allting svinner./ Mitt väsen in i / naturen rinner”¹⁰, eller i varje fall i poesien, där det kan gå *undan*, just så, i blixtsnabba kognitiva processer; det var ju sådant Hans Larsson hade skrivit om i *Intuition* (1892) och *Poesiens logik* (1899) och som han senare kunde konkretisera så livligt, t ex i en suverän analys av Goethes ”Über allen Gipfeln...” i *Litteraturintryck* (1926). De andra lundensarna, Albert Nilsson och Fredrik Böök och Algot Werin och de flesta andra också, för den delen, har nog tyckt att det inte går att analysera den typen av poetiskt gestaltad skönhet. Att man får ge sig. Det håller inte Hans Larsson med om.¹¹ Den subjektiva upplevelsen – den som rymmer så mycket, det är den som ska artikuleras. Inte underligt att både poeter – till exempel den unge Gunnar Björling – och kritiker har kunnat inspireras av honom.¹²

6. *pojkar, poesien*

Poesien, det sinnliga nuet som man plötsligt rutschar ner i, kan naturligtvis bromsa upp i det löpande berättandet, eller göra en argumentation mer omständlig, om man nu prompt vill göra reda för när och hur en insikt kan uppstå. Det typiska i en viss typ av centrallyrik är ju att man stannar upp – förundrad. ”Plötsligt möter

vandraren här den gamla / jätteeken, lik en förstenad älg med / mils-vid krona framför septemberhavets/ svartgröna fästning”, som det heter i en tidig dikt av Tomas Tranströmer. Det finns inte mycket att lägga till.¹³ Eller som Hans Larsson skriver på ett ställe: ”Jag vet inte hur jag ska kalla det märkliga förhållandet, att det ibland kommenteras lystring och samling i naturen, så att allting står uppsträckt och i ställning, liksom under makten av någon taktpinne.” (s. 93) I *Hemmabyarna* kan sådana situationer emellertid bilda utgångspunkter för nya skeenden eller tankar. En av de första gestalterna som stiger fram i minnet, efter Holger i det första kapitlet, är en annan gammal vän, som berättaren kallar Sven vid Häcken. Det är ingen annan som kallar honom så; men redan med namnet har han dragits in i det vaga dagdrömmeriet, det vardagliga fantasispåret som opererar både hos den unge pojken när han går runt i byarna och hos den som nu berättar, och som kanske just nu, i berättandets stund, först nu, låter ett sådant spår ta form i det som rinner ut i pennans spets. Några möten, vid olika tidpunkter, tecknas snabbt. Ett av minnena sitter lite längre inne, det är som om berättaren drar sig för att gå in i det. ”Men det var något mer en annan gång med min vän vid Häcken. Det var några år längre fram.” (s. 11 ff) Tidpunkt och rum är noga registrerade. ”Vi bodde i var sin by, så om man for vägen, hade vi långt till varandra, men när han gick ut i bortersta skiftet av sin jord och jag gick ut i vår mark, så kunde vi mötas.”

Med ens skiftar berättelsen tempus:

Det händer mig någon gång när jag är kommen tidigt upp att jag går ut och sätter mig på en pilvall där långt ute i ängafriden och slickar sol, och så kommer han förbi på sin markväg och sätter sig där med. (s. 12)

Ängafriden, alltså. Det rör sig inte om något framhävt dialektalt uttryck som i Svens replik, när ett möte mellan de två långt senare äger rum och Sven berättar om hur han har umgåtts med ”din far”, och då är det alltså *de* som har varit goda vänner: ”Ack ja, när vi var pojkar, din far och jag, då hade vi glada stunder tillsammans. Och oskyldiga. Vi hade gu roligt titt.” (s. 11) Ett sådant uttryck i återgivet tal kunde nog författaren vara ”holians” nöjd med, annars är han påtagligt återhållsam med just den kryddan. De dialektala orden står där och ger pregnans och saklig tyngd åt framställningen, ”ackurat på rätt plats – inte för ”mied” och inte för ”lide”, som etnologen Tordis Dahllöf uttrycker det i sin utmärkta studie över *Dikt och verklighet i Hans Larssons Hemmabyarna* (1978).¹⁴ Det är inte heller som någon generell lust att föra in skånska bindevokaler à la ”gubba-jävel” som berättaren låter pojken gå ut i ängafriden; då borde det ju ha stått ”pilevall” på samma rad”, i stället för ”pilvall”. Ängafrid står där bara som ett genuint och sakligt skånskt ord av samma slag som A.U.Bååth hade fört in i poesin med sitt tal om ”väna vångar” och ”vipors skrin” i *Dikter* (1879) och som Hans Larsson uppmärksammade i *Litteraturintryck* (1926).

Ett så fint ord som vångar brukade vi egentligen inte. Vi talte om kornlotten och havrelotten och höllo oss till de kamerala uttrycken, liksom när vi satte nummer på gårdarna. Vång sade vi ju också ibland, och vi kände gårdar som hette Ängavången och annat dylikt, så när nu Bååth talte om vångar, var det på en gång vardagligt och fint. Väna vångar, det var nytt för vårt tal, men det var rätt och då var det bra, och var det icke vad vi sagt, så var det just vad vi känt, när vi sågo ut över våra marker. Det var ord att upprepa med tungan så att man fick känna den smekande allitterationen. Och så var det en rad till: ”där vart ett strå sin stråle fångar”. Det var inte fälten bara så där i allmänhet, utan vi sågo stråna böja sig och vända sig i vinden.¹⁵

Ängafrid är inget man hittar i SAOL, inte ens i form av en ”uppsvensk” sammansättning. Ängsgräs och ängshö, jo, men inte ängsfrid. – Nu ska man inte ska göra för mycket av de där bindevokalerna, som är helt naturliga inslag i talad skånska. Vilhelm Ekelund talade – och skrev – gärna om sådant som ”räfvasax” och ”sprallegubbar”.¹⁶ I minnesbilderna från möten med Hans Larsson ser jag både att Tora Vega Holmström talar om en ”gåradotter” från Tottarp som hon har träffat ute hos Hanna Larsdotter Norlind på Borgeby och hur Hanna själv berättar om en utflykt till Vomb, där Tora uppsöker både sin amma och sin första kärlek, ”Kal ängavattnare”.¹⁷

Värt att notera i vår situation är att de är två som sitter där, två unga vänner som i lugn och ro kan pokulera ett slag tillsammans på pilvallen. Ett barnsligt och tryggt ”vi” tar form i dessa par eller flockar av pojkar och skolpojkar som dyker upp lite här och var. Så när det talas om ”vi” i texten känner man inget behov av att tänka efter vilka som kunde räknas in där: *vi*-formen finns där som ett självklart sätt att uppleva. Det var inte förrän jag läste hos Tordis Dahllöf att det saknas barn i boken – ”en egendomlig och mycket påfallande lucka i klungan av människor”, kallar hon det – som det slog mig hur genomgående barn-perspektivet är.¹⁸ Samtidigt har hon en poäng: det är mannarna och kvinnorna som står i centrum; de andra barnen, främst de uppväxande pojkarna, bröder och kamrater, är med ändå, och ser.

Någon gång växer en enstaka gestalt fram ur dessa möten och fortsätter att fascinera långt upp i åren. Sven vid Häcken är en sådan och honom vill det unga jaget gärna anförtro många av sina mest intima och poetiska upplevelser; långt in i skrivandets nu finns han med, som en önske-mottagare av tidiga upplevelser. ”Eller vad tror du, min vän Sven vid Häcken?”, säger han långt senare (s. 93) apropå sina underbara ”vårmornar och lillemiddagar” och sin ”hjärt-

nupenhet för stenskvättorna”(s. 94), väl medveten om att han inte skulle få något svar. ”(...) Sven vid Häcken skulle för övrigt inte kunna säga mig ett ord om detta, om jag så stod vid hans fjädervagn en hel timme. Det är alltid folk han talar om, folk och gårdar.” (s. 95)

En annan sådan viktig gestalt är den fromme skomakargesällen, ”predikanten” som han brukade kallas (s. 62) – det talas en hel del om de störande och lockande frikyrkliga *läsarna* i *Hemmabyarna*; bönderna gör oftast processen kort med dem, särskilt om de gör för starkt intryck på deras fruar.

”– Predikaren kallar jag honom för min del”, kan man läsa i det femte kapitlet, som också heter just så, ”Predikaren”. Om honom har berättaren ett och annat att ”klarera”. För det första är han inte riktigt hemma, han kommer utifrån, och han är utrustad med dunkla, smått magiska gåvor:

Jag har sett honom när han satt med sylen i hand, han på ena sidan av skomakarbordet och mästern på den andra, och jag kan så tämligen tänka mig hur det gick till, när han av mästern gjorde sin första lärjunge.

Berättaren har varit ”mycket liten då”, säger han. Och det han minns rör ingenting av det som sades, desto mer av...ja, vad?

Där sutto de nu och fortsatte sitt samtal, mästern dock mer tigande. Jag minns ju ingenting av vad de sade, utan mest det, hur förändrad mästern var. Mintro, det är ganska svårt att avgöra hur mycket jag minns ens det, men säkert är att jag icke nu kan tänka mig det ögonblicket utan att mästerns förklarade anlete förbinder sig med en blid gråblå ljusning med mörkare, svartare grått i utkanten, en sådan där dag som vill påminna en om allt man haft för sig under sommarhimlen och på samma gång framkallar sinnets första deciderade och förtroendefulla övergång till de skumma dagarna. (s. 63)

Minnet ger nyckeln till förståelsen och analysen av predikaren och hans bedrägliga dragningskraft. Efter en sådan stund är det lätt att se för sig hur mästern föreslog ”att de skulle hämta ett par andra hem till kvällen och hålla samtal med dem”. Men själva gestalten fastnar i minnet, långt fram i tiden, långt fram i berättarens *nu*. Det han har sett hos honom, är en glimt av det som inte restlöst är *hemma*. Det faktum att han ursprungligen kom från ”den stora Ljungen”, väcker frågorna om var han har sitt hem, även andligt sett.

Vad han har haft för hem därute på Ljungheden vet jag inte eller varför han slungades in i våra bygder. Jag vet bara att en gång vart år ville han dit ut. Då tog han ledigt av mästern, och det har sagts mig, att han då strövade kring därute ensam nästan dag och natt. Det brukade vara just vid den tiden på året som jag talat om, oktober, litet tidigare. Och när jag nu efteråt tänker på honom som han satt där och gned mina skosvängar blanka och talade så entonigt mjukt med mästern, så tycker jag nog han ser mig ut till att ha mättat sin själ med hedens och strändernas ensamhet. (s. 64)

Ibland stockar det sig, för berättaren, när nu så mycket eller så många, i klungan – enligt programmet – ska fram, eller vill fram, trots att programmet också går ut på att stoppa upp det som flödar och snackar på, någon direkt *snacksalighet* ska det ju inte heller bli tal om. ”Allt kommer på en gång, vilket är detsamma som att intet kommer” (s. 16), säger berättaren med tonen hos en förstående pedagog eller filosof. En enda bild, en föreställning tycks hindra att man kommer loss, står det i upptakten till andra kapitlet. ”Men kanske är det just den då! Kanske måler sig i den just det jag sökte?”

En enda föreställning, nämligen denna: vi stå på en is några stycken, ett par tre fyra, och skymmer gör det redan, och en

av oss gör en kana bortåt isen och slår sin glatttskodda träsko i, så att det rungar och skärrar, långt, långt bort i det skumma.

Man hade ju så långa ängar den tiden, och vatten över dem ända ner till nästa by. (s. 16)

Därifrån löper en sträng av liknande situationer, som för upp till tankar om ”barndagarna” och om hur kroppen och ”vardagssjälén” då bara ligger ”som ett hölje kring den allra innersta själen” (s. 17) och om hur den distinkta ”tonen” från olika årstider kan föra både utåt mot horisonten och oändligheten och inåt, ”in i byn, in i stugan, in i människoklungan” (s. 19). Och det är ju dit in berättaren vill gå; oändligheten får hållas i schack i det här sammanhanget. Jag förenklar lite med de här passagera och gör dem torrare och mer isolerade från varandra än de är – men det är uteslutande för att se hur de bidrar till dynamiken. Berättaren vill minnas alla, låta många stiga fram, men när han besinnar sig tar han sats i det sinnliga, i poesin, som blir något långt mer än en berättarteknisk *device*:

Långt borta från byn, en kvarts väg åtminstone, ute vid en äng, ja just kalvarnas äng, där ser jag lysande, tindrande kabelökar på en gräskant och därunder ett klart rinnande vatten. Det har någon gång bränt sig fast i minnet och det har blivit mer tindrande för vart år. Och vattnet kluckar fram över långa simmande grässtrån och skummar sig helt obetydligt mot en torr stubbe sen i fjor. (s. 25)

Där kunde pojkarna driva omkring en söndagsmorgon – samtidigt som det blir en bra utkikspunkt in mot ”klungan”, kyrkobesökarna och vilka som skulle komma till kyrkan den dan.

Det passade oss utmärkt att vingla fram bland gräset på själva gropkanten och snava över en eller annan torva som kommit att lägga sig på tvären; att fröriva ett rajgräs, få ett klibbigt tjär-

blomster mellan fingrarna. Och så vattnet och fisken. Ty om vararna, när vattnet föstes ut ut från torvmossarna uppe i skogsbyarna och annars av sig själv också hade brått i samma ärende; abborrar och stora ålar! Med dem hade vi våra äventyr. (s. 26)

Det blir på sitt sätt en urscen för den mer sociologiska skildringen av den lokala klungan; vilka det är som myllrar fram till kyrkan. Det rinner till, både i åarna och i berättelsen.

Och det kan gå *för* lätt, *för* fort. ”Nu får jag gå tillbaka igen”, står det i första meningen i det sjätte kapitlet, det som heter ”Mannarna” i innehållsförteckningen. Minnesarbetaren vill inte släppa det förra decenniet.

Tvärtom, det är knappt jag vill hinna längre. Där kretsa mina tankar ännu omkring som kajorna kring kyrkan. Där har jag skolan och hela byn. Och hela gården... Om det då är nånting? Du känner inte, du som så undrar, hur många tusen ting det vill säga. Har du sett så mycket som ett par sparvar sitta på ett bjälkhuvud, under takskägget du vet, och huttra sig samman eller gotta sig, allt efter som de ha det, när den första snön faller? Har du haft din hand inne i deras bo innanför takläktet? Har du stått bland korna sen du gett dem halmen och du ställt ovandörren jämnt på så mycket på glänt att ett par snökorn kunna virvlas in? (s. 66)

Så långt poeten. Så kommer prosaisten, som kan svinga sig upp ett snäpp i det mer mustiga berättarflödet och styrka sin tanke med en anekdot om doktor Helling – en representant för upplysning och praktiskt sinne – som en gång, ”dagen efter ett av hans mest prisade champagnekåserier på borgmästarens middag”, just en sån där ”snökorns dag” hade sett sig om ”på den lördagssopade gården” och fått lust att gå ner och se på kreaturen. ”Om sånt roade honom? Jo, sa han, nån gång, jag behöver liksom lukta kostall.” (s. 67)

Vinsterna är betydande. Först det poetiska, som ”du” eller kanske Sven vid häcken inte riktigt vill lyssna till, men som ändå blir noga konkretiserat, så övergången till det berättande som åhörarna är mer införstådda med – där man kan raljera en smula med doktorn och hans högreståndsgöromål utan att mista respekten för honom, också han har uppenbarligen sinne för det poetiska, det sköna på gården, från sitt håll. Och så är han ju en allierad, när det gäller den ”skala” för kategorisering av kyrkobesökarna som han brukade betjäna sig av och som berättaren, visserligen sedan med några komplicerande förbehåll, gärna meddelar:

Enligt honom, om jag ej efter så många år inte minns fel, så hade vi ytterst på ena sidan missionsfolket, därefter psalmboksfolket, till vilket åtskilligt flera räknas, så kyrkofolket, en skara av kreti och pleti, så hedningarna och ytterst på andra polen fritänkarna, d.v.s. sådana som talte om att de voro hedningar. Och så Prosten, som var en grupp för sig själv. (51)

7. berättaren, *Berättaren*

”Stör aldrig en berättare, när han håller på att klara den saken för sig, även om han behöver tänka både en och två minuter för att få det rätt”, läser man tidigt i boken, i det andra kapitlet. Och saken – det gäller när det nu var det ena och det andra ägde rum. ”Ingenting är mera viktigt för trevnaden än en ordnad kronologi”, slås det fast i samma resonemang. Det gäller både den egna framställningen och den kronologiska trevnaden i sig själv. Där står man nästan vid en antropologisk konstant. ”Det var också något av det första människor ställde om, sen det blivit folk av dem och de började tänka bakom sig och eftersinna och säga: låt mig se, låt mig se.” (s. 23)

Saken är viktig och vi minns att den togs upp redan i det allra

första mötet med Holger på den där trädgårdsbänken en gång långt ut på hösten när berättaren hade varit och hälsat på honom. Och besökaren var just noga med att inte störa *honom*, Holger. ”Och jag kände hans förkortningar, när han var i sitt lakoniska humör, och bråkade aldrig med honom om dem. Jag försäkrar dig, jag lade själv ganska vackra ord till.” (s. 6). Vi som lyssnar eller läser, nu, förstår ju att den som är omtalad som Berättaren – tänkt med stor bokstav och i en stor mening – är Holger. Det är han som vet något, det är därför han kan förkorta och vara lakonisk, när han kommer på det humöret, när någon lyssnar och inte omedelbart ”bråkar med honom”, till exempel om detaljer i förloppet. Berättaren, jaget, i *Hemmabyarna*, är däremot den som, åtminstone inledningsvis, *lyssnar* – och lojalt kan föra vidare, lägga ut, variera det han hör: ”Jag försäkrar dig, jag lade själv ganska vackra ord till.”

Det är bra att ha historien och erfarenheten i ryggen när man ska berätta.

Holger för tanken till en Berättare av det slag som Walter Benjamin (1892–1940) analyserar i en berömd essä som ursprungligen stod publicerad i den Leipzigbaserade tidskriften *Orient und Occident* 3/1936. På svenska finns den i Lars Bjurmans översättning i den Lundabaserade tidskriften *Res Publica* 67 2007. ”Berättaren – Synpunkter på Nikolaj Leskovs verk” heter den. Vid sidan av den mer kända ”Konstverket i reproduktionsåldern” kan den ses som ett av sidostyckena i en triptyk, där ”Om några motiv hos Baudelaire” bildar mittenstycket. Sammantaget handlar det om den stora modernitetsproblematiken, fångad som en urban chock-erfarenhet hos Baudelaire; i ”Berättaren” rör det sig om urholkningen av äldre sätt att förmedla erfarenhet; i reproduktions-essän går Benjamin på jakt efter kunskaps- och erfarenhets-möjligheter som de moderna teknologerna kan öppna.¹⁹

Inte mycket av de historiska linjerna återfinns hos Hans Larsson, som i så fall är mer elegisk i förhållande till allt det gamla som är på väg att förvandlas, det kan röra sig om nymodigheter i placeringen av ett foderbord – ”så att korna fingo stå och se varandra i synen och dricka vatten ur cementkrubbor” – eller om försvunna vrår och takbjälkar när man samtidigt moderniserat inne i kamrarna. (s. 143f.) Den mer handfasta sociologiska skildringen av samma trakt och utveckling i lantbruket får man gå till Ola Hanssons *Rustgården* (1910) för att finna, där går det också mer deciderat *utför* för en del av bönderna.²⁰ Men den lilla analytiska distansen till Holger är inte att ta fel på: han är under observation.

”Berättaren – hur välbekant benämningen må låta – är som levande gestalt oss ingalunda helt förtrogen. Han är redan något avlägset, som också avlägsnar sig alltmer.” (s. 44)²¹ Så öppnar Benjamin sin radikala historisering av berättandet, som han sätter i förbindelse med något som vi dagligen – och inte minst efter första världskriget – kan notera, säger han: nämligen att ”erfarenheten har sjunkit i kurs”. ”En generation som fortfarande åkt hästspårvagn till skolan fann sig nu under bar himmel i ett landskap, där inget annat förblivit oförändrat än molnen och därunder, i ett kraftfält av sönderslitande explosioner, den mycket lilla, ömtåliga människokroppen.” (s. 45)

Det är den stora, övergripande erfarenheten – ”en sättning i själva överblickbarheten”, som Lars Gustafsson säger någonstans.

”Erfarenhet som går från mun till mun är den källa varur alla berättare har öst”, skriver Benjamin, och lokaliserar några urtyper av berättare, odalmannen och sjöfararen, de som vet något. Det är samspelet mellan dessa båda typer som ger hela den historiska bredden i berättelsens rike. ”Ett sådant utbyte främjades i synnerhet av den medeltida skråordningen. Den bofaste mästaren och de vandrande gesällerna arbetade i samma verkstad; och varje mästare hade

varit vandrande gesäll innan han slog sig ner på sin hemort eller någon annanstans. Om bönder och sjöfolk varit berättandets tidigare mästare, så var hantverkarnas skrå dess höga skola.” (s. 45) Ett praktiskt intresse är också värt att notera hos de borna berättarna: berättelsen har ofta ett bruksvärde.

Dess nytta kan ibland bestå i en moral, en annan gång i en praktisk anvisning, en tredje i ett visdomsord eller en levnadsregel – i varje fall är berättaren en som vet råd. Och om att ’veta råd’ idag har fått en gammalmodig klang, så beror det på att erfarenhet har blivit mindre medelbar än tidigare. Därför vet vi ingen råd, varken för oss själva eller andra. Råd är ju mindre svar på en fråga än ett förslag, som anger fortsättningen på en (just pågående) historia. För att ta till sig det måste man först och främst kunna berätta den. (Alldeles bortsett från att en människa blir mottaglig för råd bara i den mån hon kan klä sin belägenhet i ord). Råd, invävt i det upplevda livets stoff, är visdom. Berättandets konst går mot sitt slut för att den episka sidan av sanningen, visdomen är i utdöende. Men det är i sin tur ett skeende med en lång historia, och inget vore mer befängt än att i det bara se ett ”förfallsfenomen” och därtill ett ”modernt”. Snarare är det en biprodukt av sekulära historiska produktivkrafter som steg för steg har fjärrat berättelsen från det levande talets område och samtidigt kommer oss att uppleva en ny skönhet i det som försvinner. (s. 46 f.)

Så långt Benjamin. Jag blir tvungen att avbryta honom där, just när han ska till att specificera, bland genrer och långt in i litteratur- och kommunikationshistorien. Men det är också de mer generella, om man så vill fenomenologiska, resonemangen som känns relevanta – kring romanens ”rådlöshet”, kring informationens torftighet och berättelsens hantverk.

Den berättelse som länge frodats i hantverkets omkrets – på landet, till sjöss och till sist i städerna – är själv en hantverksbetonad form av kommunikation. Den går inte ut på att presentera sakens avskalade ”i sig”, så som en information eller en rapport. Den bäddar in den i berättarpersonens eget liv, för att sedan åter hämta upp den ur dess lagringskar. Därför häftar vid berättelsen ett spår av den berättande så som det av drejarens hand vid lerkärlet. (s. 50)

Hos Staffan Björck – som är den som har skrivit mest skarpsinnigt om *Hemmabyarna*, i *Insikt och handling* 1962 – är perspektivet mer narratologiskt. Och om det är historiskt, så är det snarare litteratur-än mediahistoriskt, som hos Walter Benjamin. Björcks berättare är mer av en narratologisk position än ett historiskt fenomen. Som man kan läsa i ”Några anteckningar om *Hemmabyarnas* konstform” är det just berättaren som är den enhetsskapande faktorn i boken, inte till exempel rummet, med de tjugo byarna i södra Skåne; de ges inte ens några namn i boken.²² (s. 21) Han har lärt sig av de gamle, inte minst i sin omsorg om den relativa kronologin (s. 24), men han är inte en av dem. Han är inte någon Berättare av det slag som Benjamin diskuterar, vare sig i den konstfulle novellistens, låt oss säga Leskovs, skepnad, eller i den muntlige traditionsförmedlarens. Hans Larsson värnar om sådana gestalter, han har kanske mött sådana som liknar dem – ”mannarna” är inte sena att dra sina uppbyggliga skrönor – men han själv är på en helt annat och modernt sätt *subjektiv* i sitt berättande. ”Framför allt skyggar han inte för att komma fram med sin egen innersta livsförklaring, i vilken det är mannarna som får krypa in, och inte alls tvärtom”, skriver Staffan Björck (s. 21), som inte alls är okritisk i sin helt suveräna analys av boken (det måste vara bland det bästa han har gjort i den vägen; men man kan gott ha i minnet det som Bengt Holmqvist skrev i sin recension av *Romanens formvärld*:

”Björck förvandlar gärna – och inte sällan på ett uppiggande sätt – sina analyser till estetisk kritik”²³). Björck ser i Hans Larssons ambitioner att både vara sann och inte vilja bli synad en ambivalens mellan memoarer och fabulerande som ibland blir påträngande och som, tror han, ibland låg bakom recensenternas famlande när det gällde hur man skulle karakterisera boken i termer av genrer:

I romankonsten är denna autenticitetsverkan mycket mer elastisk än inom memoarfacket. Romanen rör sig t.ex. ogenerat med fiktionen om det fulländade minnet som ännu efter femtio år förmår återge alla repliker i ett långt samtal som berättaren avlyssnat som femåring. Memoarskribentens, självbiografens anspråk i den vägen brukar inte lika villigt godtagas av läsaren. (s. 26 f.)

Sådana invändningar pareras oftast av berättaren – men ibland slår det en, eller i alla fall slår det specialisten Björck – att ”berättaren i en hel del scener avstår från t.o.m. skenet av egen vittnesgillhet”. Kanske ville Hans Larsson inte ha ”modellkaraktären” på sin bok undersökt, skriver han. ”Men kanske också det omvända är möjligt och kanske i sista hand troligare: jag låtsas att alltsammans är sant och erfaret, men i själva verket hittar jag på det mesta, det skall ni förstå och respektera.” Ett mått av skygghet på den egna barndomsverklighetens vägnar kan kanske också anas, tänker sig Björck. (s. 27)

Men. Kan det vara så att Staffan Björck själv är fångad i ett slags modernistiskt ideal? Det var Lisbeth Larsson öppen för i en kritisk analys av *Romanens formvärld* som återfinns i en festskrift till Anders Palm. ”Hur förhåller sig då den berättelse om romanen som finns i *Romanens formvärld* till den berättelse om romanen som utformades i de romaner som de författare som debuterade under 50-talet skrev?”, frågar hon sig där.²⁴

I 50-talets romaner finns en oerhörd upptagenhet av det textliga och dess möjligheter, men faktiskt, och här skiljer den sig alltså från litteraturteorin, i ännu högre grad dess svårigheter. 50-talets romaner, som Willy Kyrklunds, Arne Sands, Lars Gyllenstens och den unge Lars Gustafssons var fyllda av metareflekationer om benämningens omöjliga villkor och diskussioner om den oöverkomliga diskrepansen mellan språkliga benämningar, de litterära artefakterna, och det som de benämner. (s. 246)

Men om nu rörelsen bort från det sociala sammanhanget och in mot texten gällde både författarna och litteraturteorin, så var skillnaden i den syn på texten som kom till uttryck i författarnas verk och i Staffan Björcks *Romanens formvärld* desto mer påfallande, skriver Lisbeth Larsson. Här befann sig nykritiken med sin tilltro till den hela berättelsen – den som genomsyras av sin inre koherens och som, när den gör så, lyfter sig till en utsaga som inte är bara estetiskt utan också etiskt värdefull – på kollisionsskurs med 50-talsromanernas kritiska förhållande till de enhetsskapande och 'hela' berättelserna. (s. 247)

Björck tecknar, säger Lisbeth Larsson, en slags framgångssaga, där romanen finner sig själv, med en detroniserad eller fiktivt inrättad men klart kontrollerad berättare, en sådan som visserligen inte finns i de främsta 1950-talsromanerna, men däremot i de många romaner som publicerades i början av 1900-talet, de flesta skrivna av män, och som är de som oftast nämns hos Staffan Björck. De tycks alla vara berättartekniskt drivna och allmänt kompetenta – alla utom, tänker man, Hans Larsson?

Den möjliga ambivalens som anas hos Staffan Björck inför allt det "fiktionsarbete" som hela tiden pågår i *Hemmabyarna* bränner till när man kommer till någon form av genrebestämning. Tanken på att det rör sig om memoarer slår Björck helt ur hågen; men lika missvisande

blir det att – som Ivar Harrie gör i sina kommentarer till breven mellan Hans Larsson och Hjalmar Bergman – kalla det för en roman. Det förhindras av att "det spekulativa sammanhang som finns tvärs genom boken aldrig konkretiseras i någon fabel", skriver han. (s. 31) Kanske är det bättre att tala om en, inte dagbok, men "en sorts mycket subjektiv journal, en svit stämnings- och tankestycken, där fantasin arbetar vidare med ett mänskligt sinnesstoff. Det är skäl att erinra om Hans Larssons egen underrubrik på verket: *Världsbetraktelser i femton kapitel*. Fria betraktelser på en delvis fiktiv stramalj." (ibid.).

"Gott", skriver Staffan Björck. "Men vem är betraktaren? Här är den punkt där Hans Larsson gäcker alla våra klassifikatoriska ansträngningar. Bokens jag är å ena sidan inte identisk med författaren; då skulle text inte kurrageömmaleken med Ortsnamnen vara behövlig. Men det är å andra sidan heller inte någon tydlig fiktionsskapelse, skild från författaren." (ibid.)

Kanske är det dags att se Hans Larsson som en *postmodern* författare som inte drar sig för en viss *performativ inkonsistens* i frågan om gestaltningen av sin berättarinstans?²⁵ – Staffan Björck får fiska lite i litteraturhistorien för att finna motsvarigheter. "Världslitteraturen känner många lika språksamma berättarjag som Hemmabyarnas, figurer som ideligen i egen person gör sig synliga framför eller bredvid eller bakom sina figurer. Det räcker att erinra om den linje som förenar Rabelais-Cervantes-Sterne-Diderot och hela den romantiska traditionen." Ändå skaver det: "Men hos dessa författare får i regel läsaren omsorgsfullt besked om vad det är för ett "jag" han möter". (ibid.) Det blir man inte riktigt klar över i *Hemmabyarna*.

8. *tankespel, hemmatankar*

Ett av de kortaste och mest intagande kapitlen, det tionde, har rubriken "Mugiunt vaccae". På sitt sätt handlar det om ett väderomslag. Den första snön och snöovädret är på väg; mannarna är iväg för att köra skogsslass, pojken är hemma och tillfälligt satt att vaka över korna. Där kan han njuta av stillheten och ron, det är upplagt för filosoferande. Strax tar någon annan över, mitt inne i en mening – en som kan latin. "Nej, snö blir det naturligtvis inte idag, men det var hemskt vad det står tjockt nere vid himlaranden, och kallt, ganska kallt – så bäst att slå igen dörren igen och haspla till för säkerhets skull. Då blir det just så lagom mörker och så skön värme härinne" ...och så – kommer det in en *figur*, närmast en förskjutning av berättarens persona, av det slag Hans Larsson var så road av att upptäcka hos Hjalmar Bergman. Inte så mycket en *krumelur* som hos Bergman, men tillräckligt distinkt för att en ny röst ska förnimmas. "Vad åter konstigheten beträffar vill jag göra en motfråga: går det för sig att säga sådant som Bergman vill ha fram utan att använda konstiga människor?".²⁶ Här är det en ung bonna-Horatius med litterära ambitioner, en som egentligen skulle vilja ta till "klassisk poesi", säger han, och "i hexametrisk eller sapphisk form besjunga kornas trevnadsfulla fnysande och snusande i krubban och huvudenas försänkande i halmen, så att endast ögonen ligga ovanpå, ägnande sig åt lugn betraktelse – som änglarna på räcket under sextinska madonnan." (s. 139)

Någon hexameter eller sapphisk form blir det inte, däremot pastoral och lite högtidligt på ett särskilt sätt. *Mugiunt vaccae*, orden slängs ut lite nonchalant: "... säger Horatius, eller någon annan", som om det inte vore så noga. Hans Larsson är ju aldrig den som skriver bönderna något på näsan, bildningen får pastorn stå för, det är han som kan nämna Bellman och Tegnér och göra någon referens till

antiken eller teologin.²⁷ Att stanna till ett tag och begrunda något som är vackert är för det mesta inte heller något för de unga männen, "det skulle kännas alldeles som att gå i kyrkan i onödan", som det står på ett ställe i *Per Ståstdräng*.²⁸ Men "mugiunt vaccae" går tydligen an. Pojken har känt igen sig i en dikt och tagit till sig en rad; karvat ut en formel från den berömda *Carmina II:16* ("Otium divos rogat"), som handlar om den livsviktiga och dyrköpta *ron*, så som både Tegnér och Vilhelm Ekelund har gjort från just denna dikt.²⁹ Det är kanske så det fungerar, redan för en gymnasist på latinlinjen, man finner sina *egna* ord (i det här fallet: på latin), och kan samtidigt dra ned de upphöjda klassikerna så de klingar med i det egna livet.

Ro ber seglaren om, som på öppna havet
drivs av storm ur kursen, när svarta skyar
undanskymma månen, och ingen stjärnbild
leder hans kosa.

Så låter upptakten, i Ivar Harries översättning. Korna dyker upp till sist.

Du hör hundra hjordar sicilisk boskap
råma till din ära. Mot husbond gnäggar
glatt ditt ädla kapppränningssto. Du kramar
Afrikas snäckor

ut i kappans purpur. En ringa lantgård
och en fläkt av grekernas sångmö's anda
tackar jag min norna för. Detta höjer
mig över mängden.³⁰

Mugio, råma. Men handlar det bara om att råma högt, "som Själlan, när det inte serveras i rätt tid?", frågar han sig. (s. 139) Eller kan det också röra sig om de djupa "orgeltoner" som kommer av sig själv i

meditationens stund, ”spontana uttryck för någon tanke som bubblar upp ur djupet, eller omedvetna gensvar att likna vid trädens rörelser för en lugn vind.” Det är dock inte min sak att ”med horatiansk visdom och oberördhet betrakta kreaturen”, säger han. Han vill nämligen ”vara ett med skapelserna, även de levande”. Och så hinner han med en liten kritik av naturdyrkarna, som tror de är så bra på att tyda ”skogens drömmar och bäckarnas pjoller”. (Någon ”Kreaturens suckan” av det slag som Fredrik Böök så sorgfälligt spårade upp i den romantiska traditionen, från Stagnelius till Rydberg, är det i alla händelser inte tal om: korna råmar).³¹ Här finns det nämligen andra, ”Per Ryktare, jag och några till” som ”därjämte”, dvs. ut över det där poetiska, har ”köpt oss in i djurens funderingar och blivit förmögna av en stillhet och undran och dröm, som icke hör hemma riktigt varken hos människan eller naturen”. Och än värre blir det, med en hänvisning till en filosof som ”för ett par tusen år sedan” gav anvisningar om hur sådant kan gå till.

Här nere, i den praktiska idyllen, kan man tänka sig en meditativ, fredad zon som bildar en utgångspunkt för några av de ”världsbetraktelser” som utlovas i bokens titel; det som Hjalmar Bergman tog emot som ett smidigt och fantasirikt ”tankespel”. Med ”Slungaren” och ”Religionerna”, kapitel tretton och fjorton, går vägen uppåt, in i splittringen, närmare in i nu-et, in i idédiskussionerna från 80-talet och framåt, in i tiden för första världskriget, in i 1930-talet och de upprörda debatterna kring *eros* och *agape*³², in i vår tid om man så vill; frågorna om ondskans natur och alltings återställelse, *apokatastasis*, *restauratio omnium* (s. 225), är ju ingalunda överspelade.³³ Den arkaiska bejakelsen kring smedjan och människorna mitt i byn, det gamla skräddarparet som likt Filemon och Baucis i Ovidius’ *Metamorfoser* inte vill något hellre än att leva tillsammans och hålla öppet för gudar i trångmål, smeden som inte kan låta bli att jubla –

”så grann morgon är det knappast mer än en gång om året” (s. 198) – och den älskvärde snickaren, som gör likkistorna till allihopa, allt detta bryts grällt när det går upp för berättaren att han själv är släkt med den unga kvinna som blir utsatt för ondskan hos en ”persvaderande”, snål och till synes helt empatilös svärmoder. När Holger, den gamle estetikern, med sitt fantastiska äktenskap med ”en radikal svärmerska” bakom sig, sedan visar sig ha brutit med sin släkt ”för socialismens skull” och ”hans kräfte hade begynt” (s. 211), spetsas dramatiken till och hela tankespelet tar nya vägar.

I centrum står hela tiden människorna, det är dem man följer, och ger man sig bara till tåls, som Tordis Dahllöf säger i förordet till nyutgåvan av *Hemmabyarna* (1979), ”och lyssnar noga och ser gestalterna ta form i ord och åtbörder skapas kring varje gestalt ett sammanhang och en helhet som är förunderlig i sin äkthet och varsamhet”.³⁴

Samtidigt är det ju en *diktarfilosof* vi har att göra med, en som inte kan låta bli att tänka och reflektera. Men... ”blotta tankar kunna vi inte nöja oss med”, då skulle det ju räcka med bokhyllan, antecknar Hans Larsson när boken har något år på nacken. Därtill kommer en distinktion mellan ”tankar” och ”hemmatankar”, där det senare formuleras som ett ”ordenslöfte”, nämligen ”att ej begagna nyckeln till den stora bokskatten utan ge sig sina egna hemmatankar i våld, och ej släppa in några tankar som ej passerat ens eget huvud och hjärta och sinnen”.³⁵ Det är ett program som retroaktivt passar väl in på *Hemmabyarna*, där filosofin i hög grad kan uppfattas som levd, som föreställningar som försöksvis tar form inom människorna och diskuteras bland dem, snarare än som explicit formulerade spekulativa utsagor. Man följer honom mer än gärna i spåren.

Noter

1. Ivar Harrie, "Hur Hemmabyarna kom till. Två brev av Hans Larsson", *Svensk Litteraturtidskrift* 1944, s. 114–119.
2. Ivar Harrie, *In i fjrtioalet*, Stockholm 1944, s. 264 (minnesruna).
3. *Lundahistorier*; samlade av Sölve Ossiannilsson, illustrerade av Oscar Antonsson, andra upplagan, Lund 1946, s. 114.
4. Jfr Anders Österling, "Små minnen av Hans Larsson", *En bok om Hans Larsson*, Lund 1945, s. 96.
5. Anders Österling, a.a., s. 98.
6. "Det var förunderligt att i fem blåa, rutade räkneböcker läsa de uppklistrade små notes-lapparna som är boken "Hemmabyarnas" grundversion. Mycket lite text ryms på varje blad och de flesta av de välkända tankegångarna och meningarna stod där med lite spretig stil och utan korrigeringar", skriver Tordis Dahllöf i *Verkligheten i dikten. Författaren som forskare i sin kulturmiljö*", Stockholm 1994, s. 7 – och det är lätt att hålla med henne; förhållandet mellan dessas blåa böcker och de fem nedan nämnda gula anteckningsböckerna vore naturligtvis värt att se närmare på.
7. Reidar Ekner, *Hans Larsson om poesi*, Stockholm 1962, s. 293–296.
8. Jfr Nils Ludvig Olsson, "I Hemmabyarna", i *En bok om Hans Larsson*, Stockholm 1945, s. 9 f. (Johanna), 26 (Hans); Hjalmar Bergman: i brev till H.L. om *Hemmabyarna* som citeras i Ivar Harries ovan (not 1) nämnda artikel om hur Hemmabyarna kom till; utförligare i Vilgot Sjöman, "Overklighetsproblemet hos Hjalmar Bergman", *Bonniers Litterära Magasin* 1951, s. 447 ff.; "fascinerande brev till Hans Larsson och Klara Johansson", som Erik Lindegren konstaterade i DN 7/7 1951.
9. Hans Larsson, *Hemmabyarna. Världsbetraktelser i femton kapitel*, Fjärde upplagan 1922. (Första upplagan 1916) Stockholm 1922, s. 6. Sidhänvisningarna sker fortlöpande till denna utgåva, som för övrigt är identisk med den utgåva som utkom 1979 på Bokförlaget Doxa med ett förord av Tordis Dahllöf och fortfarande är tillgänglig i handeln. Pagineringen skiljer sig något mellan utgåvorna från 1916 och 1922, men det är lätt att finna de citerade passagera i respektive kapitel, så jag håller mig till det ex. jag råkar ha i min ägo, med en inklistrad Exlibris som visar att boken en gång kan ha delats ut som premium i Svenska Bokhandelsskolan, 14:e årskursen i Lund 1929.
10. Ola Hansson, *Notturmo* (1885) Bokförlaget Ymer 2020, s. 8, jfr mitt efterord, "Vingarna äro färdiga" – Ola Hanssons *Notturmo*", där rubriken inspi-

rerats av Hans Larssons formuleringar i *Reflexioner för dagen* (1911); se också Kjell Espmark, "Ola Hansson: 'Mitt väsen in i naturen rinner'", i ds., *Själen i bild. En huvudlinje i modern svensk poesi* (1977), Stockholm 1994, s. 22–36.

11. Jfr Per Erik Ljung, "Algot Werin, Hans Larsson och 'Über allen Gipfeln'", i Louise Vinge och Per Erik Ljung (red.), *Algot Werin. Från ett seminarium kring hans liv och verk*. Absalon 3. Skrifter utgivna vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund, 1993; se också ds., "Att läsa poetik. Några anteckningar om Hans Larssons *Poesiens logik* och Hans Ruins *Poesiens mystik*", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 3–4 1997.

12. Jfr Anders Olsson, *Att skriva dagen. Gunnar Björlings poetiska värld*, Stockholm 1995, s. 41 ff.; för Stig Ahlgren framstår Hans Larsson närmast som innehavare av *svenska rekordet* i fråga om "aktgivandet på de subjektiva reaktionerna inför ett konstverk", med ett fint exempel – i julaftonepisoden i *Niels Lyhne* där J.P. Jacobsen skriver att snön, som dolde trottoarerna, gjorde gatan bredare. Där ser Hans Larsson det suggestiva, "detta lilla drag, varpå det än må bero" – 'Man ser det, man känner det, *man sätter varsamt sina fotspår i snön*'" (Ahlgrens kursivering). Stig Ahlgren, "Hans Larssons stil", i ds., *Det kritiska uppdraget*, Stockholm 1946, s. 136.

13. Ibland kan uppbromsningen ske redan på den fonetiska nivån. "Om *p-et* på svenska liksom blåser upp den här älgen genom att hejda luftströmmen, om *p-et* alltså gör det möjligt för älgen att växa och fyllas med luft, så har *s-et* i franskans *Soudain* rakt motsatt effekt på mig. Det är ungefär som om luften gick ur den här älgen: Ssss...", säger Jesper Svenbro i "Ett samtal om poesi och metrik" [med Torbjörn Schmidt]. *Lyrikvännen* 1–2 1990, här efter Jesper Svenbro, *Ögonen våra målare och andra tankeexperiment*, Stockholm 2022, s. 83.

14. Tordis Dahllöf, *Dikt och verklighet i Hans Larssons Hemmabyarna*, Lund 1978, s. 39.

15. Hans Larsson, *Litteraturintryck*, Stockholm 1926, s. 53. Om Hans Larssons diktning i dess skånska kontext, se avsnittet "Lyriska arvtagare" i Louise Vinge (red.), *Skånes litteraturhistoria I. Fram till första världskriget*, Malmö 1996, s. 128–131.

16. Jfr Pierre Naert, *Stilen i Vilhelm Ekelunds essayer och aforismer*, Lund 1949, s. 89.

17. Jfr Tora Holmström, "Fragment" och Hanna Larsdotter Norlind, "Om Hans Larsson – ur min dagbok", *En bok om Hans Larsson*, Lund 1945, s. 127, 125.

18. Tordis Dahllöf, *Dikt och verklighet i Hans Larssons Hemmabyarna*, Lund 1978, s. 16.

19. Walter Benjamin, "Berättaren. Synpunkter på Nikolajev Leskovs verk", översättning och noter Lars Bjurman, *Res Publica* 67 2007, s. 64; jfr Peter Madsen, "Om Walter Benjamin", i Walter Benjamin, *Fortælleren og andre essays*, På dansk ved Peter Kierkegaard, Peter Madsen og Victor Nielsen, udvalgt og forord Peter Madsen, Köpenhamn 1996, s. 33.

20. Ola Hansson, *Rustgården*, Samlade skrifter, Sjuttonde delen, Stockholm 1922, se framför allt kap. V-VII, s. 32–55.

21. Jag citerar med löpande sidhänvisningar till texten i *Res Publica* 67 2007.

22. Staffan Björck, "Några anteckningar om Hemmabyarnas konstform", *Insikt och handling*, vol 4 1962, jag hänvisar löpande till sidorna i den version som ligger ute på nätet, man finner texten via Filosofiska institutionen och Hans Larssonsamfundet.

23. Bengt Holmqvist, "Den svenske berättaren", *BLM*, 1954:1, s. 73.

24. Lisbeth Larsson, "En litteraturteoretisk berättelse. Om Staffan Björcks *Romanens formvärld*", i Karin Nykvist, Mona Sandqvist, Anna Smedberg Bondesson, Johan Stenström (red.), *Möten. Festskrift till Anders Palm*, Lund 2007, s. 245–253.

25. Om begreppet "performativ diskrepans", se Peter Bornedal, "Dekonstruktion som læsekunst", i Marie-Louise Svane og Tania Ørum (red.), *Køn og moderne tider. En antologi*, København 1991, s. 78.

26. Hans Larsson, "Hjalmar Bergman" i *Gemenskap*, Stockholm 1932, s. 258.

27. Särskilt Ivar Harrie har preciserat Hans Larssons jämlika tilltal och osökta förankring i bygden, se "Hembygdens lärodiktare", i *Orientering*, Stockholm 1932, s. 51–53; se också Thordis Dahllöf, *Verkligheten i dikten. Författare och forskare i sin kulturmiljö*, Stockholm 1994, s. 86 f.

28. Hans Larsson, *Per Ståldrång*, Stockholm 1924, s. 157. Om naturkänslans historicitet, se Dahllöf 1994, s. 59–62.

29. Tegnér *en passant* i ett brev till Geijer 1835, Vilhelm Ekelund i en avgörande passage i *Metron*, 1918, s. 102. Jfr Axel Forsström, "Horatius i Sverige", *Ord och Bild* 1937 (46:e årg.), s. 499 och 505.

30. Ivar Harrie, *Poeten Horatius*, Stockholm (1936) 1959, s. 58f.

31. "Kreaturens suckan" stod först att läsa i *Edda* 1914 h. 2; senare i Fredrik Böök, *Kreaturens suckan och andra Stagneliusstudier*, Malmö 1957.

32. Jfr Alf Nyman, *Till Hans Larsson-minnet. En karakteristik och en tillrättläggning*, Stockholm 1944, s. 67–76.

33. En utmärkt introduktion till Hans Larssons positioner i svensk idé-

debatt under 1900-talet ges i Gunnar Aspelin, *Hans Larsson som tänkare och skriftställare* (Studentföreningen Verdandis småskrifter), Stockholm 1946.

34. Tordis Dahllöf, "Förord", Hans Larsson, *Hemmabyarna. Världs betraktelser i femton kapitel*, Lund 1979, s. 1.

35. I Hans Larsson-samlingen på UB i Lund återfinns tre skrivböcker, daterade 21. september – 7 oktober 1918, med titeln "Den filosofiska sanningen i Hemmabyarna och Stabberup", det senare med syftning på romanen *Idéerna i Stabberup* (1918). Citatet återfinns i början av det första häftet.

Referenser

Stig Ahlgren, "Hans Larssons stil", i ds., *Det kritiska uppdraget*, Stockholm 1946

Gunnar Aspelin, *Hans Larsson som tänkare och skriftställare* (Studentföreningen Verdandis småskrifter Nr. 488), Stockholm 1946

Walter Benjamin, "Berättaren. Synpunkter på Nikolajev Leskovs verk", översättning och noter Lars Bjurman, *Res Publica* 67 2007

Staffan Björck, "Några anteckningar om Hemmabyarnas konstform", *Insikt och handling*, vol. 4 1962

Peter Bornedal, "Dekonstruktion som læsekunst", i Marie-Louise Svane og Tania Ørum (red.), *Køn og moderne tider. En antologi*, København 1991

Fredrik Böök, *Kreaturens suckan och andra Stagneliusstudier*, Malmö 1957.

Tordis Dahllöf, *Dikt och verklighet i Hans Larssons Hemmabyarna*, Lund 1978

Tordis Dahllöf i *Verkligheten i dikten. Författaren som forskare i sin kulturmiljö*, Stockholm 1994.

Reidar Ekner, *Hans Larsson om poesi*, Stockholm 1962

Axel Forsström, "Horatius i Sverige", *Ord och Bild* 1937

Ola Hansson, *Notturmo* (1885) Bokförlaget Ymer 2020

Ola Hansson, *Rustgården*, Samlade skrifter, Sjuttonde delen, Stockholm (1910) 1922

Ivar Harrie, "Hembygdens lärodiktare", i ds., *Orientering*, Stockholm 1932

Ivar Harrie, "Hur Hemmabyarna kom till. Två brev av Hans Larsson", *Svensk Litteraturtidskrift* 1944

Ivar Harrie, *In i fyrtioalet*, Stockholm 1944

Ivar Harrie, *Poeten Horatius*, Stockholm (1936) 1959

- Bengt Holmqvist, "Den svenske berättaren", *Bonniers Litterära Magasin* 1954
- Tora Holmström, "Fragment", *En bok om Hans Larsson*, Lund 1945
- Hans Larssons *Reflexioner för dagen*, Lund 1911
- Hans Larsson, *Hemmabyarna. Världsbetraktelser i femton kapitel*, Fjärde upplagan 1922. (Första upplagan 1916) Stockholm 1922
- Hans Larsson, *Hemmabyarna. Världsbetraktelser i femton kapitel*, Lund 1979 (med förord av Tordis Dahllöf)
- Hans Larsson, *Per Ståstdräng*, Stockholm 1924
- Hans Larsson, *Litteraturintryck*, Stockholm 1926
- Hans Larsson, *Gemenskap*, Stockholm 1932
- Lisbeth Larsson, "En litteraturteoretisk berättelse. Om Staffan Björcks *Romanens formvärld*", i Karin Nykvist, Mona Sandqvist, Anna Smedberg Bondesson, Johan Stenström (red.), *Möten. Festskrift till Anders Palm*, Lund 2007
- Per Erik Ljung, "Algot Werin, Hans Larsson och 'Über allen Gipfeln'", i Louise Vinge och Per Erik Ljung (red.), *Algot Werin. Från ett seminarium kring hans liv och verk*. Absalon 3. Skrifter utgivna vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund, 1993.
- Per Erik Ljung, "Lyriska arvtagare", Louise Vinge (red.), *Skånes litteraturhistoria I. Fram till första världskriget*, Malmö 1996, s. 128–131.
- Per Erik Ljung, "Att läsa poetik. Inför studiet av Hans Larssons *Poesiens logik* och Hans Ruins *Poesiens mystik*", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 3–4 1997
- Per Erik Ljung, "'Vingarna äro färdiga' – Ola Hanssons *Notturmo*", Efterord i Ola Hansson, *Notturmo* (1885) Bokförlaget Ymer 2020
- Lundahistorier*; samlade av Sölve Ossiannilsson, illustrerade av Oscar Antonsen, andra upplagan, Lund 1946
- Peter Madsen, "Om Walter Benjamin", i Walter Benjamin, *Fortælleren og andre essays*, På dansk ved Peter Kierkegaard, Peter Madsen og Victor Nielsen, udvalg og forord Peter Madsen, Köpenhamn 1996
- Pierre Naert, *Stilen i Vilhelm Ekelunds essayer och aforismer*, Lund 1949
- Hanna Larsdotter Norlind, "Om Hans Larsson – ur min dagbok", *En bok om Hans Larsson*, Lund 1945
- Alf Nyman, *Till Hans Larsson-minnet. En karakteristik och en tillrättläggning*, Stockholm 1944
- Anders Olsson, *Att skriva dagen. Gunnar Björklings poetiska värld*, Stockholm 1995
- Nils Ludvig Olsson, "I Hemmabyarna", i *En bok om Hans Larsson*, Stockholm 1945

- Vilgot Sjöman, "Overklighetsproblemet hos Hjalmar Bergman", *Bonniers Litterära Magasin* 1951
- Jesper Svenbro, *Ögonen våra målare och andra tankeexperiment*, Stockholm 2022
- Anders Österling, "Små minnen av Hans Larsson", *En bok om Hans Larsson*, Lund 1945, s. 96.

Hans Larsson, Axel Hägerström och världskrisen

Svante Nordin

Konfrontationen mellan Hans Larsson och Axel Hägerström, de båda ledande och mest uppmärksammade filosoferna i mellankrigstidens svenska filosofi, har något minnesvärt och idealtypiskt över sig. Här ställdes humanisten mot värdenihilisten, empirikern mot rationalisten, bondförnuftet mot den filosofiska extremismen, skåningen och lundensaren mot uppsvensken och uppsaliensaren, två mentaliteter, två själsklimat. Det som gällde personligheterna gällde också filosofin. Hans Larsson sökte konvergensen, Axel Hägerström radikaliteten. Larsson vandrade sin väg längs fälten, Hägerström tog allt brantare stigar mot bergstopparna.

Den första konfrontationen mellan Larsson och Hägerström ägde rum 1905 vid en tidpunkt när Hägerström ännu inte framträtt som "värdenihilist" utan som snaraste sågs som en avläggare av den "nyboströmianism" som förknippades med uppsalaprofessorn Erik Olof Burman. Hägerström sökte detta år den professur i praktisk filosofi i Lund som ledigförklarats efter Pehr Herman Leander. Samtliga sakkunniga, Burman, Leander, den danske filosofen Harald Höffding och Hans Larsson gav Hägerström goda vitsord och placerade honom på andra förslagsrum. "Hägerströms arbeten i allmänhet ingifva afgjort aktning", skrev Larsson i sitt utlåtande: "De

vittna om ett energiskt, fullkomligt hänsynsfritt sanningssökande, ett grundligt inträngande i de behandlade ämnena, och en genomgående grunduppfattning som arbetar sig fram.” (Handlingar... s. 85). Larsson klandrade dock Hägerströms dunkla och svårförståeliga uttryckssätt och sattes honom efter sin förstarumskandidat, Axel Herrlin.

Hägerströms och Höffdings utlåtanden föranledde en motskrift, författad av Hägerströms unge lärjunge och vän, Karl Hedvall. Hedvalls Öppna brev till professorerna Hans Larsson och Harald Höffding (1905) klagade i bittra och aggressiva ordalag över att Hägerström inte blivit bättre behandlad av de två icke- uppsaliensiska sakkunniga. Skriften väckte uppseende och vid sektionsbehandlingen av tillsättningsärendet gick ett par av lundaprofessorerna till angrepp mot Hedvall. Det antydde att denne genom sin skrift kunde ha motverkat sitt syfte, med andra ord ha motverkat snarare än främjat Hägerströms sak.

Det hela fick Hägerström att skriva ett upprört brev till Larsson (14. 12. 1905, LUB). Han försäkrade där att han på inget sätt legat bakom Hedvalls skrift. Han krävde att Larsson skulle tro honom på hans ord och försöka motverka misstanken om Hägerströms medskyldighet till Hedvalls inlägg. Tonen i brevet är annars hjärtlig, den inleds med ett ”Broder!” Och avslutas med ”Vännen Axel Hägerström”.

Skillnaden redan vid denna tid mellan Larssons och Hägerströms filosofiska inställning framgår av Larssons utlåtande. Hägerströms abstrakta framställningsätt, hans distansering mot den empiriska psykologin, hans ”ohistoriska” förhållningssätt till de stora filosoferna, detta var redan nu något som stötte bort Larsson. Men den viktigaste meningsmotsättningen kom senare. Den uppstod genom Hägerströms berömda installationsföreläsning som professor i praktisk filosofi i Uppsala 1911, ”Om moraliska föreställningars sanning”. Föreläsningen utgavs av trycket samma år. Larssons exemplar med

talrika marginalanteckningar finns i Larsson-samlingen på Lunds universitetsbibliotek. Anteckningarna innehåller en häftig polemik mot Hägerströms uppfattning, en polemik som i utarbetad form återkommer i uppsatsen ”Om moraliska föreställningars sanning”. Denna uppsats publicerades först i boken *Filosofiens och politiken* (1915), som innehöll ett antal polemiska uppsatser rörande första världskriget. Själva publikationsplatsen gav uppgörelse med Hägerström en innebörd som den annars inte skulle ha haft. Boken var ett angrepp på den ”maktfilosofi” och ”fortunalism” som Larsson utifrån vänsterliberala och Entente-vänliga ställningstaganden ansåg utmärka Tyskland och dem som försvarade Tyskland i kriget, för svensk del framför allt filosofen Vitalis Norström och statsvetaren Rudolf Kjellén. Denna tyskvänliga filosofi ansåg Larsson gå ut på att göra makt till rätt. Nu sveptes Hägerström med i noten trots att han varken framträtt som tyskvän ett torgfört något pragmatistiskt sanningsbegrepp. I stället var han en extrem rationalist och scientist, något som Larsson givetvis insåg. För polemiska syften föredrog han dock att sammanföra Hägerström med ”maktfilosofins” företrädare. Den ”blide” Larsson var ofta en hårdför och skicklig polemiker som inte försmådde de retoriska konstgreppen.

Vilka är då Larssons argument mot Hägerströms värdeteori sådan den utvecklats i den sensationella inträdesföreläsningen? Det går att urskilja några huvudpunkter.

1. Den första punkten gäller värdereativismen. Olika folk och olika tider har olika värderingar, hade Hägerström menat. Från Herodotos hade han hämtat exemplet med olika begravningsseder. Att bränna de dödas kroppar var för grekerna det rätta medan en indisk stam föredrog att förtära dem. Larsson ställer frågan om inte båda folken kunde anses ha samma värdering - pietet mot de döda. Men givet det

olika interpretationer. Hans konvergenstanke fick honom att i detta fall ana en gemensam grund för till synes starkt divergerande bruk.

2. Larsson framhåller att själva det faktum att etiska hållningarna står i strid med varandra visar att det här är fråga om uppfattningar som kan göra anspråk på giltighet. Om värderingar bara varit teoretiska känslouttryck eller uttryck för olika smak hade vi aldrig kunnat disputera om etik eller politik vilket vi likväl kan.

3. Värderingar saknar ingalunda relation till verkligheten, något som Hägerström menar. Tvärtom utgår de från någon form av verklighetsuppfattning eller verklighetstolkning.

4. Värderingars giltighet (Larsson talar i detta sammanhang hellre om giltighet än om sanning) kan bedömas genom kriterier som konsekvens och motsägelselöshet. Bara när våra värderingar inte motsäger varandra och när värderingar av enskildheter kan fogas in i ett större, sammanhängande system av uppfattningar, kan vi betrakta dem som giltiga.

5. Det går inte att leva utan värderingar. Hägerströms strävan att bannlysa dem blir därför sofistisk. Hans tanke på en värderingsfri vetenskap om moral blir likaledes verklighetsfrämmande. Larsson avslutar sin uppsats med orden:

Här spelas dock tydligen en komedi – för så vitt man icke vill medge möjligheten av att leva livet totalt utan värderingar. Det är gott och väl att vetenskapsmannen vill hålla sin sak ren och ej blamera sig med en värdering som icke är en principstödd sådan. Men gentemot en sådan kritisk förnämhet vill jag bestämt hålla på att det är förnämmare att ej göra sig ursaka utan ta sin andel av det sunda förståndets försök, som man ändå lever på.

Ett sätt att tolka motsättningen mellan Larsson och Hägerström i värdefilosofin är att säga att båda utgick från Immanuel Kant men att de utvecklade Kant i alldeles olika riktningar. Hägerström identifierade sanning med ”bestämmdhet” som i Kants mening innebär att ingå i det empiriska erfarenhetssammanhanget i tid och rum eller att vara objekt för den matematiska naturvetenskapen i den Newtonska mekanikens mening. Men värdeomdömen kan inte ingå i den matematiska naturvetenskapen eller i Newtons mekanik. De måste därför utmönstras. Hägerström erkänner inte någon noumenalsfär och inga regulativa idéer. Hans filosofi är en kantianism utan praktiskt förnuft. Larsson går motsatt väg. Han reviderar Kant genom en transcendentel deduktion av känslorna. Enligt hans synsätt är varje erfarenhet beroende av känsla, är otänkbar utan den. (Se närmare min uppsats ”Axel Hägerström, Hans Larsson och värdeteorin”, *Insikt och handling* 20.)

Förhållandet mellan Hans Larsson och Axel Hägerström blev inte bättre under de kommande åren. Därom vittnar ett par brev som här skall anföras. Ett brev från Hägerström till Larsson, det enda förutom det tidigare relaterade som finns i Hans Larssons samling i Lunds universitetsbibliotek, är daterat den 11 oktober 1927 och har följande lydelse:

Professor och fru Hans Larsson!

Jag ber att få framföra min djupt kända tacksamhet för den vänlighet som visades mig och min hustru under vår Lundavistelse och särskilt för de angenäma timmar, som vi tillbringade i Edert hem.

Tillgivnast
Axel Hägerström.

Vid ett av Hägerstöms inte särskilt frekventa besök i Lund har Larssons tydligen ansett en invitation oundgänglig. Titelbortläggningen från brevet 1905 är borta 1927, tonen formell. Man kan ana att det ”angenäma timmar” som paret Hägerström tillbringat i paret Larssons hem förlöpte under ganska stela former.

Ett ytterligare brev är skrivet 7 mars 1933. Nu är Hägerström på nytt på besök i Lund och skall framträda vid en sammankomst. Larsson skriver till sin kollega Efraim Liljequist:

Hägerström kommer ju hit. Att jag skulle gå på mötet är inte att tänka på och nu måste jag be dig enträget att närvara.

Själv skulle jag knappast utan en viss emotionella Erregnung kunna vara med om detta föredrag med diskussion, och faran ligger nog nära att du kan bli het.

Den stora fejden mellan lunda- och uppsalafilosofer om tillsättningen av professuren efter Larsson hade rört upp känslorna (se min Från Hägerström till Hedenius 1983). Men filosofiskt är det värdeteorin som står i fokus:

Du är den som bäst är skickad att ge frågan en större översikt än H. troligen vill göra. Det vore sedan av stor betydelse om auditoriet här erinrades om hur frågan om relativismen för närvarande ligger till. Det kan ju hastigt bliva en mass-mening här i landet att partiet definitivt är avgjort till relativismens fördel, och att alla de gärden mot den som filosofien under årtusenden upprättat, nu äro rivna.

Larsson har sålunda observerat det övertag som Hägerströmianismen åren kring 1930 vunnit i den svenska offentliga debatten. Han fruktar att Platons polemik mot sofisternas relativism skall ha varit förgäves och att de nya naturalistiska synpunkterna definitivt skall segra. Själv företrädde han den linje från Platon som bland annat över den tyska

idealismen och i Sverige över Tegnér och Rydberg hävdad de över tiden upphöjda idealen. Han hade frågat:

Du urtidsgrå Ananke, när släpper du ditt tag? Stig högre,
vilsna tanke och sök oss mål och lag!

Emellertid skulle det visa sig att just 1933 kom att betyda en vändpunkt i synen på dessa ting. Hitlers maktövertagande i Tyskland och de kommande årens glidande mot ett nytt världskrig gav nytt liv åt föreställningarna om eviga värden och upphöjd människorätt. Stämningarna från den tidigare världskrisen kom tillbaka i ny och förstärkt form. Också Larsson framträdde i den nya situationen med sitt försvar för en Platonskt uppfattad värdeobjektivism och med sitt ifrågasättande av i vad mån Uppsalaskolans värdefilosofin kunde bidra till något värn mot de onda makterna i tiden.

Filosofiska strider avgörs inte sakligt ett av världsläget eller av politiska konjunkturen. Men det är ofrånkomligt att sådana ting i hög grad bidrar till att forma själva debattsituationen och till hur argumenten utformas och värderas i offentligheten. Debatten om värdeteorin pågick som Hans Larsson framhölls under årtusenden. Men den fick i varje skede en karaktäristisk form.

Medverkande

VIKTOR EMANUELSSON (f.1993) är doktorand i litteraturvetenskap vid Lunds universitet. Han är framför allt intresserad av havets litteratur- kultur- och miljöhistoria. I sitt pågående avhandlingsprojekt studerar han representationer av havet från 1800-talet och framåt i svenskspråkig litteratur, med särskilt fokus på Östersjön och Nordsjön. Sedan tidigare har han en master i litteraturvetenskap och en magister i estetik, båda vid Uppsala universitet. Förutom havet intresserar han sig för emotioners historia och filosofi, i synnerhet stämningar och atmosfärer.

VICTORIA HÖÖG (f. 1955) docent emerita i idé-och lärdoms historia vid Lunds universitet. Hon är också ordförande för Hans Larsson-samfundet. Hennes forskningsintressen är särskilt historieteori, och humanvetenskapernas historia. De senaste publikationerna är "Hans Larsson" i *En lundensisk litteraturhistoria* (2017), "What is Left of the Enlightenment" (2018), "Kultur X: 10-talet i kulturvetenskaplig belysning" (2019), "Histories before Histories. Condorcet's Temporal Dimensions Reconsidered," (2020) samt "Behöver historievetskaperna en antropologi? Några reflektioner över Kosellecks historieteori" (2022).

PER ERIK LJUNG (f. 1943), docent i litteraturvetenskap och f.d. universitetslektor vid Lunds universitet, har bland annat arbetat med litteraturhistoria – med bidrag i *Skånes litteraturhistoria I–II* (1996–97), *Den svenska litteraturen IV* (1989) och *Literary History: Towards a Global Perspective* (2006) – och med ämneshistoria, till exempel i *Videnskab og national opdragelse. Studier i nordisk litteraturhistorieskrivning I–II* (2001). 2009 gav han ut essäsamlingen *Drömmar som förplikta. Om Vilhelm Ekelund och hans läsare*.

ANDERS MORTENSEN (f. 1959), universitetslektor i litteraturvetenskap och ledare för Centre for Scandinavian Studies vid Lunds universitet, bedriver forskning om romantisk och modernistisk litteratur och värdeteori, bland annat i *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf* (2000) och *Litteraturens värden* (2009), utgivare av Ekelöfs *Samlade dikter* och *Resterande dikter* i Svenska Akademiens klassikerserie, fyra vol. (2016–2025), tillsammans med Daniel Möller redaktör för antologin *Humor i nordisk poesi* (utkommer 2025).

SVANTE NORDIN (f. 1946), professor emeritus i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet. Han har bland annat skrivit biografier om Winston Churchill, Sven Stolpe och Ingemar Hedenius, samt omfattande verk om politisk och filosofisk idéhistoria, däribland *Från Hägerström till Hedenius. Den moderna svenska filosofin*. Hans senaste bok är *Världsandens partisaner. Filosoferna, Tredje riken och den liberala demokratin* (2023).

ERIK J. OLSSON (f. 1964), doktorerade i teoretisk filosofi i Uppsala, 1997, efter studier i filosofi, lingvistik, matematik (BA) och datavetenskap (MSc). Han blev docent i Uppsala 2001 och, efter en så kallad habilitationsavhandling, även docent i Konstans 2003. Olsson rekry-

terades till professuren i teoretisk filosofi i Lund 2007. Hans forskning rör främst kunskapsteoretiska frågor, särskilt koherensbegreppet. Hans senare forskning analyserar informationstillägnande på nätet. Han har publicerat över hundra vetenskapliga artiklar. Bland hans böcker märks *Against Coherence* (Oxford University Press, 2005) och *Coherentism* (Cambridge University Press). Olsson är också en flitig debattör, särskilt i frågor som rör akademisk frihet.

HANS LARSSON SAMFUNDET

som stiftades i Lund 1953 har till syfte att främja humanistisk vetenskap och studier av väsentliga livs- och kulturfrågor. Samfundet utger publikationen *Insikt och Handling* varav föreliggande volym är den tjugosjunde i ordningen.

Föreliggande volym är ett samarbete mellan Hans Larsson Samfundet och Lundensiska litteratursällskapet. I november 2022 anordnade sällskapen ett gemensamt symposium med temat *Humanisten Hans Larsson. Filosofiska praktiker för vår tid*. Medverkande vid symposiet med bidrag i föreliggande volym är Erik J. Olsson, Anders Mortensen, Viktor Emanuelsson, Per Erik Ljung och Svante Nordin, knutna till Lunds universitet. Som verksamma inom filosofi och litteratur delar de anspråket att mötesplatserna för en humanistisk filosofi och litteratur förnyas och hålls vid liv i akademien. I denna volym presenteras deras bidrag från symposiet. Redaktörer är Victoria Höög och Anders Mortensen.